

ERDEM

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

86. SAYI
Haziran 2024
ISSN 1010-867X

Onur BELLİ

Sümevra DURSUN

Mehmet NUHOĞLU

Seda ERKOÇ YENİ

Rahime MERCAN SARI

Esra BURCU SAĞLAM

Rabia Nur ÖZYÜZER

Mustafa Doğacan SÜMER

Osman Nuri TOLAR

Esin KÂHYA

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ERDEM

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

ERDEM dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının süreli yayınlardan birisi olarak sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında (Edebiyat -Eski/Yeni Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat, edebi teori ve eleştiri- sanat tarihi, sosyoloji, felsefe, coğrafya, folklor, kültürel çalışmalar, edebi incelemeler, müzik, şehir çalışmaları, bilim felsefesi ve tarihi, tiyatro, çeviri) bilimsel makaleler yayımlayan, Haziran/Yaz ve Aralık/Kış aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanan hakemli, akademik bir dergidir. Dergimizin ilk sayısı 1985 yılında yayımlanmıştır, kurucusu Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'dır. ERDEM dergisi yayın kurallarına uygun olarak YAYSİS (Yayın Takip Sistemi) üzerinden gönderilen makaleler, öncelikle intihal ve uzman denetiminden geçirilir. Makalelerin hakem sürecine girmesi ve 2 onay aldığı takdirde yayımlanması Erdem Dergisi Yayın Kurulu kararıyla olmaktadır.

Erdem dergisi açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir. Açık erişim, bilginin yayılma hızını ve alanını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar sağlamaktadır. ERDEM dergisi kamu kaynakları kullanılarak hazırlanır ve yayımlanır; yazarlardan ücret talep etmez, yazar ve hakemlerine ilgili yönetmelik hükümlerine göre telif ödemesi yapar.

ERDEM Journal of Humanities and Social Sciences

ERDEM, as one of the periodicals of Atatürk Cultural Center Chairmanship, in various fields of social sciences (Literature - Old / New Turkish Literature, Turkish Folk Literature, comparative literature, literary theory and criticism - art history, sociology, philosophy, geography, folklore, cultural studies, literary studies, music, city studies, philosophy of science and history, theater, translation) is a peer-reviewed, academic journal published twice a year in June / Summer and December / Winter. The first issue of ERDEM was published in 1985, its founder Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı. Articles sent through YAYSİS (Publication Tracking System) in accordance with the publication rules of the ERDEM journal are firstly plagiarized and inspected by specialist. The articles are included in the referee process and published after 2 approvals are made by the decision of the Editorial Board of Erdem Journal.

ERDEM has adopted the policy of providing open access. Open access provides useful results for humanity by increasing the speed and area of information dissemination. ERDEM is prepared and published using state resources, does not demand any fees from the authors, and pays royalties to the authors and referees in accordance with the relevant regulation provisions.

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, insan ve toplum bilimleri alanında makalelere yer veren, hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkar.

Erdem MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index) ASOS, SOBIAD, TR Dizin, İSAM ve DAVET tarafından dizinlenmektedir.

Erdem, published by Atatürk Culture Centre, is a peer-reviewed international journal that publishes articles on humanities and social sciences. It is published twice a year in June and December.

Erdem is indexed in MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index), ASOS, SOBIAD, TR Dizin, ISAM and DAVET.

Görüş ve önerileriniz için editörlerimizle iletişime geçebilirsiniz.
For comments and suggestions you may contact our editors.
erdemdergisi@akmb.gov.tr

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities and Social Sciences

SAYI 86 • HAZİRAN 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

ATATÜRK
CULTURE
CENTER
CHAIRMANSHIP

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Journal of Humanities and Social Sciences

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA** (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BİRGÜL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Esin KÂHYA (Emekli öğretim üyesi)
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Alâattin KARACA (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Erdal AKSOY** (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup GÖKDAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KURT (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ÖZKURT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay SARP (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların yayın hakkı Kurumumuza devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

The views expressed in the articles are the authors' solely.

Publishing rights of the articles are assigned to our centre. This assignment also covers e-publishing.

ERDEM

SAYI 86 • 2024

Kurucu/Founder

Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI (1913-1993)

Sahibi/Owner

Atatürk Kültür Merkezi adına Başkan V.

Dr. Zeki ERASLAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Zeki ERASLAN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı)

Doç. Dr. Adem UZUN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı)

Prof. Dr. Musa KAZIM ARICAN (Ankara Sos. Bil. Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz UNAT (Kastamonu Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat Salim TOKAÇ (Haliç Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL (F. S. Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Başkan Yardımcısı Dr. Ömer GÖK

Editörler/Editors

Doç. Dr. Adem UZUN

Dr. Hasan Ali ÇETİN

Yüksek Kurum Uzmanı

Yönetim Yeri/Managing Office

Ziyabey Caddesi No: 19 Balgat

06520 Ankara, TÜRKİYE

Tel: +90 312 284 34 25

www.akmb.gov.tr • www.erdem.gov.tr

https://dergipark.org.tr/erdem

Tel: +90 312 284 34 18 (1355)

E-Posta: erdemergisi@akmb.gov.tr

Grafik Tasarım/Graphic Design

Neyir Matbaacılık

Baskı/Print

Yayın Türü/Publication Type

Sürelî Yayın

Yılda iki sayı çıkar

ISSN 1010-867X

e-ISSN 2667-8713

Baskı Tarihi/Print Date

Haziran 2024

Kıymetli okurlarımız,

Bütün dünya her yeni yıla iyi dilekler, güzel temennilerle giriyor. Her yılın başında insan hakları, eğitim, bilim, sanat, kültür gibi hayatın bütün alanlarındaki güzel gelişmeleri eşliğinde olduğumuz yeni yılda yaşayabilmeyi ümit ediyoruz. Sadece milattan sonra bile 2024 defa tekrar etmiş yüzlerce yılı geride bırakırken hâlâ insanlık tecrübesinin savaşları, istilaları, cinayetleri, istismarları geride bırakmasını; her insanın huzurlu bir dünyada, barış içinde yaşayabilmesini ümit ediyoruz. Lakin dünya sahnesinden insan eliyle çıkarılan savaşlar, katliamlar, yaşatılan mağduriyetler eksik olmuyor, insanlık topyekûn bir huzur iklimine bir türlü giremiyor.

Filistin'de 2023 yılının ekim ayında başlatılan ve bugüne değin ara vermeden süregelen, bütün dünyanın gözü önünde yaşanan ve dozu her geçen gün artan bir facia, bir soykırım yaşanıyor. Kurulu dünya düzeni geldiğimiz noktada böylesine büyük ve alenen sürdürülen bu problemi çözemiyor; çözmeye yolunda içten dilek ve gayretlerle atılan pek çok adım sonuçsuz kalıyor. Mehmet Akif'in mısralarıyla "Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta; / Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerd! / Fevzâ bütün âfâkını sarmıştı zeminin, / Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, *tefrika* derdi." veya "Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk; / Sâde bir hâdisе var ortada: *Vahşetler denk.*" Büyük şaire bu mısraları yazdıran zorlu yılların ardından geçen bir asırda da savaşlar, vahşetler durmadı.

Açıkça görülüyor ki bilim ne kadar ilerlerse ilerlesin, adil bir dünya düzeninin, barış ve huzur içinde yaşayan bir insanlığın hizmetinde olmadığı müddetçe insanlığın problemlerine çözüm üretmiyor, aksine zalim bir gücün eline geçtiğinde yeni problem alanları açıyor, yakıcı ve yıkıcı bir etkiyle sayıları milyonları geçen mazlum ve mağdur kitleler oluşturuyor.

Erdem dergisi ülkemizin sosyal bilimler alanındaki birikimini ve yeni çalışmaları 40 yıla erişen tecrübesi ve nitelikli kadrosuyla bilim dünyasının dikkatine sunmaya gayret ediyor. Yeni sayımızda edebiyat, sosyoloji ve sanat tarihi alanlarından 7 makale ve tıp tarihi alanında hazırlanan değerli bir çalışmayı tanıtan yayın değerlendirme yazısıyla sizlerle. Bu sayımızda emeği olanlara teşekkür ediyor, savaşların son bulunduğu, insanların huzur içinde yaşadığı bir dünya diliyorum.

İyi okumalar.

Dr. Hasan Ali ÇETİN

Editör

ERDEM

Sayı 86 • Haziran 2024

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Onur BELLİ

İstiklâl Madalyalı Şair Necmeddin Sahir Silan'ın Şiirlerinde Balkan Savaşları'nın Yansıması.. 1-20

A Poet with the Medal of Independence Necmeddin Sahir Silan's Poems Reflection of the Balkan Wars

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.001 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Sümeyra DURSUN-Mehmet NUHOĞLU

Sultan II. Abdülhamid'in Cülusunun 25. Yıldönümü Münasebetiyle Yazılan Kitâbeler 21-46

Inscriptions Commissioned by Abdulhamid II on the Occasion of the Anniversary of His Accession of the Throne

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.021 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Seda ERKOÇYENİ

Bir Savaşı Anlatmak: Kralın ve Şairin Gözünden İnaabahtı Savaşı..... 47-62

Narrating a War: The Battle of Lepanto from the Perspective of the King and the Poet

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.047 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Rahime MERCAN SARI-Esra BURCU SAĞLAM

Sosyal Problemler Sosyolojisi Çerçevesinde Türkiye'de Nüfus Yaşlanması 63-96

Population Aging In Türkiye Within The Framework Of Social Problems Sociolog

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.063 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Rabia Nur ÖZYÜZER

Şiirin Resmi Resmin Şiiri: Ahmet Haşim ve O Belde Şiiri97-116

The Picture of the Poem, the Poem of the Picture: Ahmet Haşim and O Belde Poe

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.097 * (Makale Türü: Sanat ve Edebiyat Makalesi)

Mustafa Doğan SÜMER

Attila İlhan'ın Çözümlenmelerinde Kültürel Emperyalizmin Sosyolojik Temelleri117-140

Sociological Foundations of Cultural Imperialism in Attila İlhan's Analyses

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.117 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Osman Nuri TOLAR

Batı Etkisinde Türk Edebiyatı Batı Şiiri Etkisinde Türk Şiiri 141-156

Turkish Literature Under Western (Civilisation) Influence Turkish Poetry Under Western Poetry Influence

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.141 * (Makale Türü: Sanat ve Edebiyat Makalesi)

YAYIN DEĞERLENDİRME

Esin KÂHYA

Cumhuriyet'in 100. yılında Tıp Dallarının Tarihçesi.....157-158

Yayın İlkeleri..... 159-160

İstiklâl Madalyalı Şair Necmeddin Sahir Sılan'ın Şiirlerine Balkan Savaşları'nın Yansıması*

Onur BELLİ**

ÖZ

Balkan Türklerini yaklaşık beş asırdır buldukları vatan topraklarından sürgün eden 1912-1913 Balkan Savaşları, ardında derin yaralar ve acılar bırakmıştır. Bu kutsal topraklar ve ulu amaç doğrultusunda verilen mücadele büyük bir felaketle sonuçlanmıştır. Bu anlamda Balkan Savaşları, Balkan topraklarını acıyla kaplayan, kanla sulayan ve binlerce sivil halkın ölümüyle sonuçlanan bir savaş niteliği taşımaktadır. Balkan Savaşları'nın yaşandığı 1912-1913 yılları arasında, binlerce asker ve sivil halk çatışmalar, salgın hastalıklar nedeniyle yaşamını yitirmiş savaşlar sırasında halk sefalet içinde kalmış ve Balkan Türkleri ilkel yollarla beş asırdır varlıklarını sürdürdükleri topraklarından sürgün edilmiştir. Türk tarihini derinden etkileyen, arkasında bir yıkım bırakan bu kanlı savaş ve Balkan Türklerine yapılan zulümler kaçınılmaz bir şekilde edebiyata yansmıştır. Ardında derin yıkım ve acı bırakan bu savaşın edebiyata yansıması düşünülemez. Bu açıdan 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları'nın Türk basınında kapladığı yeri görmek mümkündür. Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Halid Fahri, Mehmet Âkif, Abdülhak Hamid ve Celal Sahir gibi birçok şair Balkan Savaşları'nı şiirlerinde konu edinmiştir. Balkanlar'da yaşanan zulümleri, şiirlerinde konu edinen şairlerden biri de Necmeddin Sahir Sılan'dır. Yazı hayatına şiirler kaleme alarak II. Meşrutiyet döneminde başlayan Necmeddin Sahir Sılan, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmenin getirdiği birikimini şiir ve düzyazılarında dile getirmiştir. 1912-1922 yılları arasında şiirler kaleme alan Necmeddin Sahir Sılan, şiirlerini dönemin önemli mecmua ve gazetelerinde yayımlatmıştır. *Rübâb, Donanma, Türk Duygusu, Büyük Duygu, Servet-i Fünûn ve İnci/Yeni*

1

* Bu çalışma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yapılan "Necmeddin Sahir Sılan'ın Hayatı Ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Balıkesir/Türkiye.

E-posta: onur.belli59@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4628-7962.

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.001

Makale Gönderim Tarihi: 29.11.2023 - Makale Kabul Tarihi: 31.05.2024 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

İnci mecmuaları ve Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat, Anadolu'da Yenigün ve İleri gazeteleri bunlara örnek olarak gösterebilmektedir. Dönemin hafızasına yakından tanıklık etmiş olan Necmeddin Sahir'in şiirlerinde dönemlerde yaşanan savaşların, işgallerin ve halkı derinden etkileyen toplumsal olayların yansımaları görmek mümkündür. Bu bağlamda Necmeddin Sahir'in Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Çanakkale Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi Türk tarihinde önemli yer edinen savaşları şiirlerinde konu edinmiştir. 1912 yılında yazı hayatına başlayan 1912-1913 yılları arasında İstanbul'da gazetecilik faaliyetleri yürüten Necmeddin Sahir Sılan, bu buhranlı yıllarda kaleme aldığı şiirlerinde Balkan Savaşları önemli yer tutmaktadır. Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları sırasında harap olmuş şehirleri, insanların yaşadığı zulümleri kaleme aldığı şiirleriyle ölümsüzleştirmiştir. Bu çalışmada, Necmeddin Sahir Sılan'ın hayatı, yazı hayatı hakkında bilgi verilecek ve Balkan Savaşları'nın Tasvir-i Efkâr gazetesinde, Donanma, Türk Duygusu, Büyük Duygu, Tan mecmularında yayımlanan şiirlerine yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Necmeddin Sahir Sılan, gazeteci, şair, Balkan Savaşları, şiir.

A Poet with the Medal of Independence Necmeddin Sahir Silan's Poems Reflection of the Balkan Wars***

ABSTRACT

Balkan Wars 1912-1913 expelled Balkan Turks from their homeland of approximately five centuries, left deep wounds, sorrows behind. Great struggle undertaken for these sacred lands, noble purposes ended in a colossal disaster. In this sense Balkan Wars possess the nature of a war that is characterized by pain, bloodshed, the death of thousands of civilian people covering Balkan lands with sorrow. During the years of Balkan Wars from 1912 to 1913 thousands of soldiers and civilians lost their lives due to conflicts and epidemic diseases. The people endured misery and Balkan Turks who had maintained their existence for five centuries through primitive means were forcibly expelled from their lands. This bloody war and the atrocities committed against Balkan Turks inevitably found their reflection in literature. In this regard it is possible to observe the place occupied by Balkan Wars in Turkish press during the years 1912-1913. Many poets including Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Halid Fahri, Mehmet Âkif, Abdülhak Hamid and Celal Sahir addressed the Balkan Wars in their poems. One of poets who depicted the atrocities in Balkans in his poems is Necmeddin Sahir. Silan began his literary career during Second Constitutional Period by writing poems. Witnessing both the final years of the Ottoman Empire and the establishment Republic of Turkey, he expressed the accumulated experiences of this period in his poetry and prose. Between 1912 and 1922, Silan wrote poems published in prominent literary magazines and newspapers of the time, such as *Rübâb*, *Donanma*, *Türk Duygusu*, *Büyük Duygu*, *Servet-i Fünûn*, *İnci/Yeni İnci*, *Tasvir-i Efkâr*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Anadolu'da Yenigün* and *İleri*. Silan having closely witnessed the memories of the era, reflected the wars, occupations and deeply affecting societal events in his poems. In this context, he addressed significant wars in Turkish history such as Turco-Italian War, Balkan Wars, Battle of Gallipoli, and War of Independence in his poetry. Starting his writing career in 1912, Silan who engaged in journalism activities in Istanbul from 1912 to 1913, dedicated a significant part of his poems to Balkan Wars during these tumultuous years. Necmeddin Sahir immortalized the cities devastated during Balkan

*** This study was produced by making use of the master's thesis titled "Research on Necmeddin Sahir Silan's Lifetime and Works" at Balıkesir University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature.

Wars and the cruelties experienced by people with his poems. This study will provide information about the life and literary career of Sılan and will examine the reflection of Balkan Wars in his poems published in *Tasvir-i Efkar* newspaper, as well as in the magazines *Donanma*, *Türk Duygusu*, *Büyük Duygu*, and *Tan*.

Keywords: Necmeddin Sahir Sılan, journalist, poet, Balkan Wars, poem.

Giriş

19. yüzyıl ile yıkılma sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıpları ve iç karışıklıklarla boğuşmak zorunda kalır. 19. yüzyılın hemen başlarında, 1804 yılında, Sırp lar tarafından başlatılan ayaklanma 1813'te Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştır. 1815 yılında tekrar ayaklanan Sırp lar, bu isyanın sonucunda 1817'de özerklik kazanmıştır. 1821 tarihinde Yunanlılar tarafından bir ayaklanma başlatılmış, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi sonrasında da 1830 tarihinde Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan ilk Balkan devleti olmuştur. Osmanlı'nın Balkan toprakları üzerindeki hâkimiyetinin büyük ölçüde sarsılmasına asıl neden olan olay, Osmanlı Devleti'nin kaybı ile sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. 93 Harbi olarak da anılan bu savaş Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlansa da Rusya Balkanlar'daki emellerine tam olarak erişememiştir. 19. yüzyıl sonlarında gelindiğindeyse Balkan devletleri birbirleriyle Makedonya'yı kendi sınırlarına katmak için mücadele etmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilânı ile 1908 yılında, Balkanlar'daki hareketlilik artmış Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuş ve Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. Balkan Savaşı'ndan önce Balkanlar'da yaşanan bu çekişmeler savaşı kaçınılmaz bir hâle getirmiştir (Halaçoğlu 1995: 10-14). 1912'de Rusya'nın aracılığıyla Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın içerisinde yer aldığı Osmanlı Devleti'ne karşı bir Balkan Birliği kurulmuştur. Osmanlı Devleti, İtalya ile Trablusgarp'ta savaş hâlindeyken Karadağ 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Demirhan 2012: 66). Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başlayan I. Balkan Savaşı, 30 Mayıs 1913'te Londra Barış Antlaşması ile sona ermiştir. Savaşın sonucunda büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, Midye-Enez Hattı'nın batısından çekilmiştir. II. Balkan Savaşı'nın başlamasının temel sebebiyse büyük devletlerin ve Balkan devletlerinin Osmanlı'nın geri çekilmesi kalan toprakların paylaşılabilmesidir. Elde ettiği topraklarla yetinmeyen ve topraklarını genişletmek isteyen Bulgaristan, Makedonya'yı ele geçirmek istemiş ve 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a saldırmıştır. Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki bu çatışmadan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi kurtarmıştır (Hayta ve Birbudak 2010: 113-119). II. Balkan Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 30 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma sonucunda Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmıştır.

Balkan Savaşları sırasında, binlerce insan, ulu/kutsal amaçlar, değerler için savaşımıştır. Çonoğlu'nun da ifadesiyle:

“İnsanın hayatı boyunca korumak ve kollamak zorunda olduğu birtakım değerler vardır. Vatan ve vatan duygusunun çevresinde şekillenen toprak, millet, bağımsızlık, ulusal egemenlik bu değerler içerisinde en önemli olanlarıdır. Kişi, gerektiğinde bu değerler uğruna ve kutsal bir amaç için sırası geldiğinde hayatı da dâhil pek çok şeyi feda edebilir” (2007: 63-64).

Kutsal ve ulu değerler uğruna verilen fakat felaketle sonuçlanan Balkan Savaşları, Türklerin beş asırdır içerisinde buldukları vatan toprakları için vermiş olduğu mücadeledir. Türk tarihini etkileyen ve arkasında bir yıkım bırakan bu savaşın edebiyata yansması kaçınılmaz olmuştur. Bilge Ercilasun'un ifadesiyle:

“Tarihi olaylar hatırlanırsa Osmanlı Türk devletinin 19. ve 20. yüzyıllarda nasıl büyük bir yıkımla ve faciayla karşılaştığı görülecektir. Yaşanan bu büyük olayların sanata aksetmemesi düşünülemez. Türk milleti başından geçenleri ne kadar çabuk unutursa unutsun yine de büyük felaketlerini edebî eserlere yansıtabilmiştir. Rumeli'nin kaybedilmesinden itibaren yaşanan bütün savaşların ve olayların, göçlerin, yeterli sayılmasa da edebî eserlerde aksini görmek mümkündür” (2020: 54).

Balkan Savaşları'nın Türk edebiyatına kaçınılmaz yansması izleri hikâyelerimize Ömer Seyfettin'in Beyaz Lâle, Köprülüzade Mehmet Fuat'ın “Hicret Hikâyeleri” Aka Gündüz'ün “Abdülmelik”, Ercüment Ekrem'in “İstanbul Uşağı” romanlarımıza Halide Edip Adıvar'ın “Ateşten Gömlek”, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Hüküm Gecesi”, Reşat Nuri Güntekin'in “Yeşil Gece” (Ercilasun 2020: 54-56) ve Ziya Gökalp, Mehmet Âkif, Recaizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid, Aka Gündüz, Halid Fahri, Rıza Tevfik, Celal Sahir, Ali Ekrem gibi birçok şair tarafından kaleme alınan eserlerle şiirlerimize yansmıştır (Duman 2005: 353-365). Balkan Savaşları'nı konu edinen bu eserlerin örnekleri çoğaltılabilmesi Balkan Savaşları'nın Türk toplumu üzerinde bıraktığı derin etkinin göstergesidir. Balkan Savaşları ile ilgili alınan bu şiirlerde Türk kimliğine, ortak dil, din ve belleğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda Kanter'in ifadesiyle:

“Millî bilincin yaratılmasında dilin rolü bu dönemde bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Özellikle Balkan Savaşlarında Türklüğün hedef alınması, bir savunma biçimi olarak kendini

var etme çabasını geliştirir. Türklüğü Balkanlar'dan söküp atmak için girişilen bu acımasız girişim karşısında direnişin özünü dil bilincinin oluşturması oldukça etkili ve manidardır” (2017: 88).

Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan çok ciddi manada etkileyen bu savaşlar sırasında Balkanlar'da yaşanan zulümleri, hazin tabloyu şiirlerinde konu edinen şairlerden biri de Necmeddin Sahir Sılan'dır.

Necmeddin Sahir Sılan, 1896 yılında Edirne vilayetine bağlı Kırkkilise günümüzdeki ismiyle Kırklareli'de doğmuştur. Necmeddin Sahir'in babası Salih Necati Sahir Bey, annesi Melek Hanım'dır (Sılan 1996a: 2177). Necmeddin Sahir, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı ve Mütareke dönemlerinde İstanbul'da *Tercüman-ı Hakikat*, *Tanin* (T. Z. 1914: 546), *Zaman* (Atalay 1932: 4) gibi gazetelerde çalışmıştır. Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları sırasında esir düşmüş bir zabıt ile mülakat gerçekleştirmiştir (“Bir Esirimizin Defter-i Hatıratı” 1913: 3). Bu yazı “Bir Esirimizin Defter-i Hatıratı” adıyla *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde imzasız olarak tefrika edilmiş ve bu tefrika 1916 yılında *İslam Düşmanları Bir Esirimizin Defter-i Hatıratından* ismiyle kitaplaştırılmıştır (Necmeddin Sahir, 1916: *İslam Düşmanları*). Necmeddin Sahir, 1914-1918 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk ile iki kez mülakat yapma imkânı bulmuştur. O yıllarda İstanbul'da bulunan Miralay Mustafa Kemal ile gerçekleştirilen bu mülakat, uygulanan sansür nedeniyle, *Tanin* gazetesinde yayımlanamamıştır. Fakat Necmeddin Sahir'in Atatürk'le Pera Palas'ta gerçekleştirdiği mülakat (Kocatürk 2005: 93), 17 Kasım 1918 tarihinde *Zaman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır. Bu beyanatta Atatürk, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum hakkında görüşlerini belirtmiştir (“Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı” 1918: 2).

1921 yılının ilk haftaları Ankara'ya giderek Millî Mücadele'ye katılmış olan Necmeddin Sahir, Ankara'da gazetecilik ve yazarlık faaliyetleri yürütmüştür: “Birinci İnönü Harbinden sonra İstanbul'dan bir muharrir kafilesi daha geldi. Bunlar da Necmettin Sahir, Ziya Gevher, Kemal Salih, Ahmet Hidayet beylerdi” (Şapolyo 1967: 136). Aynı zamanda bu buhranlı yıllarda Sahir, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra, Birinci Dönem TBMM üyeleriyle bir anket gerçekleştirmiştir (Sılan, 2004: *İlk Meclis Anketi*). Millî Mücadele'ye cephe gerisinden verdiği hizmetlerden dolayı Necmeddin Sahir'e Büyük Millet Meclisi'nin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün

¹ “Bir Esirimizin Defter-i Hatıratı”, *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 11689, 11 Teşrin-i Evvel 1329, s. 3 / Sayı 11700, 22 Teşrin-i Evvel 1329, s. 3 tarihleri arasında yayımlanmıştır.

kararıyla İstiklâl Madalyası takdim edilmiştir (“İstiklâl Madalyası Tevzii” 1933: 8). Necmeddin Sahir, 1923-1927 tarihlerinde Başvekâlet Kalem-i Mahsus müdürlüğü görevini üstlenmiştir. 1927-1939 yılları arasında Üsküdar – Kadıköy Halk Tramvayları T.A.Ş.’in genel müdürlüğü (“Üsküdar Tramvayları Müdüriyeti” 1930: 2), Başkanlık Divan kâtipliği gibi çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Bu üst düzey görevler ardından Necmeddin Sahir, TBMM’nin altıncı döneminde Bingöl milletvekili (“Meb’us Namzed Listesi” 1939: 8) olarak meclise katılmıştır. TBMM’nin yedinci döneminde ve TBMM’nin sekizinci döneminde Tunceli milletvekilliği yapmıştır (Günay 2007: 107-108). Silan, 21 Ağustos 1992’de 96 yaşında vefat etmiştir (“Silan Toprağa Verildi” 1992: 16). II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar edebiyat ve gazetecilik alanında aktif rol oynayan Necmeddin Sahir Silan, 1912-1913 tarihleri arasında kaleme aldığı şiirleriyle Balkan Savaşları’nı ölümsüzleştirerek dönemin hafızasına ve edebiyatına katkı sağlamış bir şahsiyettir.

Necmeddin Sahir Silan’ın Şiirlerinde Balkan Savaşları

8

Necmeddin Sahir, yazı hayatına II. Meşrutiyet yıllarında başlamıştır. Necmeddin Sahir’in imzalı ilk yayını, *Rübâb* mecmuasının 2. sayısında 15 Şubat 1912 (h. 2 Şubat 1327) tarihinde yayımlanan “Kotram” adlı şiiridir (1912a: 14). Yazı hayatına bireysel temalı şiirlerle başlayan Necmeddin Sahir, kısa bir süre sonrasında toplumsal şiirler kaleme almaya başlamıştır. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları döneminin buhranlı havasından etkilenen Necmeddin Sahir, şiirlerinde kahramanlık ve vatan sevgisi temalarına ağırlık vermiştir. Necmeddin Sahir’in şiirlerinde dönemlerde yaşanan savaşların ve işgallerin yansımaları görmek mümkündür. Nitekim Necmeddin Sahir, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Çanakkale Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi Türk tarihinde önemli yer edinen savaşları şiirlerinde konu edinmiştir. Bu savaşlar arasında şiirlerinde en çok ön plana çıkan savaş ise Balkan Savaşları’dır. Necmeddin Sahir’in 1912-1913 yılları arasında, *Donanma*, *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Duygusu*, *Büyük Duygu*, *Tan* adlı gazete ve dergilerde, kaleme aldığı şiirlerinde Balkan Savaşları’nın izleri görülmektedir.

Cephedeki Askerlere Sesleniş

Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları sırasında Türk milletini ve ordusunu yücelten şiirler kaleme alır. Bu şiirlerinde Türkün varlığını düşmanlardan

koruyan cephedeki askerlere seslenir. Necmeddin Sahir, 26 Kasım 1912 tarihinde kaleme aldığı, “Son Dua”² adlı şiirinde cephedeki askere seslenerek düşmandan öç/intikam almasının önemini şöyle dile getirir:

Yükselsin ufuklarda kızıl renkli hilâlin
Bir mevce-yi pür-şan ile... Kâfirleri mahvet!
Koş, düşmanın beynini ez.. Darb ü cidâlin
Kahreylesin alçakları Balkanlar'da müebbed...

Görsün kanayan kalbini yamyam medeniyet;
Koş sar, ninemin bağrını, al kanını dindir,
Bir darbe-yi kakhâr ile düşmanları kahret
Vur darbedeki hâ'inlere, Allah için indir.

Bir darbe-yi medhûş ile katilleri öldür,
Koş, süngüle zalimleri; hak 'aşkına öldür.
Koş, vur! Gâvurun meş'ale-yi ikbâlini söndür:

Kabrindeki ecdâdını ahfâdını güldür.
Zulm eyleyen alçaklara koş, kinini öğret:
Git, Sofya'ya Türk! Rayet-ı İslâmını rekz et (1912c: 354-355).

Cephe gerisinde kalanların öcünün ve kanının sadece düşman öldürdüğüce dineceğini şiirde vurgulanmaktadır. Düşman için kâfir, yamyam, hain zulüm eyleyen, alçak gibi ifadelerle kullanılmış ve “Yamyam medeniyet” ifadesi şiirde özellikle ön plana çıkarılmıştır. Medeniyetin yamyamlığı, Balkan coğrafyasının kan ile sulanması ve halka yapılan zulümlerle eşleştirilmektedir. Necmeddin Sahir'in kaleme aldığı önce 10 Şubat 1913 tarihinde *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde ve daha sonra *Donanma* mecmuasında³ yayımlanan “Nifak” adlı şiirinde, şu ifadelerle yer verilir:

Ey cünd-i bekâ şan, yürü!.. Pejmürde o, pür-hûn
Annen ulu yurdunda perişan yatıyorken,
-Ağlar gibi hüsrân ile hep bizlere mahzûn-
Kurtar onu, hak uğruna zalimler elinden...
Kalbindeki 'isyan ile pür-şan ve mübeccel
Artık yürü!.. Ecdadının 'ulvî, şeref-âver
Aç şehir iclâlini koş mağribe yüksel
Zulmün pür-ikbâlini kır... Çünkü sitem-ger

² Bu şiir, birkaç değişiklikle “Koş, Vur!” başlığıyla tekrar yayımlanmıştır: Necmeddin Sahir “Koş, Vur!”, *Servet-i Fünun* Sayı 1249, 30 Nisan 1331, s. 11.

³ Necmeddin Sahir “Nifak”, *Donanma*, Sayı 40, Haziran 1329, s. 714.

Düşmanları imha ile hep yükseleceksin.

Türkün ulu tarihine sen şan vereceksin (1913a: 3).

Bu şiirde, cephedeki askerlere hazin/acı bir tonla seslenmiştir. I. Balkan Savaşı'nın zorlu gidişatı tüm ülkeyi karanlık bir havaya bürümüştür. Bu hava şiire de yansımış ve şair, cephenin gerisinde kalanlar için perişan, ağlar gibi hüsrân, mahzun gibi ifadeler kullanılmıştır. Şiirin son dizesi ayrı yazılarak özellikle vurgulanmak istenmiştir. “Türkün ulu tarihine sen şan vereceksin” ifadesiyle umudun hâlâ kaybedilmediğini ve ülkenin şanını sadece cephedeki askerlerin düşmanla çarpışarak kazandırabileceği vurgulanmıştır.

Cephedeki askerler için Balkan Savaşları yıllarında şiir kaleme alan bir isimde Köprülüzâde Mehmed Fuad'dır. Balkan Savaşları'nın başında *Donanma* dergisinde yayımlanan “Harb Şarkısı” şiirinde Balkanlar'da vatan toprakları için savaşan askerlere seslenir ve vatan, bayrak ve İslâm için savaşma duygusu, Mehmed Fuad'in şiirinde de ön plana çıkarılır:

Cenk istiyoruz... Bak, yine açtık o hilâli,
Doldurmada tekbirimiz âfâk u cibâli,
Ey mâder-i mâtemzede, terk et bu melâli...
Biz müntakim evlâdınız, âmâde-i şânız
Ey ruh-ı şehidân, size hep fatiha-hanız... (1912: 217).

Necmeddin Sahir'in ilk önce Mart 1913 tarihli *Donanma* mecmuasında daha sonra *Büyük Duygu*, *Musavver İslâm Salon Mecmuası* ve *Servet-i Fünûn* mecmualarında⁴ tekrar yayımladığı “Medeniyet” adlı şiirinde, zulme karşı gelmenin tek yolunun düşmanla mücadele etmekten geçtiğini dizlerinde şöyle dile getirir:

Ezilirken harîm-i hak vatan
Ölüyorken ta uzakta bak bir can.
Kanlı bu girye ile bak şu yerde yatan
Saçı ak pak, zavallı anne vatan:
İnliyorken zavallı 'âileler
Genç çocuklar, kederli valideler,
Bitsin artık bu kanlı hâileler.
Top, şarapnel, ve, bomba: Mahv-ı beşer..
Bu ne vahşet?. Bu zulme kim dayanır?..
Yeter artık, bu zulme kükre, bağır,

⁴

Necmeddin Sahir “Medeniyet”, *Büyük Duygu*, Sayı 15, 8 Ağustos 1329, s. 252. / *Musavver İslâm Salon Mecmuası* Sayı 1, 27 Mart 1330, s. 10. / *Servet-i Fünûn* Sayı 1231, 25 Kânûn-u Evvel 1330, s. 138.

Sende koş, git, cebîn düşmanı kır!
Çünkü 'asrın unutmama: Kanlı 'asır... (1913b: 589).

Mehmed Âkif'in bu buhranlı yıllarda kaleme aldığı şiirinde ifade ettiği gibi: "Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler! / 'Medeniyet' denilen vahşete lâ'netler eder," (Ersoy 2021: 292) şair de bu vahşeti yaratan medeni düşmana karşı bir birlik ve beraberlik duygusu uyandırmak ister. Medeniyetin zulüm, keder, acı getiren bir kavram olduğunu vurgular. Aynı zamanda şair, bu kanlı asrı yaratan medeniyete karşı duran herkesi bu çağın birer kahramanı olarak nitelendirir.

Necmeddin Sahir'in önce Mayıs 1913 tarihli *Donanma* ve daha sonra *Servet-i Fünûn* mecmuasında⁵ yayımlattığı "Orduya:" adlı şiirde orduya seslenir ve orduyu Türk milletinin hayatı olarak değerlendirir:

Ey ordu sen hayatısın ancak bu milletin
Ezdirmemen hilâlini: En şanlı fitratın;
Koş, ez cebîn levmini a'dâ-yı dinin
Mahvet ümid ve şevkini kır, kahpe düşmanının..

Bak Türklüğünün vakârını telvîse sa'y eden
-Bir hırs ateşin ile hep kahr ve zulüm eden-
Düşmanların cünûdına; ey şanlı ordu sen:
Her lahza bir gırîv ile yurdunda inlesin (1913ç: 701).

Şair, Türklüğün gururunu/onurunu koruyan bir varlık olarak orduyu en şanlı makama laik görür. Bu bağlamda orduya yönelik bir şiir kaleme alan isim de Ali Ekrem'dir. Ali Ekrem'de "Orduya Hitâp!" adlı şiirinde, Sahir gibi cephedeki askerlere seslenir. Fakat Necmeddin Sahir'in şiirinde Türklük vurgusu hâkimken Ali Ekrem'in şiirinde İslâmcılık vurgusu hâkimdir: "Ey asker-i İslâm, ulu dinin gidiyor arş! / Azminde Muhammed sana, Allah sana yoldaş" (1913: 3). Bu bağlamda Necmeddin Sahir'in Türklük vurgusunu şiirlerinde ön plana çıkardığı görülmektedir.

22 Mayıs 1913 tarihli Büyük Duygu mecmuasında yayımlanan Necmeddin Sahir, kaleme aldığı "Kuvvet" adlı şiirde, kuvvetin Türk milletine Tanrı tarafından verildiği ve bu kuvvetle vatani korumanın önemi dile getirir:

Kuvvet bize bir silah ki Tanrımızdan verilmiş.
O kutla bu mukaddes vatanımız dirilmiş.
Balkanları, yamaçları bu yürekle aşarız,
Biz onunla çalışırız, bu dünyada yaşarız..

⁵ Necmeddin Sahir. "Orduya", *Servet-i Fünûn*, Sayı 1225, 13 Teşrin-i Sâni 1330, s. 43.

Bir demirci çekicini elleriyle kaldırır.
Ezer, döker demirini ona şekil aldırır;
Bir ma'denci yeraltında çevik, gürbüz çalışır
Yaşamak için dar yerde her sızıya alışır.
Kuvvet kardaş, bu olmazsa ne kılınçlar oynasır,
Ne bir düşman tutsaglanır, ne kolları bağlanır,
Her bir cenkte ne kumandan, ne bir 'asker uğraşır.
En sonunda bu vatanın yüreciği dağlanır (1913e: 91).

Necmeddin Sahir, kaleme aldığı bu şiirde kuvvetin Türklere Tanrı tarafından verildiği fakat sadece kuvvetin yetmeyeceği vatani korumak için çalışmanın gerektiğini vurgular. I. Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru aldığı bu şiirde Sılan, orduya seslenerek kuvvetin yitirilmemesi gerektiğini aksi takdirde vatanın büyük acılar çekeceğini ifade eder. "Kuvvet" adlı şiirde öne çıkarılan bu Türklük vurgusu Aka Gündüz'ün "İstiklâl Marşı" adlı şiirinde de görülür:

Biz zilletin pençesine girmeyiz,
Fazilettir sermayemiz şanıamız;
Yurdumuzu kahpe gibi vermeyiz,
Halis Türk'tür her bir damla kanımız:
Dağ deme! Taş deme! Çık korkma kardaş!
At korkma, yak korkma! Yık korkma kardaş! (1913: 211).

Özetle Necmeddin Sahir şiirlerinde, cephedeki askerlere seslenerek özellikle I. Balkan Savaşı yıllarında yenilgiler yaşayan ordunun tekrar güç kazanması gerektiğini vurgulamış ve ordunun kaybetmesiyle vatanın kaybedilmesi arasında ilişki kurmuştur. Sılan, cephedeki askerlere seslendiği bu şiirlerinde, vatan, İslam, bayrak, anne, aile gibi değerlerin önemini dile getirmiştir.

Cephede Gösterilen Kahramanlıklar

Necmeddin Sahir Sılan, cephede gösterilen kahramanlıklar, cesaret ve kazanılan zaferler hakkında şiirler kaleme almıştır. Bu bağlamda yazdığı ilk şiiri "Hamidiye'nin Zaferi" adını taşımaktadır. Şiirde I. Balkan Savaşı sırasında Çanakkale'yi abluka altına alan Yunan donanmasını aşarak sağladığı başarı ile Hamidiye kahramanı olarak tanınan Rauf Bey'in kahramanlıkları dile getirilir:

Bir gayz ü kin ve kahr ile ejderli gülleler
Yağdırdı nâr-ı gılzeti Garb'ın cebinine,
Doldurdu zehr-i hûnunu çeşm-i mühinine,
Ufkun kızıl bilâdına yükseldi gövdeler...

Artık sema yığın, yığın ateşle mümtelî
Bir belde-i cehennemi bir kanlı göl gibi;
'Aks eylemiş denizlere ezlâl-i mümtedî
Seylâbeler kefenlenmiş â'dâ-yı zalimi...
Sisler dağıldı, gölgeler açıldı, vehleten
Bir va'z-ı ihtişam ile yükseldi bir hilâl
Garb'ın sema-yı târına pürşân ü bî-zevâl
Teyîd eder bu şanı âtî müebbeden...
(Necmeddin Sahir 1912ç: 478).

Şair, “gölgeler açıldı”, “sisler dağıldı” ve “yükseldi bir hilâl” ifadeleriyle Osmanlı Devleti'nin yeniden yükseleceğini ve Balkan Savaşı'nın getirdiği o sisin ve gölgenin dağılacağını vurgulamaktadır.

Necmeddin Sahir, “Edirne” başlıklı iki farklı şiir kaleme alır ve “Edirne” başlıklı ilk şiirinde Edirne'de yapılan zulüm dile getirir. Eylül 1913 tarihinde *Büyük Duygu* ve *Tan* mecmualarında⁶ yayımlanmış olan “Edirne” başlığını taşıyan ikinci şiirinde Necmeddin Sahir, Edirne'nin kurtuluşunu şöyle dile getirir:

Zaferle şana mübeddel olunca işte bu cenk:
Yürürdü ordu muhabbetle pür-şeref ve, vakur,
Bir intikam müebbedle münceî-yi gurur,
O kahbe düşman hûd-gâmî, çiğneyip, ezerek
O şehri sâkıt 'uzemâya, iftihâr ederek,
Girince şanlı, mukaddes bir ordu müntakimâ,
Çekildi düşman hûn-hâr, kaçtı münhezimen...

Bugün mazhar ve fâik Edirne kalesine,
Şerefli sancağı Türk'ün dikildi işte yine;
Samîm-i ruha nüfûz eyleyip olunca vezân
Bütün dudakları bûs etti ince bir tehlîl,
Okundu sonra cevâmi'de bir du'â celîl... (1913f: 270).

Edirne'nin kurtuluşunu anlatan bu dizelerde, dönemin edeb intikam duygusu ön plana çıkmaktadır. “Şanlı”, “şeref ve vakur”, “mukaddes” ordunun kahramanlıkları dile getirilmiş ve Edirne'nin kurtuluşu “mazhar ve fâik Edirne kalesine / Şerefli sancağı Türk'ün dikildi işte yine” dizeleriyle vurgulanmıştır.

Kıscası Necmeddin Sahir, cephede gösterilen kahramanlıklar hakkında kaleme aldığı şiirlerinde, Türk milletine çöken buhranlı havayı dağıtmak

⁶ Necmeddin Sahir. “Edirne”, *Tan*, Sayı 1, 20 Teşrin-i Sâni 1329, s. 2.

ve ordunun gücünü geri kazandırmak için kazanılan başarıları özellikle dile getirmiştir. Şiirlerde, Türk ordusunun kutsallığı ve şanı dile getirilerek düşmandan intikamın alınması gerektiğinin vurgusu yapılmıştır.

Cephe Gerisindeki Bekleyiş

Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları'nı konu edindiği şiirlerinde cephede savaşanların yanı sıra cephe gerisinde kalanların trajedilerini de işlemiştir. Balkan Savaşları'nın yaşandığı yıllarda, ülkenin üzerindeki buhranlı havayı kaldırmak ve birliktelik duygusu aşılacak istemiştir. Bu bağlamda Necmeddin Sahir Osmanlı hanımları için kaleme aldığı "Hilâl-i Ahmer" adlı şiirinde, savaşın sadece cephede verilmediğini bu ulu göreve kadınlarında katılması gerektiğini dile getirir:

Top, bomba, barut.. Kurşun, ateş, gülle yağarken
Osmanlılar elbette geçemez yâr-ı zaferden;
Bî-çarelerin kalbi kanar... Kanlar akarken
Haydi dikelim tonlarını 'âleme rağmen...

Hep gitti bugün Balkan'a evlad-ı Gazanfer,
Yalçın kayalar dinlemiyor şanlı yiğitler;
Mecrûh düşüyor ülkemizi koruyan asker:
Gel dikelim tonları hemşire beraber... (1912b: 317).

Sılan, askerler cephede ülkemizi korurken kadınların da bu savaş için elinden gelen katkıyı yapması gerektiğini şiirde dile getirerek millî bilinç vurgusu yapar. Şiirde, cephede savaşan askerler için "biçare", "yalçın kayalar", "şanlı yiğitler", "ülkemizi korurken mecruh düşen asker" gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerle cephede savaşan askerlerin hem kahramanlığı, cesareti ve acizliği vurgulanır. Nezihe Muhlis'in Osmanlı kızları için yazdığı "Yurdumuzun Kızlarına" adlı şiirinde de ulu amaç için cephede savaşan askerlerin imdadına yetişmenin kutsal bir görev olduğunu ifade eder:

Zalim gaddar Bulgarların hançerinin ucuyla
Yaralandı vatan ana, imdadına yetişmek
Yarasını sarıp onun feryadına ses vermek
Kızların en mukaddes, en mübeccel borcudur...(1912: 355).

Her iki şiirde de cephe gerisinde kalan kadınlara bir birliktelik çağrısı yaparak cephedeki askerlerin, gelen desteklere ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.

Savaşın Acı Yüzü

Rumeli Türklerine yapılan baskı ve zulümler Balkan Savaşları sonucunda ordunun çekilmesiyle uç noktaya ulaşmıştır. Bu baskı, zulüm ve katliamlar şairler ve yazarlar tarafından işlenmiştir. Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları sırasında yaşanan acı kayıpları, katliamları, çekilen zulümleri kısacası Balkan Türklerin yaşadığı acı tabloyu yansıtan şiirler kaleme almıştır. Bu bağlamda Necmeddin Sahir'in kaleme aldığı, *Donanma* mecmuasında yayımlanan “Edirne” adlı şiirinde Balkan Savaşı'nın bıraktığı acı tablo şöyle tasvir edilmektedir:

Fakat bu sukûtle inliyor târîh,
Sukûta başladı gökten pür-i'tilâ merîh.
Ezildi taşların altında bak okum necîb,
Dikildi ma'bed-i İslâm'a işte: Kanlı salîb..
Merîç ile Arda bugün sanki bir bahîre-i hûn,
İçinde bin yığın ecsâd boğuldu şehka-füzûn.
Sımâh-ı milleti tahriş ederdi bir nâkus,
Zavallı bakireler şimdi işte bir nâmûs.. (1913c: 652).

Şiirde Edirne üzerinden aslında, Balkan Savaşları sırasında harap olan tüm şehirlerin ve zulüm gören tüm Rumeli halkının acı tablosu yansıtılmaktadır. Meriç ve Arda, kanlı binlerce cesetlerin boğuldu çığlık nehirlerine benzetilmiştir. Mabretler yıkılmış, halkın namusu ayaklar altına serilmiştir. Türk milletinin tarihi sükûtle inlemekte ve İslam mabedinde duyulan çan sesleri milletin kulağını tahriş etmektedir.

Balkan Savaşları'nda yapılan zulümleri işlediği, Sebîlürreşâd'da 10 Nisan 1913'te yayımlanan şiirinde Âkif, Allah'a Rumeli'deki zulmün, sefaletin ve felaketin nedeni sorar:

Solsun mu o parlak yüzü Kur'ân-ı Hakîm'in?
İslâm ayakaltında sürünsün mü nihâyet?
Yârab, bu ne hüsrândır, ilâhî, bu ne zillet?
Mazlûmu nedir ezmede, ezdirmede ma'nâ?
Zâlimleri adlin, hani, öldürmedi hâlâl! (Ersoy 2021: 304).

Necmeddin Sahir'in savaşın acı yüzünü yansıttığı bir diğer şiiri de “Yakarış” başlığını taşır. *Yakarış* adlı bu şiirde Mehmed Âkif'in izlerine rastlanılır. Necmeddin Sahir'in *Türk Duygusu* daha sonra *Tan* mecmuasında⁷ yeniden yayımlanan “Yakarış” adlı şiirinde Rumeli'deki zulüm karşısında, Allah'a dua eden bir ihtiyarı konu edinir:

⁷ Necmeddin Sahir . “Yakarış”, *Tan*, Sayı 2, 18 Kânûn-ı Evvel 1329, s. 39-40.

Yüce gökte gezinirken kanlı bir sis, kan, duman;
İşittim ki uzaklarda türbesinde uyuyan
Kaanımın livâsını harap etmiş alçaklar,
Çiğnemişler hep yurdumu kanla dolmuş topraklar...

Kardaşımı Rumeli’de boğazlamış canavar;
Kâtil, düşman nâmûsumu lekelemiş... Bu ne âr?
Koç oğullar hepsi gitmiş yurdum için Balkan’a
Lakin ben bir ihtiyarım dize geldim bak sana:

Bu ölümler dünyasında el açarak inerken,
-Bugün artık yüreğimle sana niyâz ederken-
Yakarış budur işte ey sevgili yalavaç!

Şu gözümü yalazayan pırıl, pırıl altın taç
Bayrağımın al kanıyla hep boyansın, kan olsun
O, salibin çirkin adı bu küreden yok olsun (1913d: 14).

Rumeli’de yapılan yıkım ve zulüm, ilk iki dizede işlenmiştir. Sonraki dizelerde Rumeli’de yapılan zulüm karşısında Allah’a sığınan bir ihtiyarın duasına yer verilmektedir.

Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları sırasında halka yapılan zulmü ve savaşın feci şartlarını şiirlerinde konu edinerek savaşın acı yüzünü ölümsüzleştirmiştir. Savaşın Rumeli’de bıraktığı acı tabloyu şiirlerinde tasvir ederek, Türk milletinin yaşadığı buhranlı yılların hafızasına katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Balkan Savaşları, ardında acı ve yıkım bırakmış binlerce asker ve sivil halkın ölümüyle sonuçlanmıştır. Balkan Türkleri savaşın sürdüğü bir yıl içinde zulüm görmüş, sefalet içinde bırakılmış ve göçe zorlanmıştır. Türk milletini derinden etkileyen savaş, Türk edebiyatına yansımış ve Balkan Savaşları ile ilgili hikâyeler, tiyatrolar ve şiirler vb. eserler kaleme alınmıştır. Dönemin dergilerini ve gazetelerini incelediğimizde Balkan Savaşları’nın basında kapladığı yeri görmek mümkündür. Ziya Gökalp, Mehmet Âkif, Halid Fahri ve Rıza Tevfik gibi birçok şair bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinde Balkan Savaşları’nı konu edinmiştir. 15 Şubat 1912 tarihli *Rübâb* mecmuasıyla birlikte dönemin gazete ve mecmualarında eser vermeye başlayan, 1896 tarihinde Edirne vilayetine bağlı eski adıyla Kırkkilise yeni ismiyle Kırklareli’de dünyaya gelen ve 1992’de İstanbul’da vefat eden Necmeddin Sahir Silan, Balkan Savaşları’nı şiirlerinde konu

edinmiş bir diğer isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkan Savaşları yıllarında İstanbul'da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çalışan Necmeddin Sahir, Balkan Savaşları'na yakından tanıklık etmiştir. Necmeddin Sahir'in Balkan Savaşları'na yakından tanıklık etmesi şiirlerine dönemin ruhunun sinmesine sebep olmuştur.

Bu bağlamda Balkan Savaşları'nın yansımalarını Necmeddin Sahir'in 1912-1913 yılları arasında, *Tasvir-i Efkar* gazetesinde ve *Donanma*, *Türk Duygusu*, *Büyük Duygu*, *Tan* mecmularında yayımlanan şiirlerinde, görmek mümkündür.

Sonuç olarak, Necmeddin Sahir'in Balkan Savaşları yıllarında kaleme aldığı şiirlerinde, cephedeki yapılan kahramanlıkları, cephe gerisinde kalanları ve savaşın acı yüzünü konu edinmiştir. Necmeddin Sahir, cephe gerisinde kalanlar için yazdığı şiirinde, birlik beraberlik vurgusu yaparak savaşın sadece cephede sürmediğini dile getirmiştir. Ordunun aldığı yenilgilerden ve Rumeli'de kaybedilen topraklardan dolayı cephede gösterilen kahramanlıklar hakkında sadece iki şiir (“Hamidiye'nin Zaferi” ve “Edirne”) kaleme alabilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin eski başkenti olan Edirne için iki ayrı şiir kaleme almıştır. Necmeddin Sahir, Edirne'nin Osmanlı toprağına yeniden katılmasını coşkuyla karşılamış ve şiirinde ölen askerlerin ve halkın intikamının alındığını dile getirmiştir. Vatanı korumanın önemi, cesaret, kahramanlık, intikam gibi değerleri şiirlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Balkan Savaşları sırasında Rumeli Türklerine yapılan zulmü, harap olmuş şehirleri ve insanları tasvir ederek Balkan Savaşları'nı kaleme aldığı şiirleriyle ölümsüzleştirmiştir. Necmeddin Sahir, kaleme aldığı şiirleriyle ardında derin acılar, yaralar bırakmış, salgın hastalıklar, savaşlar nedeniyle yaşamını yitirmiş, esir düşmüş ve göç etmeye zorlanmış Rumeli topraklarında yaşayan Türklerin sesi olmuştur. Kısacası Necmeddin Sahir, 1912-1913 yıllarında kaleme aldığı şiirleriyle Türk milleti üzerinde derin izler ve yaralar bırakan Balkan Savaşları'nda, Rumeli topraklarının yaşadığı trajediyi dile getirmiş ve bu trajedinin sadece Türk milletinin birlik olarak aşabileceğini vurgulamıştır.

KAYNAKLAR

(10 Kânunusani 1930). “Üsküdar Tramvayları Müdüriyeti”, *Cumhuriyet* 2039, s.2.

(30 Teşrinievvel 1933). “İstiklâl Madalyası Tevzii”, *Cumhuriyet* 3407, s.8.

(25 Mart 1939). “Meb'us Namzed Listesi”, *Cumhuriyet* 5338, s.8.

(24 Ağustos 1992). “Silan Toprağına Verildi”, *Milliyet*, s.16.

- Aka Gündüz (23 Ekim 1913). “İstiklâl Marşı”, *Halka Doğru* 27, s.211.
- Ali Ekrem (16 Şubat 1913). “Orduya Hitâp!”, *Tanin* 1500, s.3.
- Atalay, Besim (4 Mart 1932). “Dil Meseleleri: Lügât Münakaşası”, *Cumhuriyet* 2811, s.4.
- Çonoğlu, Salim (2007). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Ölüm 1920-1950*. Akçağ Yayınları.
- Demirhan, Sait Pertev (2012). *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*. Çev. Sema Demirtaş, Alfa Yayınları.
- Duman, Haluk Harun (2005). *Balkanlara Veda –Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)*. Duyap Yayıncılık.
- Ercilasun, Bilge (2020). *Bir Vatan Kaybettiler Balkanların Fethi ve Kaybını Ele Alan Romanlar Üzerinde Bir İnceleme*. Ötüken Neşriyat.
- Ersoy, Mehmet Âkif (2021). *Safahat*. Haz. Salim Çonoğlu, Ötüken Neşriyat.
- Günay, Ş. Şenal (2007). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939 – 15 Ocak 1943). V. Cilt VI. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakıf Yayınları.
- Halaçoğlu, Ahmet (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Türk Tarih Kurumu.
- Hayta, Necdet ve Birbudak, Togay Seçkin (2010). *Balkan Savaşları'nda Edirne*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Kanter, Muhammet Fatih (2017). *Milli Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*. Kitabevi.
- Kocatürk, Utkan (2005). “Atatürk’ün Güvenini Kazanmış Bir İnsan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahrirat ve Evrak Kalemi Müdürü Necmettin Sahir Silan”, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Atatürk Ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler*, Semih Ofset, s. 86-101.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (Eylül 1912). “Harb Şarkısı”, *Donanma* 31, s.317.
- Nezihe Muhlis (Ekim 1912). “Yurdumuzun Kızları”, *Donanma* 32, s.354-355.
- Şapolyo, Enver Behnan (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- T. Z. (1914). *Nevsâl-ı Millî*. Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.

Necmeddin Sahir Sılan'a Ait Eserlerin Kaynakçası

(24 Ekim 1913). “Bir Esirimizin Defter-i Hatıratı”, *Tercüman-ı Hakikat* 11689, s.3.

(17 Kasım 1918). “Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı”, *Zaman* 222, s.2.

Necmeddin Sahir (15 Şubat 1912a). “Kotram”, *Rübâb* 2, s.14.

Necmeddin Sahir (Eylül 1912b). “Hilâl-i Ahmer”, *Donanma* 31, s.317.

Necmeddin Sahir (Ekim 1912c). “Son Dua”, *Donanma* 32, s.354-355.

Necmeddin Sahir (Aralık 1912ç -Ocak 1913). “Hamidiye'nin Zaferine”, *Donanma* 34-35, s.478.

Necmeddin Sahir (10 Şubat 1913a). “Nifak”, *Tasvir-i Efkâr* 663, s. 3.

Necmeddin Sahir (Mart 1913b). “Medeniyet”, *Donanma* 37, s. 589.

Necmeddin Sahir (Nisan 1913c). “Edirne”, *Donanma* 38, s. 652.

Necmeddin Sahir (Mayıs 1913ç). “Orduya”, *Donanma* 39, s. 701.

Necmeddin Sahir (8 Mayıs 1913d). “Yakarış”, *Türk Duygusu* 1, s. 14.

Necmeddin Sahir (22 Mayıs 1913e). “Kuvvet”, *Büyük Duygu* 6, s. 91.

Necmeddin Sahir (3 Eylül 1913f). “Edirne”, *Büyük Duygu* 16, s. 270.

Necmeddin Sahir (1916). *İslam Düşmanları Bir Esirimizin Defter-i Hatıratından*. Bab-ı ‘Ali Karşısında Yeni Turan Matbaası.

Sılan, Necmeddin Sahir (Mart 1966a). “Necmeddin Sahir Sılan'ın Hatırları: Buhran Günlerinde İmanlı Bir Genç”, *Tarih Konuşuyor* 26, s. 2176-2182.

Necmeddin Sahir (Nisan 1966b). “Necmeddin Sahir Sılan'ın Hatırları: Milli Mücadele, Cumhuriyet Yılları, Serbest Fıkra ve 1965'e Kadar”, *Tarih Konuşuyor* 27, s. 2236-2242.

Necmeddin Sahir (2004). *İlk Meclis Anketi Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*. Haz. Cihangir Gündoğdu, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.

Sultan II. Abdülhamid'in Cülusunun 25. Yıldönümü Münasebetiyle Yazılan Kitâbeler*

SümeYra DURSUN**

Mehmet NUHOĞLU***

ÖZ

Sultan II. Abdülhamid dönemi, kültürel ve sosyal anlamda yabancı ülkeler ile ilişkilerin geliştiği, modernleşme algısının sultana göre şekillendiği bir dönem olmuştur. Batılılaşmanın tüm alanlara nüfuz ettiği görülse de hat sanatının muhafaza edildiği görülmektedir. Onun devrinde unutulmaya yüz tutmuş kûfi hattı yeniden ihya edilmiş ve kitâbelerde kullanımı artmaya başlamıştır. Kitâbelerde kullanılan yazı çeşitleri dönemlerine ve yazılan metinlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlı döneminde daha çok celî sülüs ve daha sonraları ise celî ta'lik yazı çeşidi kullanılmış olup, az da olsa muhakkak, rik'a, nesih ve kûfi hatlı kitâbelere de rastlanmaktadır. İslâm yazısının ilk örnekleri kûfi yazıyla meydana getirilmiştir. Uzunca bir müddet Mushaf kitâbetinde kullanılan kûfi, değer taşıyan örnekler sunduktan sonra, Abbâsîler zamanında ortaya çıkan aklâm-ı sittenin Mushaf ve kitap istinsahında egemen olmaya başlaması ile Mushaflardaki yerini belli bölgeler haricinde neshî veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Kitâbî yazıdaki kullanımı azalmasına karşın mimari ve celî yazıda tercih edilen kûfi yazı Osmanlıların erken dönemine kadar Anadolu'da kullanım sahası bulmuştur. Selçuklulardan sonra Osmanlı Dönemi'nde de inşa edilen yapıların üzerine mekân ile alâkalı âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, manzum veyahut dua gibi metinler eklenerek yapı hem tezyin edilmiş hem de döneme ait önemli bir tarihî kaynak olmuştur. Metinler Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır, ancak

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "Sultan II. Abdülhamid Devri Eğitim ve Öğretim Kurumlarında Hat Eğitimi" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

** Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat ve Tasarım Doktora Programı Öğrencisi
E-posta: sumeyradursun@gmail.com ORCID : 0000-0003-2076-9741

*** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul/Türkiye.
E-posta: nuhzademehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4742-644X
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.021

Makale Gönderim Tarihi: 30.11.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Araştırma Mk.)

dönemlere göre ağırlıkla kullanılan dil değişme göstermektedir. 19. yüzyıla kadar Türk İslâm mimarisinde cami, medrese, mektep, kütüphane, çeşme gibi yapı türlerinde kitâbeler yer alırken 18. yüzyılın sonundan başlayıp 20. yüzyıla doğru gittikçe örnekleri artan yapı türlerin görülmektedir. Bunlar arasında saat kulesi, anıt, iskele, tren garı, mektepler gibi kitâbe içeriği, yazı türü ve yazılma sebeplerinde de değişiklikler yaşandığı gözlenmektedir. Günümüzde dönemler hakkında bilgi almak, yazılı kaynaklar ve kitâbelerin detaylı incelenmesiyle elde edilmektedir. II. Abdülhamid döneminde inşa edilen birçok yapı bulunmaktadır. Hem estetik hem de tarih açısından önem taşıyan kitâbeler inşa edilen binalarda, çeşmelerde, camilerde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde cülus konusu hükümdarın tahta geçişinin ve iktidarının en belirgin törenlerindedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus töreni diğer cülus törenlerinin içeriklerine ve kapsamlarına göre oldukça farklılık göstermektedir. Bu çalışmada kitâbelerin yazılış sebebi ve içerik açısından yeni bir durum olan cülus konulu kitâbelerin Osmanlı coğrafyasında nerelerde buldukları, hangi yapı türlerinde yer aldıkları, metinlerin benzer ya da farklı yönleri ile varsa kitâbelerin sanatkârları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatı II. Abdülhamid, Cülus, Kitabe, Hat Sanatı.

Inscriptions Commissioned by Abdulhamid II on the Occasion of the Anniversary of His Accession of the Throne

ABSTRACT

The reign of Sultan Abdulhamid II was a period in which relations with foreign countries developed culturally and socially, and the perception of modernization was shaped in regard to the sultan. Although it can be observed that Westernization has penetrated every facet of society, it is seen that the art of calligraphy has been conserved. During his reign, the forgotten Kufic script was revived and its use in inscriptions began to increase. The types of scripts used in the inscriptions vary depending on the period of the text and its context. During the Ottoman period, jeli thuluth, and later on the jali ta'lik scripts were commonly used. Although in small quantity, it is possible to encounter inscriptions with muhakkak, rik'a, naskh, and Kufic scripts. While there were inscriptions in buildings such as mosques, madrasahs, schools, libraries, and fountains in Turkish Islamic architecture until the 19th century, it is distinguished that at the beginning of the 20th century with the change of building categories (clock tower, monument, pier, train station), there were changes in the content of the inscriptions, types of script, and the reasons to write. Today, information about the different eras is obtained by examining the written sources and inscriptions in detail. There are many buildings built during the reign of Abdulhamid II. Inscriptions carry an important value regarding aesthetics and history and this can be observed at all levels. The accession to the throne ceremonies (Cülus), mentioned in the Ottoman Empire generally took place during the transition of princes to the throne and notably, the ceremonies during the Abdulhamid II era are significant. The 25th accession to the throne ceremony of the sultan differs considerably according to the content and scope of the other accession to the throne ceremonies. In this study, the location of the inscriptions detailing throne ascension ceremonies (a topic that had recently been inscribed on inscriptions for various new reasons) in the Ottoman Empire, on which types of structures they are located in, similar or different aspects of the texts on those inscriptions and the artists who inscribed them, if any, will be discussed.

Keywords: Turkish Islamic Art, Abdulhamid II, Accession to the throne ceremonies, Inscription, Calligraphy.

Giriş

Arapça “k-t-b” kökünden ve “kitâbet”, “yazı yazmak” fiilinden gelen kitâbeler, dinî, askerî, sivil mimari gibi her tür yapının üzerine taş, mermer, çini, tahta, metal gibi malzemelerin bir usta tarafından kabartılarak veyahut oyularak yapılan yazılar biçimde tanımlanırlar (Arseven 1965:1011 Alparslan 2002:76). Bir sanat terimi olarak kullanılan kitâbe, her çeşitteki yapı ve sanat eserinde karşımıza çıkmaktadır. Celî sülüs, celî ta’lik, kûfi, ma’kılî gibi yazı türlerinden herhangi biriyle bir yapının ve sanat eserinin yapım ve onarım sürecinde bulunan kimseleri, sanat eserinin türünü, yapılış amacını, tarihini, dua istekleri vb. ifade etmek için taş, tuğla, mermer, maden, ahşap, seramik gibi malzemelere oyma, kabartma, kakma gibi birçok teknikte birlikte yazılan yazı türü olarak da tanımlanabilmektedir (Alparslan 1976-1977: 5). Yapıların görünen belirli yerlerine işlenerek tezyin etmenin yanı sıra, o yapı hakkında bilgi veren tamamlayıcı unsurlardır. Kitâbeler yapıların dikkat çekici yerlerine konularak oraya vurgu yaparlar. Avlu girişi, taç kapıların alınlığı, kubbeler, mihraplar, pandantifler, minare gövdeleri, revaklar, saçak altları, beden duvarları gibi yerler çoğunlukla tercih edilmiştir. Osmanlı’da “kitâbe-i seng-i mezar” denilen mezar taşları da kitâbe türleri arasına dâhil edilmektedir. Ayrıca taşınabilir malzemeler ve küçük eşyalara da işlenen her yazı kitâbe olarak belirtilmekte ve tüm bu yazıların incelenmesi “epigrafi” alanına girmektedir (Özkurt ve Tüfekçioğlu 2009:275).

Kitâbeler, birçok tarihî bilgiyi barındırdığı gibi yapının estetiğini tamamlayan bir unsur olarak da ifade edilmektedir. Mimari bir eleman olarak görülen kitâbeler çoğunlukla giriş kapıları üzerinde yer almaktadır. Yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında bilgi veren kitâbeler ise inşa kitâbesi olarak adlandırılmaktadır. Kitâbeler hem medeniyet ve sanat tarihi için önemlidir hem de dil - tarih çalışmaları için değer taşımaktadır (Alparslan 2002:76).

Cülus kutlamaları resmî tebrik merasimi ile başlamaktaydı. Askerler, ulema, yabancı devlet konsolosları, müslim ve gayrimüslim şehir ileri gelenleri gibi pek çok grubun katılımıyla tebrikler kabul edilirdi. Ardından cülus sebebiyle yapımı tamamlanan pek çok binanın açılışı yahut temel atma töreni gerçekleştirilmekteydi. Tebrik merasiminden sonra dualar edilir ve özellikle “padişahım çok yaşa” duası tekrarlanırdı (Çakmak 2000: 18).

Sultan II. Abdülhamid’e özellikle 25. cülus yıldönümünde pek çok eşya gönderilmiştir. Avrupa devletlerinin hükümdarlarının da hediyelerinin aralarında olduğu eşyaların bir kısmı Yıldız Sarayı’nda bulunmaktadır.

Bu makalede cülusun 25.yıla özgü öneminden ve Sultan II. Abdülhamid'in bu törene özel faaliyetlerinden ve bu maksatla yazılmış kitâbelerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

1. Osmanlı Dönemi Kitâbelerinin Fiziki Özellikleri

Osmanlı Döneminde kitâbelerin kullanımı diğer dönemlerden de esinlenerek devam etmiştir. Anadolu beylikleri ve Selçuklular zamanındaki kitâbelerde kûfiden daha fazla celî sülüs kullanılmıştır. Bu yazının özelliği ise harflerin birbirine çok yakın ve dikey harflerin de yan yana dizilmesinden kaynaklanmaktadır (Alparslan 2002: 80). Bu yazı karakteri girift bir yazı meydana getirmiştir. Osmanlı Döneminde de kullanılan bu yazı 1600'lü yıllara kadar devam ettirilmiştir. 1617 yılında yapılan Sultan Ahmet Camii'nin kitâbesi de buna örnektir. Osmanlı Döneminde celî sülüs yazı, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar Selçuklu celî sülüsü etkisi gösterir; fakat daha sonra gelişerek XIV. yüzyılın ilk yarısında İznik'te inşa edilen Orhan Gazi Camii ve Hacı (Özbek) Camii kitâbelerinin Selçuklu yazısının etkisinden ayrıldığı göze çarpmaktadır. Uzun yıllar Selçuklu etkisi ve Osmanlı'nın kendi tarzı beraber kullanıldıktan sonra 1650'li yıllara gelindiğinde artık Selçuklu üslubu kullanılmamaya başlanmıştır. Örnek olarak ise Yeni Cami Hünkâr Kasrı kitâbeleri verilebilir. Hünkâr Kasrı'nın kitâbeleri yumuşak ve zarafet içermektedir. Tarihi yapılardaki bu yazılar dekoratif bir unsur olarak kullanılmasının yanında yazıldıkları ve konuldukları yere göre de önem taşımaktadır (Alparslan 2002:78).

Manzum kitâbe yazılmasının İran'da başlayıp Osmanlı'da geliştiği bilinmektedir. Şiir, vezin, ebced hesabı gibi bir geleneğin nasıl geliştiğini anlamak için kitâbelerin incelenmesi çok önemlidir. Manzum kitâbelerde yapılış tarihini vermesi açısından kullanılan ebced hesabı yöntemi, önemli bir edebî sanat sahasının doğmasına sebebiyet vermiştir. 'Tarih düşürme' denilen bu gelenek, kitâbelerde tarih kitâbesi olarak anılmaktadır. Bu kitâbeler inşa kitâbesinde tarih bölümünün yer almaması halinde yapılabileceği belirtilmektedir (Önkâl 1989: 321). İnşâ kitâbesi, manzum veya kıta olarak yazılmış ve son satırında yapının bânisinin isminin zikredildiği kitâbelerdir. Tâmir kitâbesi, yapıların gördüğü tadilatları kim tarafından yaptırıldığı ve hangi tarihte olduğunu belirten kitâbelerdir. Selçuklulardan sonra Osmanlı Dönemi'nde de inşa edilen yapıların üzerine mekân ile alâkalı âyet-i kerîme, hadîs-i şerif, manzum veyahut dua gibi metinler eklenerek yapı hem tezyin edilmiş hem de döneme ait önemli bir tarihî kaynak olmuştur. Metinler Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır, ancak dönemlere göre ağırlıklı kullanılan dil değişme göstermektedir.

Kitâbelerde kullanılan yazı çeşitleri dönemlerine ve yazılan metinlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlı döneminde daha çok celi sülüs ve daha sonraları ise celi ta'lik kullanılmış olup, az da olsa muhakkak, rik'a, nesih ve kûfi hatlı kitâbelere de rastlanmaktadır. İslâm yazısının ilk örnekleri kûfi yazıyla meydana getirilmiştir. Uzunca bir müddet Mushaf kitâbetinde kullanılan kûfi, değer taşıyan örnekler sunduktan sonra, Abbâsîler zamanında ortaya çıkan aklâm-ı sittenin Mushaf ve kitap istinsahında egemen olmaya başlaması ile Mushaflardaki yerini belli bölgeler haricinde neshî veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Kitâbî yazıdaki kullanımı azalmasına karşın mimari ve celi yazıda tercih edilen kûfi yazı Osmanlıların erken dönemine kadar Anadolu'da kullanım sahası bulmuştur.

2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Kitâbeleri

Türk hat sanatı 19. Yüzyılda hem yazı türleriyle hem de kitap sanatlarından mimariye kadar farklı eser dalında uygulama alanı bulmuştur. Ta'lik yazıda Mehmed Esad Yesârî ve oğlu Yesârizade Mustafa İzzet İrân üslûbu yerine Osmanlı tarzını zirveleştirmiştir. Sülüs ve nesih yazılarda ise İsmail Zühdi, Mustafa Râkım, Mahmud Celaleddin, Mehmed Tahir ve onların öğrencisi Sultan II. Mahmud damgasını vurmuştur. Sultan Abdülmecid'in hattatlığıyla devam eden yüzyılın ikinci yarısında ise Abdullah Zühdi, Abdülfettah Efendi, Mehmed Şevki Efendi, Şefik Bey ve Sami Efendi'lerle yazı tarihi zirveye ulaşmıştır. Bu yıllarda kûfi ve rik'a gibi yazı türleri de sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid gibi padişahlar başta hat sanatı olmak üzere diğer sanat dallarına da ilgi duymuşlardır. Sultan II. Abdülhamid de bu padişahlar arasında yer almaktadır. Marangozluğa ilgi duyan padişahın hat sanatına dair bilinen tek eseri Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır.

Sanata bu denli ilgisi olan bir padişahın devrinde birçok sanatçı isminden söz ettirmiştir. Devrin kitâbe yazan hattatları arasında Sami Efendi, Beşiktaşlı Nuri Efendi, Bakkal Arif Efendi, Nazif Efendi, Hasan Rıza gibi birçok isim yer almaktadır (Derman 1994: 85-86).

Dönemin önemli hattatlarından biri olan Abdülfettah Efendi ve muavini Rasim Efendi, birçok alanda yeteneklerini göstermişlerdir. Abdülfettah Efendi'nin bu devirde celi sülüs ve celi ta'lik kitâbeleri arasında Sultan II. Abdülhamid'in cuma selamlığına çıktığı Yıldız Camii'ndeki yazıları en önemli olanlarındandır. Bu camide yer alan yazının kûfi hattı Ebüzziya Tefik Bey tarafından hazırlanmıştır. Yapı Mağrib – Endülüs üslûbunun hâkim olduğu iç mimarisıyla de dikkat çekmektedir. Bir diğer önemli

hattat ise Sami Efendi'dir. II. Abdülhamid döneminde Hümâyün kalemi mümeyyizi olarak görev yapmaktadır. Tuğra çekmeyi, rık'a, dîvanî ve celi divaniyi yazan ve öğreten bir hattattır (Derman 1994:88). Sami Efendinin Yeni Cami sebilindeki kitabesi dönemin şaheseri olup günümüze dek hattatların mihenk kabul ettiği bir eser olmuştur.

3. Sultan Abdülhamid'in Cülusu

Arapça bir sözcük olan cülusun Türkçe anlamı oturmaktır. Başa geçecek olan şehzadelerin hükümdarlık makamı olarak taht denilen sedire oturması cülus-ı hümayun olarak adlandırılmaktadır. II. Abdülhamid doğum yıl dönümleriyle birlikte cülus yıl dönümlerine de önem göstermiştir (Özcan 1998: 108-111). Ritüel haline gelen ve bir gelenek olan cülus törenlerinin asıl amacı iktidar sahiplerinin meşrutiyetlerini güçlendirmek ve gelen tehditleri durdurmak olarak açıklanabilir. İktidar meşruiyetinin bir tezahürü olan cülus törenleri günlerce sürmekte ve af gibi toplumsal birçok konuyu da içinde barındırmaktadır (Tepeköy 2014: 64-65). Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ise 31 Ağustos 1876 yılında gerçekleşmiştir. Cülus töreni Topkapı Sarayı'nda gerçekleşmiştir. Sultan Abdülhamid cülusunu takip eden her yılda cülusunun sene-i devriyelerine özen göstermiştir. Cülusunun 25. yılına gelindiğinde devletin her kademesinde farklı coğrafyalarda büyük törenler düzenlenmiştir. Kendisi de o gün Yıldız Sarayının Şale köşkünde tebrikleri kabul etmiştir. Bu törene elçiler, devlet adamları, saray görevlileri ile hükümdarın aile efradı katılmıştır (Osmanoğlu 2022:85). Saray ve civarı gibi tüm şehir kandillerle aydınlatılıp sokaklar bayraklarla süslenmiştir (Georgeon 2006:401).Törene katılanların sultana arz ettikleri hediyeler köşkte sergilenmiştir.

4. Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsunu İfade Eden Kitâbeler

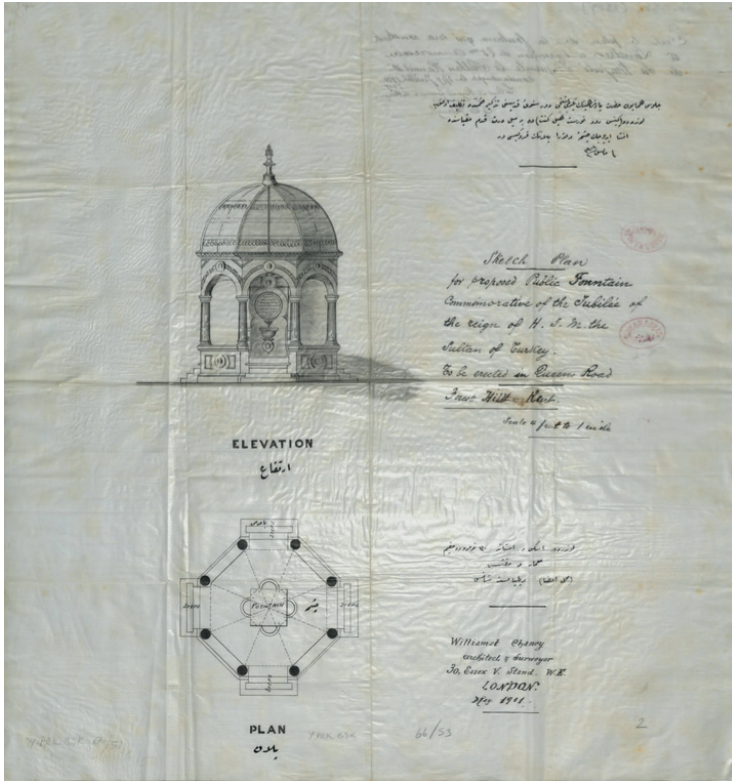
II. Abdülhamid döneminde inşa edilen birçok yapı bulunmaktadır. Yapıların bir kısmı cülusunun 25. Yılına özgü inşa edilmiştir. Yıldız Fotoğraf albümünde bu yapıların inşa edildikten sonraki durumlarını gösteren fotoğraflar bulunmakta fotoğraf altı yazılarında cülus sene-i devriyesi maksadıyla inşa edildikleri belirtilmektedir. Bu yapılar arasında Ziraat Nezareti Binası, Osmaniye Saat Kulesi, Tokat Saat Kulesi, Yozgat Hamidiye Saatli Çeşmesi, Gelibolu Çanakkale Saat Kulesi, Mardin Saat Kulesi gibi yapılar inşa edilmiştir. (Acun 2011: 86-90-103).

Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yaptığımız inceleme sırasında döneme ait Londra'da yapılması planlanan Dilara Çeşmesinin belgesine rastlanılmıştır. Belge de şu not bulunmaktadır:

Cülûs-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhînin yigirmibeşinci devr-i senevî-i kudûsîni tezkîr zımnında teklîf olunup Londra'da (Queen Road Forest Hill Kent)de bir mil dört kadem mikyâsında inşâ edilecek çeşme-i dilârâ planının krokisidir

Lonra'da Essex v. Stand 30 numroda mukîm mimâr ve müfettiş (Mahall-i imzâ) Williamst Chaney

Fi Mayıs sene 1901

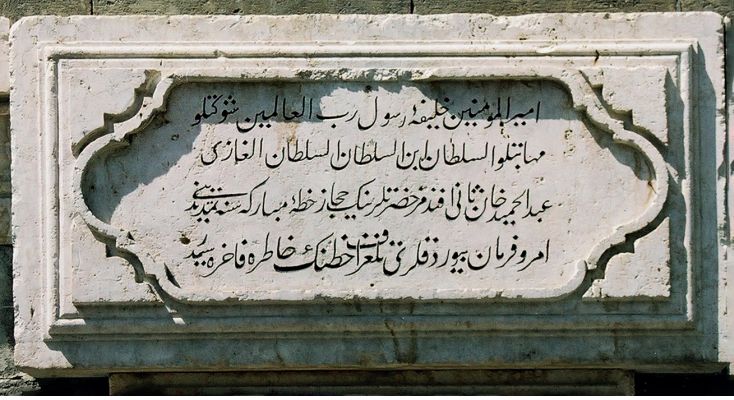

Resim 1: Londra'da inşa edilmek üzere tasarlanan Dilara Çeşmesinin Osmanlı arşivindeki projesi (BOA.Y.PRK. 66/53/2-1)

Ancak yukarıda bahsi geçen yapıların üzerinde ve arşiv belgesindeki kayıta cülûs durumunu belirten kitabe bulunmamaktadır. Bu nedenle bu yapılar bu çalışmada değerlendirilmemiştir. Bu makalede Sultan Abdülhamid'in cülûsunun 25. yıldönümünü vurgulayan yapıların mimari özelliklerinden ziyade bu muhtevaya sahip kitabeler değerlendirilecektir. Hem estetik hem de tarih açısından önem taşıyan kitâbeler inşa edilen binalarda, çeşmelerde, camilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar arasında Mektebi Tıbbiye, Halep Saat Kulesi, Şam Telgraf Anıtı, Diyarbakır Çeşmesi, Galip Paşa

Camii, Trablus ve Akka Saat Kulesi, Nablus Kulesi ve Hayfa Saat Kulesi yer almaktadır. Dönemin padişahı II. Abdülhamid'in cülusunu ifade eden kitâbeler de bu eserlerin üzerinde bulunmaktadır. Örneğin Şam Telgraf anıtı gibi yapılarda “Emîru’l- mü’minîn ve Halife” olma vasfı vurgulanmasına rağmen cülus konusuna hiç değinilmeden doğrudan yapı türüne ve inşa özelliğine temas edilmiştir.

4.1. Şam Telgraf Anıtı Kitabesi

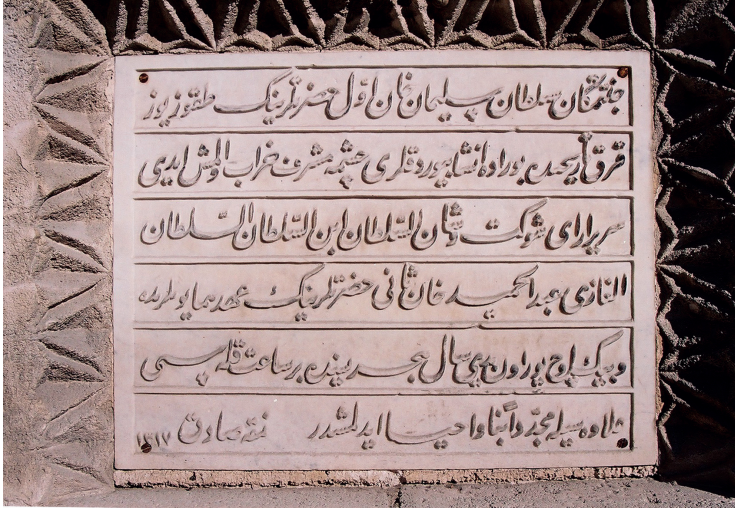
Resim 2: Şam Telgraf Anıtı Kitabesi (Fotoğraf: Abdülhamit Tüfekçioğlu)

- 1- Emîrü’l-mü’minîn Halife-i Rasûl-i Rabbi’l-âlemîn şevketlü
- 2- Mehâbetlü es-Sultân ibn-i es-Sultân es-Sultân el-gâzî
- 3- Abdülhamîd han-ı sâni efendimiz hazretlerinin Hicaz hatt-ı mübârekesini temdidini
- 4- Emr ü fermân buyurdıkları telgraf hattının hâtıra-i fâhiresidir

- 1- أمير المؤمنين خليفه رسول رب العالمين شوكتلو
- 2- مهابتلو السلطان ابن السلطان السلطان الغازي
- 3- عبد الحميد خان ثاني افندمز حضرتلرينك حجاز خطه مباركه سنه تمديديني
- 4- امر وفرمان بيوردقلري تلغراف خطنك خاطره فاحره سيدر

Arap nüfusun çoğunluğunun bulunduğu yerlerde daha önceleri Türkçe kitabe konulmazdı. Abdülhamid döneminde bu kitabelerde Türkçe kullanılmaya başlanıyor. Kanun-u Esasi’de devletin resmi dilinin Türkçe olduğu ilkesinin bir yansıması olarak okunabilir.

4.2. Halep Saat Kulesi Kitabesi

Resim 3: Halep Saat Kulesi Kitabesi (Fotoğraf: Abdülhamit Tüfekçiöglü)

- 1- Cennet-mekân Sultân Süleyman han-ı evvel hazretlerinin dokuz yüz
- 2- Kırk tarihinde burada inşâ buyurdıkları çeşme-i müşrif harâb olmuş idi
- 3- Serîr ârâ-yı şevket ü şân es-sultân ibn-i es-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı sâni hazretlerinin ahd-i hümâyûnlarında
- 5- Ve bin üç on yedi sâl-i hicrîsinde bir sâat kulesi
- 6- İlâvesiyle müceddeden binâ ve ihyâ edilmişdir (nemekahu Sâdik 1317)

- 1- جنتمکان سلطان سلیمان خان اول حضرتلرینک طقوز یوز
- 2- قرق تاریخنده بوراده انشابور دقلری چشمه مشرف خراب اولمش ایدی
- 3- سریراری شوکت و شان السلطان ابن السلطان السلطان
- 4- الغازی عبد الحمید خان ثانی حضرتلرینک عهد هماپونلرنده
- 5- و بیک اوچ یوز اون ییدی سال هجریسنده بر ساعت قله سی
- 6- علاوه سیله مجدداً بنا و احیا ایدلمشدر نمقه صادق ۱۳۱۷

Kitâbe hem Arapça hem de Osmanlı Türkçesiyle celî ta'lik yazıyla hattat Sadık Efendî tarafından yazılmıştır. Kitabenin başında Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir çeşme inşa edildiği bu eserin tahrip olması sonrasında Sultan II. Abdülhamid tarafından 1317 yılında bir saat kulesi ilavesiyle yenilendiği belirtilmektedir.

İlk inşa olmayıp Sultan Abdülhamid'in devrinde onarılmış bir çeşmenin bu dönemdeki yapı türlerinden biri olan saat kuleleriyle birleştirilmiş bir örneği olarak Halep Saat Kulesi incelenebilir.

4.3. Mekteb-i Tıbbiye Kitâbesi

Sultan II. Abdülhamid devrinin önemli yapılarından biri olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin mimarları Alexandre Vallaury ile Raimondo d'Aranco'dur. Bu iki mimar eklektik ve oryantalist bir tarzda binayı inşa etmiştir. Yapının Harem yönüne bakan batı cephesinde üstte bir tuğra ve devlet arması ile armanın altında da bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe şöyledir:

Resim 4: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne (Fotoğraf: Mehmet Özçay)

- 1- Ziyet efzâ-yı makâm-ı kudsîyyet-i ittisâm-ı hilâfet-i İslâmiyye ve revnak-bahşâ-yı erîke-i saltanat-ı 'uzmâ-yı Osmaniyye es-Sultân ibnû's-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin 'asr-ı kemâlât hasr-ı hilâfetpenâhîlerinde
- 2- hayyiz-arâ-yı husûl olan meâ'sir-i fâhire-i celîle cümlesinden bulunan işbu Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i 'Askeriyye zât-ı hikmet-âyât-ı hümâyûnlarının mes'adet-bahş-ı dihîm şevket ve sîm-i saltanat-ı uzmâ olduklarının yirmibeşinci sene-i mukaddese ve mübeccesinde mükemmelen ve
- 3- müceddeden te'sîs ve inşâ buyrulmuşdur. Cenâb-ı hayât-

bahşâ-yı kâ'inât zât-ı me'âlî sıfât hazret-i hilâfet-penâhîlerini
kemâl-i satvet ve mezîd-i âfiyet ile taht-ı mu'allâ-yı hilâfet-i
kübrâda dâ'im ve mekîn ve nice nice mebânî'-i cesîme ve
asâr-ı celîle-i hayriyye inşâsına muvaffak buyursun âmîn.
Fî 6 Cumâdiye'l-evveli 1318

- 1- زينت افزاي مقام قدسيت اتسام خلافت اسلامية و رونق بخشاي اريکه
سلطنت عظمای عثمانیه السلطان ابن السلطان السلطان الغازي عبد الحميد خان
ثاني افندمز حضرتلرینک عصر کمالات حصر خلافتینا هیلرندہ
 - 2- حیزاراي حصول اولان مائر فخره جلیله جمله سندن بولنان اشبو مکتب
فنون طبیه عسکریه ذات حکمت ایات همایونلرینک مسعدت بخش دیهیم شوکت
وسیم سلطنت عظمای اولدقلرینک یکر می بشنجی سنه مقدسه ومیجله سنده
 - 3- مکملا ومجددا تأسیس وانشابیورلمشدر جناب حیات بخشاي کائنات ذات
معالي صفات حضرت خلافتینا هیلرینی کمال سطوت ومرید عاقیت ایله تخت
معالي خلافت کبراهه دائم ومکین ونیجه نیجه مبانی جسمیه و اثار جلیله خیریه
انشاسنه موفق بیورسون امین
- 4- فی 6 جمادی الاولى 1318

Bu kitâbede geçen müceddeden tesis kelimesi kitabenin, ilk defa mı yapıldığı yoksa eskiden yapılan bir yapının yerine yeni bir eser mi yapıldığı konusunda yeni bir eser olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kitâbedeki (mükemmelen ve müceddeden tesis ve inşa) ifadelerinden hareketle kitâbe düzeni Selçuklu, Beylikler ve Klasik Osmanlı zamanına kadar uygulanan -emera bi tecdidi, ceddede, ammera- gibi onarım ifade eden kitâbelerin kalıbının türkçe bir metin içerisinde mastar haliyle değişmiş bir örneğini göstermektedir. Yapı türünün adının Mekteb-i Funûn-u Tıbbiyye-i Askeriyye olduğunun kaydedilmesi onun daha önceden varlığına işaret etmektedir. Kitabe Abdülhamid'in şahsında Türk devlet geleneğini ve onun dayandığı temellere vurgu yaparak başlamaktadır. Onun halifelik makamı gereği onarım işlemlerini yürüttüğü belirtilmektedir. Yapının adının (Mekteb-i Tıbbiye-i Fünun-u Askeriyye) şeklindeki önceki adlandırmasını koruduğu kitabeden anlaşılmaktadır. Yüce saltanatının bir göstergesi olarak görevinin 25. yılında halka bu hizmette bulunduğu işaret etmektedir. Daha uzun süre bu tür hayırlı hizmetlerde bulunmayı Allahahtan niyaz eden cümlelerle kitabe sona ermektedir. Kitabede hattat imzası bulunmamaktadır fakat bazı araştırmacılar kitabenin Hasan Rıza tarafından istiflendiğini belirtmektedir.

4.4. Galip Paşa Camii

Sultan II. Abdülhamid'in cülusunu konu edinen bir diğer kitabe ise Galip Paşa Camiine aittir. Kadıköy Bağdat caddesi üzerinde yer alan caminin cümle kapısı üzerinde yer almaktadır. Tuğra ile birlikte dört satır halindeki kitabe metni şöyledir:

Resim 5: Galip Paşa Camii (Fotoğraf: Mehmet Özçay)

- 1-Serîr ârâ-yı hilâfet-i kübrâ padîşâh-ı muazzam ve şehinşâh-ı mükerrerem es-sultân ibnü's sultân
- 2- es-sultân el-Gâzî Abdulhamîd Hân-ı sâni hazretlerinin cülûs-ı meyâmin-i menûs-ı hümâyûnlarının yirmibeşinci
- 3- Sene-i devriyyesine müsâdif 1316 senesi Ağustosunun on dokuzuncu günü irâde-i seniyye-i şâhâneleriyle temennâ-yı esâsi vaz' olunarak inşâ olunmuştur.

- 1- سریراری خلافت کبری بادشاه معظم و شهنشاه مکرم السلطان ابن السلطان
- 2- السلطان الغازي عبد الحميد خان ثاني حضرتلرینک جلوس میامن مانوس هماینلرینک یکرمی بشنجی
- 3- سنه دوریه سنه مصادف سنه ۱۳۱۶ سی اغستوسنک اون طقوزنجی کونی اراده سنیه شاهانه لريله تیمنا اساسی وضع اولیه رق انشا اولنمشدر

Kitâbede Sultan Abdülhamid'in halifelik görevi ve ünvanları önce zikredilmiş onun saltanat görevinin 25. yılı özelinde bu yapının ilk inşa özelliği vurgulanmıştır. Celi ta'lik yazıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından bu kitâbenin hattatının Sami Efendi olduğu belirtilmektedir. (İnal 1955: 357)

4.5. Haydarpaşa Gari

Resim 6: Haydarpaşa Gari

(Kaynak: Mehmet Nermi Haskan, Yıllar Boyunca Üsküdar, C.3, s. 1474)

- 1- Cülüs-ı meymenet-me'nûs-ı hazret-i hilâfet-penâhilerinin yirmibeşinci sene-i devriyesine tesâdüf iden
- 2- Yevm-i mes'ûdet münâsebetle Anadolu Şimendifer Kumpanyası tarafından işbu 'amûd kemâl-i iftihârla rezk olunmuşdur.

- 1- جلوس ميمنت مانوس حضرت خلافتيناھنلرينك يكرمي بشنجي سنه دوريه سنه تصادف ايدين
- 2- يوم مسعودت مناسبتله اناطولى شمندر قومپانيه سي طرفندن اشبو عمود كمال افتخار له ركز اولنمشدر

34

Kitâbede Sultan Abdülhamid'in makamına ve bu makamdaki 25. yılına vurgu yapılmış ve kitabenin Anadolu Şimendifer Kumpanyası tarafından yazdırıldığı anlaşılmaktadır. İki satır halinde celi sülüs yazıyla ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

4.6. Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi

Resim 7: Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi ön yüz

Resim 8: Büyükçekmece Hamidiye çeşmesi arka yüz

(Fotođraf: Sümeýra Dursun)

Ön Yüz

- 1- Cülûs-ı hümayûn hazret-i Abdülhamîd
 - 2- Hân-ı a'zamînin yirmi
 - 3- Beşinci devr-i senevî-i
 - 4- Kudsîsinin hâtıra-i kıymetdâr
- Şükr-i güzârîsi olarak inşâ kılınmıştır

Arka Yüz

- 1- Tavela'llahu umrahû ve şevketehû
- 2- Dâarfa'llahu imrâne mülkihî
- 3- Sene 1318

Ön Yüz

- 1- جلوس همايون حضرت عبد الحميد
- 2- خان اعظمتك يكرمي
- 3- بشنجي دورسنوي
- 4- قدسيستك خاطره قيمتدار
- 5- شكركذاريسي اوله رق انشا قلنمشدر

Arka Yüz

- 1- طؤل الله عمره شوكته
- 2- ضاعف الله عمران ملكه
- 3- سنه ۱۳۱۸

Kitâbe mevcut haliyle kısmen tahrip olmuştur. Üst kısımdaki padişah tuğrası ve metnin son kısmı kazınmıştır. Celî sülûsle yazılmış beş satır halinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitâbede Sultan Abdülhamid'in cülusunun 25. Yılı vurgulanarak başlanmış ve bu olayın bir hatırası olmak amacıyla kitabenin konduğu belirtilmiştir. Kitâbede herhangi bir yapı türü belirtilmemiş sadece sultanın cülusu vurgulanmıştır.

4.7. Trablus Saat Kulesi Kitabesi

Kare formlu ve altı katlı saat kulesinin ikinci katında pencere alınlığında yer alan kitâbe mermer malzemeye dört satır halinde etrafı silmelerle çerçeveslenerek hakk edilmiştir. Celî sülûsle yazılmış kitâbe yukarıdan aşağıya küçülerek bir bitki demetiyle sona ermektedir. Kitâbe metni şöyledir:

Resim 9: Trablus Lübnan Saat Kulesi Kitabesi (Kemal Özkurt Arşivinden)

1- Ziyet-efzâ-yı makâm-ı hilâfet-i kübrâ ve serîr-i saltanat-ı uzmâ es-sultân ibn-i es-sultân es-sultân el-gâzî Abdülhamîd han-ı sâni efendimiz hazretlerinin

2- Bi-lutfihi te'âlâ şeref-hulûl iden yigirmi beşinci sene-i devriye-i hümâyûnlarını tebciilen ve tekrîmen işbu sâat kulesi inşâ olunmuş ve lutfen

3- Ve âtîfeten nâm-ı nâmî-i hazret-i hilâfetpenâhîlerine izâfetle bu şâyân-ı tesmiye buyurulan müsâade-i seniyyede cihânânîleriyle

4- sekene-i memleket müstağrak-i meserret bî-intihâ olmuştur.

1- زينت افزائ مقام خلافت كبرى وسرير سلطنت عظمى السلطان ابن السلطن
السلطان الغازى عبدالحميد خان ثانى افندمز حضرتلرينك

2- بلطفه تعالى شرف حلول ايدن يكرمى بشنجى سنه دوريه

همايونلرينى تبجلان و تكريمان اشبو ساعت قله سى انشا اولنمش و لطفاً

3- و عاطفن نام نامى حضرت خلافتينا هنلرينه اضايته بو شايان تشميه بيوريلان
مساعده سنيه ده جهانبا نيلريله سکنه مملکت مستغرق مسرت بى انتيه اولمشدر

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış kitâbenin ilk kısmında hilafet makamının kuşatıcılığı belirtilmiş ve Sultan Abdülhamid'in halifeliğinin 25. senesine izafeten bu saat kulesinin sonsuz bir şükran duygusuyla inşa edildiği belirtilmiştir. Kitâbenin cümle kurgusu ve edebî yapısı metnin İstanbul menşeli olduğunu hissettirmektedir.

4.8. Akka Saat Kulesi Kitabesi

Resim 10: Akka Saat Kulesi Kitabesi

(Kaynak: Mehmet Tüttüncü, Filistin ve İsrail'deki Osmanlı Saat Kuleleri, s. 24)

Denize yakın bir mevkide inşa edilmiş saat kulesinin beşinci katının cephesindeki kitâbe mermer malzemeye silmelerle üç satıra ayrılmış vaziyette hakk edilmiştir. Celî sülûs yazıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kitâbe metni şöyledir:

- 1- Sultan Selatin-i Zaman Velinimet-i Ümmet-inan Gazi Abdülhamid Hân-ı Sani padişahımız efendimiz hazretlerinin
- 2- yirmibeşinci sene-i devriyye-i cülus-ı hümayun-ı hilafet-penahilerini mübtecilen ve tekriman Mutassarrıf-ı Evvel Cemil Paşa kullarının nezareti
- 3- ve Belediye Reisi Ahmed Nuri Efendi himmeti ile nişane-i ubudiyet olarak inşa edilen Hamidiyye Saat Kulesi'dir.

1- سلطان سلاطين زمان ولی نعمت امت انان غازی عبد الحمید خان ثانی
پادشاهمز افندمز حضرتلرینک

2- یکر می بشنجی سنه دوریه جلوس همایون خلافتیناهنلرینی مبتجلا و تکریم
متصرف اول جمیل پاشا قوللرینک

3- نظارتی و بلدیہ رئیسی احمد نوری افندی همتی ایله نشانه عبودیت اوله رق
انشا ایدیلان حمیدیه ساعت قله سیدر

Kitâbe Sultan Abdülhamid'in halifelik cülusunun 25. Yılına vurgu yaparak başlayıp bölgenin valisi Cemil Paşa ile belediye reisi Ahmet Nuri Efendinin gayretleriyle kulenin inşa edildiği ve kitabesinin yazıldığı belirtilmektedir. Kitâbenin üslup ve içeriği yerel özellikler göstermektedir. Kitâbe, yapının banisini ve yönetici isimlerini belirtmesi açısından da önemlidir.

4.9. Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi

Bu çeşme ve beraberinde yapılan namazgâh maalesef günümüze ulaşamamıştır. II. Abdülhamid Fotoğraf Albümündeki belgelerden varlığı tespit edilmektedir.

Resim 11: Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümleri, No: 779.23)

Resim 12: Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi Yazı Detayı

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümleri, No: 779.23)

Fotoğraf üzerinde, eseri tanıtıcı mâhiyette rik'a yazıyla yazılmış metin şöyledir: Cülûs-i Hümâyûn Me'nûs Hazret-i Şehinşâhî Yirmibeşinci sene devriyye-i mukaddesi Şeref-i Âli'l-Âlemine Olarak Diyârbakır'da inşâ Kılınan Çeşmenin Cepheden Fotoğrafıdır.

Mermer üzerine talik yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle yedi satır halinde hâkk edilmiştir (İlk iki satırda Besmele ve âyet-i kerîme olup bununla dokuz satır olmaktadır). Kitâbenin son iki satırı, üçer kartuş halinde manzumdur. Abdülhamit Tüfekçiöğlü'nun çözümlemesine göre metni şöyledir:

1-Eûzü bi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

2- Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûran

3- Zıll-i celîl-i cenâb-ı rabbi'l-âlemîn halife-i Hazret-i Seyyidi'l-Mürselîn hâmi-i a'zam-ı dîn-i mübîn mefharî's-selâfîn ma'delet-i âhin-i(?) Osmânî es-sultân

4- İbni's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı sâni efendimiz hazretlerinin hilâfet-i uzmâ-yı İslâmiyye ve saltanat-ı kübrâ-yı Osmâniye makâm-ı muallâsına

5- Bi'l-yümn-i ve'l-ikbâl şerefbahş-ı şevket ve iclâl buyurduklarının yirmibeşinci sene-i devriyesi eşref-i âli'l-âlemine olmak üzre bu çeşme-i vâlârâ ile

6- İttisâlindeki namazgâh-ı havâs esdikâ-yı bendegân-ı şehinşâhîden ve rütbe-i bâlâ ricâlinden Muhammed Hâlid Bey'in Diyârbekir Valiliği esnâ ve inşâ ve rûz-ı

7- Cülûs-ı meyâmin-i me'nûs-ı hümâyûna şeref-mesâdif olan târîh-i hicretin üçyüz on sekiz senesi cemâdiyü'l-ülâsının altısına teyemmünen küşâdı icrâ olunmuştur.

8- Şehinşâh-ı muazzam hazret-i Abdülhamîd Hânın / yapıldı sâye-i şâhinşehinde fi sebîli'llâh / duâ-yı hayrî yâd etsin içenler âb-ı nâbindan

9- Zülâl-ı lutf-ı vücudu sû-be-sû dünyaya cârîdir / bu âlî çeşme gûyâ cennetin bir cûybârıdır / bu çeşme pâdişâhın bir muazzez yadigârıdır.

1- اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

2- وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

3- ظل جليل جناب رب العالمين خليفه حضرت سيد المرسلين حامئ اعظم دين

مبين مفخر السلاطين معدلت آهين عثمانى السلطان

4- ابن السلطان الغازى عبدالحميد خان ثانى افندمز حضرتلرينك خلافت

- عظماى اسلاميه و سلطنت كبراي عثمانيه مقام معلاسنه
5- بليمن و الاقبال شرفبخش شوكت و اجلال بيوردقارينك يكرمي بشنجى
سنه بوريهسي اشرف عالي العاليمينه اولمق اوزره بو چشمه وارا ايله
6- اتصالندكى نمازگاه خواص اصدقاى بندگان شهنشاهيدن و رتبهءبالا
رجانلندن محمد خالد بگگ ديار بكر واليلكى اثنا و انشا و روز
7- جلوس ميامين مانوس همايونه شرف مصادف اولان تاريخ هجرتك اوچ
يوز اون سكر سنه سى جُمادى الأولى سنك التى سنه تيمنا كشادى اجرا
اولنمشدر
8- شهنشاه معظم حضرت عبدالحميد خانك / ياپلدى سايهء شهنشهنده فى سبيل
الله / دعای خيرى ياد ايتسون ايچنلر آب نابندن
9- زلال لطف وجودى سو بسو دنيايه جاريدر/ بو عالي چشمه گويا جنتك بر
جوواريدر/ بو چشمه پادشاهك بر معزز يادگاريدر

Kitâbe, öncelikle yapı türünün çeşme olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerimden suya vurgu yapan âyet-i kerimeyle başlamıştır. Peygamber Efendimiz'in halifesi makamında olarak Sultan Abülhamid'in vasıfları belirtilmiş, bu görevdeki 25.yılıni tebrik etmek anısına çeşmeyle birlikte bir de namazgâh inşa edildiği, bu inşaatın Diyarbakır Valisi Muhammed Hâlid Bey tarafından gerçekleştirildiği kaydedilmiştir.

4.10. Hayfa Saat Kulesi Kitabesi

Resim 13: Hayfa Saat Kulesi Kitabesi
(Fotoğraf: Hakkı Acun, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, s. 176)

- 1- Êdu kazâ bi- hamsi kudat-ı / Ba'de 'işrîn el-amm-ı seid
- 2- Errihûhu fî makâlin sâdık / Fe'l-ye'îş Sultanuna Abdü'l-
hamîd
- 3- Sene 1316

- 1- عيد قضى بخمس قذاتى / بنا بعد عشرين العام السعيد
- 2- ارخوه فى مقال صادق / فليعش سلطاننا عبد الحميد
- 3- سنة ١٣١٦

Bu kitabenin çözümlemesi Hakkı Acun'un Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri başlıklı kitabından alınarak tarafımızdan ayrıca kontrol edilmiştir.

4.11. Nablus Saat Kulesi Kitabesi

Resim 14: Nablus Saat Kulesi Kitabesi

(Kaynak: Mehmet Tütüncü, Filistin ve İsrail deki Osmanlı Saat Kuleleri, s. 22)

- 1- Meâsirü'l- hayr baîdu'l-culûs / Eşrekât ed-dünya bi- hâ ke'l- şumûs
- 2- Ve kân emîn cümletihu zâ el- binâ / Li sâatin kâd cüliyet ke'l-arûsi
- 3- Fe'l- yûhyi Sultanü'l- verâ gavşünâ / Abdülhamid el-ferd tâcü'r-ruûs
- 4- Fi'idihi el- fadiyyı kâd ünsiyet / Zikrâ li- yevmin fihi tayyibu'n-nufûs
- 5- Menakî kad ussiset erhivâ rûmiye 1316 / Hicriye 1318 bi'l-emni fi fadiyyi'idu'l-culûs.

- 1-ماتر الخيلر بعيد الجلوس / اشرفت الدنيا بهاكا لشموس
- 2-وكان من جملتها ذا البنأ / لساعة قد جليت كالعروس
- 3-فليحي سلطان الوارى غوثنا / عبد الحميد الفردتاج الرؤس
- 4-فى عيد الفضى قد انتشت / ذكرى ليوم فيه طبيب النفوس
- 5-منارة قد اسست ارخوا رومية ١٣١٦ / بهجرية ١٣١٨ بالاسن فى قضى عيد الجلوس

Bu kitabenin çözümlemesi Hakkı Acun'un Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri başlıklı kitabından alınarak tarafımızdan ayrıca kontrol edilmiştir.

4.12. Bursa Müzesi

Resim 13: Bursa Müzesi (Fotoğraf: Süleyman Berk)

- 1- Ziynet-bahş makâm-ı hilâfet-i seniyye ve erîke pîrây-ı saltanat-ı Osmâniyye es-Sultân ibn-i es-Sultân
- 2- es-Sultân el-gâzî Abdülhamid han-ı sâni efendimiz hazretlerinin terakkiyât-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhilerinde işbu
- 3- Müze-i Hümayun Şubesi
- 4-cülûs-ı meymenet-makrûn hazret-i pâdişâhînin sene-i mes'ûde-i devriyesine şeref-müsâdîf olan bin üç yüz
- 5-Yirmi senesi Ağustos'unun on dokuzuncu rûz-ı firûzunda teyemmünen te'sîs ve küşâd olunmuşdur.

- 1- زينب بخش مقام خلافت سنیه واریکه پیرای سلطنت عثمانیه السلطان ابن السلطان
- 2- السلطان الغازي عبد الحميد خان ثاني افندمز حضر تلرينك سایه ترقیاتوايه جناب خلافتیناهلرینده اشبو
- 3- موزه همایون شعبه سي
- 4- جلوس میمنت مقرون حضرت پادشاهینك سنه مسعوده دوریه سنه شرفمصادف اولان بیک اوچیوز
- 5- یکر می سنه سي اغستوسنك اون طقوزنجي روز فیروزنده تیمنا تأسیس کشاد اولنمشدر

Bursa'da Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'da kurulmuş Müze-i Hümayun Âsâr-ı Atıkanın şubesi olarak inşa edilmiş müzeye kitâbe olarak yazılmıştır. Beş satırlık kitabenin ilk iki ve son iki satırları celî sülüs yazıyla ortadaki üçüncü satır ise kûfi yazı ile yazılmıştır. Sultan Abdülhamid'in hilafet makamındaki ünvanları vurgulanarak başlanmış kitabenin orta kısmında yapı adı (Müze-i Hümayun Şubesi) ifadesi kûfi yazıyla yazılarak diğerlerinden ayrılmıştır. Bu kitâbede hem cülus hem de dönemin yeni bir uygulaması olarak "Müze-i Hümayun Şubesi" şeklinde kaydedilmiş "yapı adlandırma kitabesi" özelliği görülmektedir. Kitâbe Sultan Abdülhamid'in doğrudan 25. yılına özel bir tasarım olmayıp cülusuna vurgu yapmaktadır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Sanat ve sanatçı Osmanlı Devleti tarafından her zaman önemsenen bir konu olmuştur. Osmanlı padişahlarının sanata duyduğu ilgi bu tarafı daha da güçlendirmiştir. Bu padişahlardan biri olan Sultan II. Abdülhamid için de aynı durum geçerlidir. Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus töreni yıldönümü sebebiyle bir çok yerde okul, çeşme, cami kütüphane ve benzeri yapılara açılış sebebini anlatan kitâbeler yazıldığı bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in sene-i devriyesindeki kitâbeler dönemin özelliklerini yansıttığından dolayı tarihe de ışık tutar niteliktedir. Hat sanatının en parlak devrini yaşadığı 19. yüzyılda pek çok kitâbeden farklı olarak cülus konulu kitâbeler yazılış amacı bakımından farklıdır. Bir iktidar sembolü olan cülus padişahı temsil etmektedir.

Arşiv kaynakları ve literatür tarandığında Sultan Abdülhamid'in cülusunun 25. yıldönümü için bir çok faaliyetin planlandığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı İstanbul'daki merkez idareciler tarafından bir kısmı yerel idareciler ve belediye başkanları tarafından bir kısmı da yabancı devlet görevlileri tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak Londra'da yapılması planlanan Dilara çeşmesinin planı verilebilir. Bu çeşme İngiliz mimar Williamst Chaney tarafından meydan çeşmesi olarak tasarlanmıştır. Sekizgen planlı bir çeşme olup maalesef uygulanmadığı arşiv kaydından anlaşılmaktadır. Vesikanın kenarındaki boşlukta Abdülhamid'in cülusunun 25. yılına özel tasarlandığı Osmanlı Türkçesi ve İngilizce belirtilmiştir.

Yapılar ve üzerindeki kitâbeler incelendiğinde Trablus, Şam, Bursa, Diyarbakır, Kitâbelerinde yazı türleri, ifade biçimleri, Metin benzerlikleri ya da farklılıkları, yapı türlerine vurgu, halifelik, uzun bir devlet geleneğindeki varlığı ve Abdülhamid'in Halife olarak bu makamdaki statüsü döneminin yüksek edebi diliyle yer almaktadır. Bu makalede Sultan Abdülhamid'in

cülusunun 25. yılına vurgu yapan 12 kitabe incelenmiştir. Bunlar sırasıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Galip Paşa Camii, Haydarpaşa Garı, Halep Saat Kulesi, Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi, Trablus Saat Kulesi, Akka Saat Kulesi, Hayfa Saat Kulesi, Nablus Saat Kulesi, Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi ve Bursa Müzesi'dir. Üçü saat kulesi biri çeşme olarak yapı çeşitliliği görülmektedir. İstanbul Merkezde bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gibi devrin devasa, abidevi yapıları olmasının yanısıra Küçükçekmece'de daha mütevazî bir çeşme de yapılmıştır. Coğrafi olarak bakıldığında Başkent İstanbul'la birlikte Bursa, Diyarbakır, Kudüs, Lübnan gibi devletin sınırları ve hakimiyeti altındaki bütün coğrafyaya yayıldığı düşünülebilir. Kitâbeler yazı türü ve istif açısından incelendiğinde beş celî sülüs, bir sülüs, bir rik'a ve iki adet de ta'lik ile yazılmıştır. Cülus konulu kitâbelerde bizzat hattat imzası yer almasa da devrin kaynakları üzerine yapılan araştırmalarda Mekteb-i Tıbbiye kitâbesi Hattat Hasan Rıza tarafından, Galip Paşa Camii'nin ise Sami Efendi tarafından istiflendiği belirtilmektedir. Trablus Saat Kulesi kitâbesi metin ve edebi dili itibarıyla Bursa Müzesi, Mekteb-i Tıbbiye, Harbiye Müzesi, Akaretler İbrahim Paşa Camii gibi merkez konumdaki yapıların kitâbeleriyle benzerlik içindedir. Mekteb-i Tıbbiye kitâbesi "müceddeden" ifadesiyle bir onarım özelliğini belirtirken diğerleri ilk inşa içeriklidir. Bunlardan Bursa Müze kitâbesi (Müze-i Hümayun Şubesi) başlığı ile bir "yapı adlandırma kitâbesi" olma özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ifade Kûfi yazıyla tasarlanmış olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar kitâbe türleri incelendiğinde âyet kitâbeleri, hadis-i şerif kitâbeleri, dua kitâbeleri, inşâ kitâbeleri, tamir kitâbeleri, sanatkâr kitâbeleri, vergi kitâbeleri, vakfiye kitâbeleri (taş vakfiyeler), mezar taşı kitâbeleri gibi türleri bilinmektedir. Sonuç itibarıyla bu kitâbeler devrin idari ve siyasi özelliği ile "cülus konulu kitâbe yazma" tarzında yeni bir biçim, yeni bir metin seçimini meydana getirmiştir. Türk - İslam kitâbe yazım geleneğinde "cülus konulu kitâbeler" şeklinde yeni bir tür oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

Acun, Hakkı (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri* İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Alparslan, Ali (1976-1977). *Mimari Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Alparslan, Ali (2002). “Kitabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-XXVI*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arseven, Celal Esad (1965). “Kitabe” , *Sanat Ansiklopedisi- II*, İstanbul: Maarif Basımevi.

Çakmak, Sevim (2000). *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Derman, M. Uğur (1994). “Sultan II. Abdülhamid Devrinde Hat ve Tezyini Sanatlarımız,” Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Derman, M. Uğur (1997). “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-XVI*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Derman, M. Uğur (2012). “İstanbul'un Tuğralı Kitabelerine Dair”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler I*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Duymaz, A. Şevki (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Eryılmaz, Halil İbrahim (2018). *II. Abdülhamid Dönemi Camileri I (METİN)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Doktora Tezi.

Georgeon, François (2006). *Sultan Abdülhamid, İstanbul*: Homer Kitabevi.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1955). *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi.

Kılıç, Abdullah (2017). *Tarihi Eserleriyle Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Turkuaz Sanat.

Osmanoğlu, Ayşe (2022). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Önkal, Hakkı (1989). “Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6).

Özcan, Abdülkadir (1993). “Cülus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi- VIII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tepeköy, Ali İlker (2014). *Sultan II. Abdülhamid'in Törenler ve Simgelerle Örüldü Dünyasında 25. Cülus Yılı Kutlamaları*, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı.

Özkurt, Kemal – Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2009). “Türk-İslam Sanatında Kitabeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7 (14).

Tütüncü, Mehmet (2016). “Filistin ve İsrail'deki Osmanlı Saat Kuleleri Sultan II. Abdülhamit Han'ın 25. Cülus Yıldönümü Dolayısıyla Filistin Bölgesinde Yapıtırılan Saat Kuleleri”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*.

Bir Savaşı Anlatmak: Kralın ve Şairin Gözünden İnahta Savaşı

Seda ERKOÇ YENİ*

ÖZ

Papa V. Pius önderliğinde birleşmiş olan İspanyol ve Venedik kuvvetlerinin 1571 yılında, Osmanlı İmparatorluğu karşısında İnahta Savaşı'nda kazandıkları zafer, Hristiyan dünyasında büyük bir şaşkınlık ve coşku yaratmış; Avrupalı güçlerin bir araya geldiklerinde Osmanlılar karşısında ne derece etkin olabileceklerini gösteren bir başarı öyküsü olarak pek çok edebî eserlerde işlenmiştir. I. James'in 1591'de yayımlanan "The Lepanto" şiiri ve Richard Knolles'un 1603 tarihli *General History of the Turks* eseri, erken modern dönem İngiltere'sinde İnahta Savaşı'nı ele alan ve yazıldıkları dönemde geniş kitlelere ulaşmış iki metindir. İngiliz kralı I. James'in ve Richard Knolles'un İnahta Savaşı anlatılarına ve bu anlatılarda üretilen öteki imgesine odaklanan bu makale, erken modern dönem İngiltere'sinde üretilmiş belli metinlerde ortaya çıkan görece olumlu Türk imgesinin dönemin tüm eserleri için genellenemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Aynı askerî mücadeleyi anlatmaları sebebiyle seçilmiş bu iki eserin yakın okuması, erken modern dönemde öteki kavramının Doğu-Batı/Müslüman-Hristiyan/İngiliz - Osmanlı ikili karşıtlıkları yerine İngiliz - Osmanlı - İspanyol/Protestan - Müslüman - Katolik üçgeni ve bu üçgenin ortaya çıkardığı karmaşık imgeler ekseninde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. 16. yüzyılda İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte Osmanlı toplumu İngiliz düşünce dünyasında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Kraliçe I. Elizabeth'in Osmanlı İmparatorluğu ile ticari anlaşmalar yapma yolundaki adımları, Osmanlıların erken modern dönem İngiltere zihin dünyasında birbirinden oldukça farklı ve hatta birbiriyle çelişen imgelerle yer etmesine sebep olur. Bir yandan tüm Hristiyan dünyasının düşmanı olarak görülen Osmanlılar öte yandan Katolik dünyadan dışlanmış ve yeni ortaklar arayışına girmiş İngiltere'nin destekçisi rolünü üstlenmiştir.

47

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye.
E-posta: seda.erkoc@asbu.edu.tr, ORCID: 0009-0006-4325-1661
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.047
Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023 - Makale Kabul Tarihi: 14.12.2023 (Araştırma Mk.)

Bu durum, dönemin edebî metinlerinde de Osmanlı imgesinin çeşitleneceği anlamına gelir. Dahası, bu dönem metinlerinde Osmanlı imgesi sadece İngiliz/Batılı/Hristiyan – Osmanlı/Doğulu/Müslüman ikili karşıtlığı ekseninde kurulmamıştır. Erken modern dönem İngiltere’sindeki Osmanlı imgesini Doğulu-Batılı ikili karşıtlığı yerine İngiliz /Protestan – Avrupa /Katolik – Osmanlı /Müslüman üçgeninde okumak, metinlerdeki imgelerin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. İngiliz kralı I. James’in ve Richard Knolles’un İnahta Savaşı anlatılarının yakın okuması bu metinlerde Türklerin ve İspanyolların resmedilişine bu açıdan yaklaşmaktadır. I. James’in şiirinin ikinci basımında yaptığı değişikliklerle bir Katolik zaferini övdüğü türünden eleştirilere cevap vermeye çalışması ve Knolles’un eserinde bir yandan “Doğulu öteki”nin zulmünü detaylandırırken kendisi için Batılı öteki olan İspanya’yı ve Katolik dünyasını övmekten itinayla uzak durması, erken modern dönem İngiltere’sinde Batı/Hristiyan algısının da homojen, yekpare olmadığının göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: İnahta Savaşı, Richard Knolles, James I, erken modern dönem İngiliz yazını, Osmanlı/Müslüman öteki.

Narrating a War: The Battle of Lepanto from the Perspective of the King and the Poet

ABSTRACT

The victory achieved by the combined forces of Spain and Venice under the leadership of Pope V. Pius in the Battle of Lepanto in 1571 against the Ottoman Empire resulted in great excitement in the Christian world. It served as a success story, demonstrating how effective European powers could be when they united against the Ottomans. King James's epic poem "The Lepanto" (1591) and Richard Knolles' famous history book *General History of the Turks* (1603) are two widely known early modern texts that address the events of this battle. Presenting a close reading of these two works and the image of "the other" they produce, this article argues that the relatively positive image of the Turkish other that emerged in certain texts produced in early modern England cannot be generalized to all works of the period.

With the economic developments that took place between England and the Ottoman Empire in the sixteenth century, Ottoman society began to occupy a significant place in the English intellectual world. Queen Elizabeth I's steps toward making commercial agreements with the Ottoman Empire led to the emergence of various and sometimes contradictory images of the Ottomans in the early modern English mindset. On one hand, the Ottomans were perceived as the enemy of the entire Christian world, while on the other hand, they assumed the role of supporters of England, which had been excluded from the Catholic world and was seeking new partners. This situation implies a diversification of the Ottoman image in texts of the period. Moreover, the Ottoman image in texts of this period was not solely based on the English/Western/Christian - Ottoman/Eastern/Muslim binary opposition. Reading the Ottoman image in early modern England within the English/Protestant - European/Catholic - Ottoman/Muslim triangle instead of the traditional East-West binary allows for a more accurate understanding of the images in the texts. The close reading of King James I's poem and Richard Knolles' work on the Battle of Lepanto approaches the depiction of Turks and Spanish in these texts from this perspective. James I's attempt to respond to criticisms after the publication of his poem, which accuses him of praising a Catholic victory, and Knolles' meticulous avoidance of praising Spain and the Catholic world in his work indicate that the Western/Christian perception in early modern England was not homogeneous or unified.

Keywords: The Battle of Lepanto, Richard Knolles, James I, early modern English texts, the Ottoman/Muslim other.

Giriş

1571 yılında, Papa V. Pius önderliğinde birleşmiş olan İspanyol ve Venedik kuvvetleri ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen İnaabahtı Savaşı, destansı bir öykünün tüm iniş çıkışlarını barındırır. 16. yüzyılda, Akdeniz'in büyük güçleri arasında yaşanan bu savaş sonucunda Don Juan liderliğindeki Katolik güçlerin Osmanlı İmparatorluğuna karşı kazandığı zafer, Hristiyan dünyasında büyük bir şaşkınlık ve coşku yaratmış ve Don Juan'ı ideal bir Haçlı lideri olarak tarihe geçirmiştir. Bu savaşın stratejik açıdan Katolik dünyası için devrim niteliği taşımadığı bir gerçektir. Ancak yine de bu zafer, Hristiyanların bir araya geldiklerinde Osmanlılar karşısında ne derece etkin olabileceklerini gösteren bir başarı öyküsü olarak uzun yıllar boyunca edebî eserlerde işlenmiştir.¹

16. yüzyılda, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan ekonomik gelişmeler, Akdeniz dünyasını ve bu bölgenin en önemli aktörü olan Osmanlı İmparatorluğunu, İngiliz düşünce dünyasında önemli bir konuma taşır (Burton 2005: 22). Osmanlı İmparatorluğu ile öncelikle ticari anlaşmalar yoluyla temas kuran İngilizler bu uzak coğrafyanın insanları ve kültürü hakkında büyük bir merak geliştirdiler. Osmanlılar, sadece egzotik bir öteki olarak değil; bir taraftan uzun yıllardır düşman kabul edilen bir güç, öte yandan da İngiliz topraklarına refah ve zenginlik getiren bir ticaret ortağı olarak ilgi görmeye başlar. Dolayısıyla, 16. yüzyıl boyunca İngiliz gazetelerinde en fazla yer verilen konulardan biri Osmanlılar oldu (Artemel 1995: 189).

Osmanlıların erken modern dönem İngiltere zihin dünyasında birbirinden oldukça farklı hatta birbiriyle çelişen imgelerle yer etmiş olması, dönemin edebî metinlerinde de bu türlü çelişkili yansımalarla karşılaşacağımız anlamına gelir. Dahası, bu dönem metinlerinde Osmanlı imgesi sadece İngiliz/Batılı/Hristiyan-Osmanlı/Doğulu/Müslüman ikili karşıtlığı ekseninde kurulmamıştır. Said'in 18. yüzyıl için kurduğu kendi-öteki/Doğu-Batı dünyaları şeklindeki ikili karşıtlık teorisi erken modern dünyanın çok

¹ Avrupa'da İnaabahtı Savaşı'nı konu alan eserlerin bir listesini sunmak bu makalenin boyutlarını aşacaktır. Fakat bir başlangıç noktası olarak şu eserler incelenebilir: Naz Defne Kut "From Representation to Imagination: The Battle of Lepanto in European Painting." *Turkish Journal of History*, no. 76 (Oct. 2023): 223-259; Christina Strunck "The Barbarous and the Noble Enemy: Pictorial Representations of the Battle of Lepanto", *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750: Visual Imagery Before Orientalism*, ed. James G. Harper, Ashgate, Burlington, 2011, s. 217-240; Franco Llopis, Borja and Laura Stagno. *Lepanto and Beyond: Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean*. Leuven University Press, 2021; Timothy Oliniski *The Battle of Lepanto: The Image of the Turk in Renaissance Neo-Latin Poetry*. Queen's University Dissertations Publishing, 2022.

yönlü ideolojilerini karşılamakta yetersiz kalır (Çırakman 2002: 13-34). Erken modern dönem İngiltere’indeki Osmanlı imgesini Doğulu-Batılı ikili karşıtlığı yerine İngiliz/Protestan-Avrupa/Katolik -Osmanlı/Müslüman üçgeninde okumak metinlerdeki imgelerin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu üçlü ilişki ağı, örneğin bir taraftan I. Elizabeth ile III. Murad arasındaki mektuplaşmada oldukça olumlu bir siyasi söylem mevcutken diğer taraftan Richard Knolles’un Osmanlı tarihi hakkındaki eserinde tamamen olumsuz bir Osmanlı imgesi olarak karşımıza çıkar (Borton 2000: 127-32).

İnahta Savaşı’nı anlatan ve yazıldıkları dönemin kriterlerine göre oldukça geniş kitlelere ulaşmış olan iki ana metne odaklanan bu makale, öncelikle erken modern dönem İngiltere’inde yazılmış belli metinlerde ortaya çıkan görece olumlu Türk imgesinin dönemin tüm eserleri için genellenemeyeceğini savunmaktadır. Kral I. James’in² 1591’de yayınlanan “The Lepanto” [İnahta] şiiri ve Richard Knolles’un 1603 tarihli *General History of the Turks* [Türklerin Genel Tarihi] adlı eserindeki İnahta Savaşı anlatısı, ürettikleri Protestan/Katolik/Müslüman, İngiliz/İspanyol/Türk imgeleriyle erken modern dönem İngiliz metinlerinde karşılaşılan öteki imgelerinin karmaşık doğasını ortaya koymaktadır. Aynı askerî mücadeleyi anlatmaları nedeniyle incelenmek üzere seçilmiş her iki eser de yukarıda bahsedilen İngiliz-Türk-İspanyol üçgeni ve bu üçgenin ortaya çıkardığı karmaşık imgeler açısından zengin içeriğe sahiptir.

Bu makale, erken modern dönemde İngiltere’de üretilen eserlerde Osmanlı imgesinin çeşitlendiğini yadsımamakla birlikte, ele aldığı metinlerde Osmanlı imgesinin diğer ötekiler ve günlük iç politika stratejileri ışığında şekillendiğini, bu sebeple de değişen koşullara göre yeniden üretildiğini savunmaktadır. Okura sunulan öteki imgesi tamamen yazarın inisiyatifindedir ve politik ajandaya göre şekillendirilebilecek bir araçtır. Erken modern dönem İngiltere’sinin hem dinî hem politik anlamda çalkantılı dünyası, kemikleşmiş imgeler yaratılmasına izin vermemekte ve öteki kurgusu taraf değiştiren aktörlere ve güncel politik duruşlara göre yeniden üretilebilmektedir. Kral I. James, farklı baskılarda şiirindeki İspanyol imgesini değişen politik çıkarlarına göre yenilerken; Knolles, anlatısında çizdiği olumsuz İspanyol imgesiyle kendisi için tek ötekinin Osmanlılar olmadığını ortaya koyar. Kral I. James’in şiiri ve tarihçi Richard Knolles’un İnahta anlatısı, içerdikleri

² James Charles Stuart (1566- 1625). 24 Temmuz 1567’de İskoç kralı olarak VI. James ve 24 Mart 1603’de İngiliz kralı olarak I. James unvanını aldı.

imgeleri günlük iç politika stratejilerine göre şekillendirmiş dolayısıyla dönemin yaygın Osmanlı imgesini karmaşıklaştırmıştır.

1591 yılında, *His Maiesties Poeticall Exercises at Vacant Houres* adlı eserin bir parçası olarak yayımlanan “The Lepanto” şiiri, Kral I. James’in erken dönem eserleri arasında en bilinenlerdendir.³ Bu eser 1591’de ayrı baskı olarak Edinburgh’ta⁴ ve 1603’de koleksiyonun tümüyle birlikte Londra’da yeniden basılmış; 1591’de Fransızcaya, 1593’te Hollandacaya ve 1604’de Latinceye çevrilerek I. James’in himayesinde yeniden yayımlanmıştır (Rickard 2004:1). Bu tekrar baskılar ve çeviriler, esere yazarı tarafından atfedilen büyük önemin işaretidir (Herman 2002: 61). Erken modern dönemde, birçok hükümdar şiirler veya inceleme eserleri yazmış olsa da eserlerinin el yazmalarıyla değil görece yeni bir teknoloji olan baskı makineleri aracılığıyla çoğaltılmasına izin veren ilk kral I. James’dir (Stilma 2017: 86). Alınıp satılan bir meta olarak görülen ve ticaretle ilişkilendirildiği için bir kralın statüsüne uygun bulunmayan basılı kitap, eserinin hızla yaygınlaşmasını ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlamayı isteyen I. James açısından avantajlıdır.

Söz konusu eserin 1603 yılındaki yeni basımı, I. James’in İngiltere tahtına oturmasıyla eş zamanlıdır ve James’in İngiltere’deki yönetimini ve edebî yeteneklerini tanıtmak amacı taşıyan bir çaba olarak yorumlanmıştır (Perry 1997: 16; Sharpe 1994: 127-8). James, İskoçya tahtından sonra İngiliz tahtını Elizabeth’ten devralmış ve bu eserin yayınlanmasıyla birlikte İngiliz edebiyat dünyasına etkileyici bir giriş yapmıştır. Ancak bir hükümdarın edebî eserleriyle dikkat çekmesi, her zaman için riskli bir girişimdir. Edebî eserler, kişisel propaganda için kullanışlı birer araç olabilirken olumsuz eleştirilere karşı savunmasız kalmayı da beraberinde getirir. Çünkü okurları, eserleri kendi bakış açılarına göre çeşitli biçimlerde yorumlayabilir ve yöneticinin politik duruşu ve inançlarına dair sonuçlara ulaşabilir. İngiltere kralı I. James, İnaabı hakkında şiiri ile bu çelişkiyi doğrudan tecrübe etmiştir.

³ *His Maiesties Lepanto, or heroicall song being part of his poeticall exercises at vacant houres.* James I, King of England, 1566-1625. Imprinted at London: By Simon Stafford, and Henry Hooke, 1603.

⁴ Şiirin yazılış tarihi üzerine ayrıntılı bilgi için: James Craigie (ed.), “The Poems of James VI of Scotland” (Edinburgh, 1955), cilt 1, s. xlvii–xlvi. Ayrıca Peter C. Herman, “Best of Poets, Best of Kings: King James VI and I and the Scene of Monarchic Verse” adlı makalesinde şiirin yazılış tarihi olarak 1585 yılını belirler. (2002: 77).

Bu çalışmanın odaklandığı diğer eser ise Richard Knolles'un *General History of the Turks* adlı tarih kitabıdır.⁵ Bu eser yine James'in tahta geçtiği 1603 yılında yayımlanmıştır. Bin iki yüz sayfadan oluşan eser, İngiltere'de yazılmış ilk Türk tarihi kitabıdır ve konusunu büyük bir titizlikle ve detaycılıkla inceler. Kısa süre içinde klasikleşen kitap, bir bütün olarak altı kez basılmış ve alanında bir başvuru kitabı olarak kabul görmüştür (McJannet 2006: 118).

Bahsedilen bu iki eseri birbiriyle ilişkilendiren ve aslında Türk ve İspanyol ötekini resmedilmesi konusunda önemli kılan temel unsur Knolles'un eserinin giriş kısmında I. James'in şiirine verdiği referanstır. Knolles'un kitabı I. James'e ithaf edilmiş ve onun himayesine sunulmuş bir eserdir. Knolles, giriş bölümünde bu eserin yazılış amacını, Hristiyanların dünyayı kasıp kavuran Türk zulmüne karşı ortak bir mücadele yürütmesi gerekliliği olarak açıklar. Bu durumda, eserin tahta yeni geçmiş krala ithaf edilmesi doğaldır çünkü Knolles'a göre Türk zulmü ancak I. James'in de aralarında olduğu Hristiyan prenslerin bir araya gelebilmesi ve kâfirlere karşı etkin bir mücadele yürütmesiyle ortadan kaldırılabilir.⁶ I. James'in Türk'e karşı kazanılan bir zaferin hikâyesi olarak andığı şiirine referans vererek Knolles, aslında kralın da benzer düşünceler içerisinde olduğu, Hristiyan birliği fikrini desteklediği gerçeğini hatırlatmaktadır.⁷

“The Lepanto” şiiri kimi övüyor?

I. James'in şiiri, savaşa katılan tarafların tanıtımı ile başlar. İnahta Savaşı zorlu ve kanlı mücadeleler içeren ve “vaftiz edilmişlerle sünnet edilmişler arasında” yaşanmış bir savaştır.⁸ Bir destana yakışacak şekilde, İnahta Savaşı'nın sebebi İsa ile şeytan arasında geçen bir konuşma ile açıklanır.

⁵ *The generall historie of the Turkes from the first beginning of that nation to the rising of the Ottoman familie.* by Richard Knolles London: Printed by Adam Islip, 1603.

⁶ Bu makalede kullanılan her iki metinden yapılan alıntıların çevirileri yazar tarafından yapılmıştır. Kral James'in şiirinden yapılan tüm alıntılar bkz. <http://name.umdl.umich.edu/A04258.0001.001> Eserde sayfa numarası bulunmamaktadır.

“Besides that, the matter and argument of this Historie and such like (so much concerning the state and good of the Christian commonweale in generall, neuer by any so much impugned or endangered, as by these the naturall & capitall enemies therof) of right vnto none so properly belongeth, as vnto your most excellent Maiestie, with the rest of the Christian princes, sitting at the helme of your Estates; who onely by your vnited forces (the barbarous enemies greatest terrour) are able to giue remedie thereunto ...”

⁷ “... for that your Maiestie hath not disdained in your *Lepanto, or Heroicall Song*, vvith your learned Muse to adorne and set forth the greatest and most glorious victorie that euer was by any the Christian confederat princes obtained against these the Ottoman Kings or Emperors.”

⁸ “Which fought was in Lepantoes gulfe, / Betwixt the baptiz'd race, / And circumcised Turband Turkes / Rencountring in that place.”

İsa, İstanbul'dan dönen şeytanı Türklerin aklını Hristiyanlara karşı fikirlerle doldurmakla suçlar. Şeytan Tanrı'nın tüm kullarının inançsız olduğunu, bu yüzden onları kendi emellerine kolayca alet edebildiğini söyler. Bu noktada Tanrı araya girer ve oğlu İsa'nın adını yüceltenlerin Türklerin zulmü altında kalmasına daha fazla müsaade etmeyeceğini açıklar.⁹

Bu duygusal başlangıç oldukça çarpıcıdır. Şiirin başından itibaren I. James yaşananları bir Hristiyan-Müslüman mücadelesi olarak resmetmeyi seçer. Tabii aslında iki karşıt grup gibi görünen devletlerin (İngiliz/İspanyol ve Osmanlı devletleri) yoğun ticari ilişkiler yürüttüğü, sıklıkla birbirlerine karşı farklı kutuplar oluşturduğu ve saf değiştirdiği I. James'in de bildiği bir gerçektir. Bu bölümde İsa'nın ağzından dile getirilen "benim adımları yüceltenler" içinde bir ayırım yapılmaması, Hristiyanlık dünyasının tümüne seslenilmesi özellikle dikkat çekicidir. I. James, şiir boyunca savaşa katılan Avrupa güçlerini Katolik-Protestan ayrımı yapmaksızın bir "Hristiyanlar" grubu olarak tanımlar. Bu fikir Tanrı'nın İsa'ya cevabında kullanılan "tüm Hristiyanlar oğluma hizmet eder" sözüyle de tekrarlanır.¹⁰ Bu destansı açılış, I. James'in Türklerle ilgili negatif görüşleri tekrar etmesine de imkân verir.

I. James'in Hristiyan birliğinin kuruluşunu açıklayışı da ilgi çekicidir. Tanrı, Cebrail'den Venediklilerin aklına Türklerden intikam alınması gerektiği fikrini yerleştirmesini ister. Cebrail de İtalya'da şehir şehir dolaşarak bu fikri yayar.¹¹ Hristiyan güçlerin bizzat Tanrı'nın isteği doğrultusunda birleşmiş olduklarına dair bu açıklama, mezhep ayrılıklarından uzaklaşmış kapsayıcı Hristiyanlık anlayışını vurgularken I. James'in bu birliğin yapabileceklerine dair büyük beklentisini de yansıtır.

Sıra savaşa geldiğinde, savaşın ana karakteri Don Juan tanıtılır. Şiir boyunca I. James başkahramanın dinine ya da milliyetine dair herhangi negatif bir yorumda bulunmaz. Don Juan "büyük general" olarak tanıtılır ve Hristiyan ordusunu yönetebilecek, hem göze hem kalbe hitap eden ideal bir Hristiyan asker olarak resmedilir. Hatta bu noktada I. James, Don Juan'ın milliyetini

⁹ "Then in this maner Christ accus'de / The sower of discord: / I know, thou from that Citie comest, / Constantinople great, / Where thou hast by thy malice made / The faythlesse Turkes to freat: / Thou hast inflamde their maddest mindes / With raging fire of wraith, / Against them all that doe professe / My Name with feruent fayth."; "All Christians serue my sonne, though not / Aright in euery thing. / No more shall now these Christians be / With Infidels opprest."

¹⁰ James şiiri boyunca savaşın taraflarınan bahsederken on altı kez "Hristiyanlar" adlandırmasını kullanmıştır.

¹¹ "O thou Archangel true, / Whome I haue oft in message sent / To Realmes and Townes anew. / Go quickly hence to Venice Towne, / And put into their mindes, / To take reuenge of wrongs the Turkes / Haue done in sundry kindes."

de açıkça zikreder.¹² Savaşa dair uzun kanlı sahnelerin ardından, I. James'in şiiri çarpıcı bir sahne ile biter. Makedonyalı bir askerın büyük bir şerefe nail olarak Ali Paşa'nın kafasını kesmesi ve askerlerin Türklerin moralini bozmak için kesik başı bir mızrağın ucuna takarak sergilemesi, tüm detaylarıyla anlatılır.¹³ "The Lepanto" şiiri Malta şövalyelerinin çabalarını ve desteklerini öven bir bölümle sonlanır.

Şiir ilk yayınlandığında hâlihazırda İskoç kralı olan James'in, tüm dünyanın Katolikliğin kılıcı olarak tanıdığı ve Protestan İngiltere yönetimine karşı her alanda mücadele yürüten İskoç asillerinin daimî destekçisi olmasıyla bilinen İspanya'nın zaferini ve açıkça İspanyol olduğu belirtilen bir başkahramanı öven böylesi bir eser hazırlamış olması manidardır. İnahta Savaşı, bir Katolik ve İspanyol başarısıdır (Stilma 2006: 10). Genel olarak Protestanların ve özel olarak da İngiltere'nin yer aldığı bir savaş değildir. Dolayısıyla James bu şiirinde, kısa bir süre sonra yönetmeye talip olacağı ülkeyi Katolik birliğinin dışına iten, Kraliçe I. Elizabeth'in aforoz edilmesine ve tüm siyasi-ekonomik ilişkilerinde yalnız bırakılmasına önyak olan İspanya'nın mücadelesini ve başarısını övmektedir. Bu durumda, hâlihazırda İskoçya'yı yöneten ve eserinin yayınlanmasından yaklaşık on beş sene sonra İngiltere kralı unvanıyla iki ülkeyi birleştirecek olan James'in bu şiiri yazmasının ve yaymasının amacı üzerinde durmak gerekir.

James, "The Lepanto" şiirini kendisinden sonra tahta kimin geçeceği konusunda bir türlü karar veremeyen I. Elizabeth'i köşeye sıkıştırma stratejisi olarak ülkedeki Katolik ve Protestan fraksiyonlardan kendisine destek aradığı bir süreçte yazmıştır (Wormald 1983: 189). İskoçya'nın başındayken özellikle Katoliklerin desteğini almaya çalışan James için "The Lepanto" şiirinin ciddi bir başarı sağladığını söylemek, yanlış olmaz. Katolik düklerin James'e destek mektupları ve James'in olumlu yanıtlarının ardından, İspanya Kralı II. Philip dahi James'in Katolik inancına bağlılığını açıklamasına az zaman kaldığını düşünmeye başlamıştır (Herman 2002:81). James'in İngiltere tahtı için en güçlü adaylardan biri olduğu fakat I. Elizabeth'in varisi konusunda herhangi bir açıklama yapmayı ertelediği bu yıllar boyunca James'in papalıkla da yakın ilişkiler yürüttüğü sır değildir (Schneider 2015: 119; Warner 1905). "The Lepanto", bir yandan Kraliçe I. Elizabeth ve ülke yönetiminde etkin Protestan gruplarla arasını bozmamaya

¹² "The Spaniol Prince exhorting thus / With glad and smiling cheare, / With sugred words and gesture good, / So pleas'd both eye and eare, / That euerie man cryed victorie."

¹³ "A Macedonian Souldier then, / Great honour for to win, / Before the rest in earnest hope, / To Basha bold did rin, / And with a Cutlace sharpe and fine, / Did whip me off his head, / Who lackt not his reward of him / That did the Nauy lead: / The Generall syne caus'd fixe the head / Vpon his Galley Mast."

dikkat ederken bir yandan da Katolik dünyanın politik desteğini garantiye almaya çalışan James'in izlediği ikili politikanın açık bir göstergesidir.

Şiirin 1603'deki basımına kadar geçen sürede, hem iç hem de dış politikada James için pek çok şey değişmiştir. James, annesi Mart Stuart'ın [Mary, Queen of Scots] idamının ardından Kraliçe I. Elizabeth ile bir anlaşma imzalamış, Protestan Danimarka prensesi Anne [Anne of Denmark] ile 1589 yılında evlenmiş ve ünlü Cizvit James Gordon ile açıktan yürüttüğü tartışma ile Katolik karşıtı görüşlerini pekiştirmiştir. Bu dönemde İskoçya'nın kuzeyindeki Katolik lordlara karşı kraliçe Elizabeth güdümünde yürüttüğü mücadele de iyiden iyiye belirginleşmiştir (Herman 2002: 81). Kısacası, 1590'ların ortalarına gelindiğinde İskoç kralı James İngiltere tahtına doğru ilerleyen politik geleceğinin Katolik dünyasının değil Protestan dünyasının desteğiyle kurulacağına karar vermiş ve stratejilerini bu kararına göre yenilemiştir. Tabii James'in 1590'lardan sonra daha belirgin şekilde ortaya koyduğu politik manevraları, daha önceden yayınladığı ve bir Katolik zaferini öven "The Lepanto" şiiri ile çelişmektedir. Özellikle İngiltere tahtına geçtiği 1603'den sonra asıl mesele, kendini Protestanlığı yüceltmeye adanmış bir kralın Katolik bir başkahramanı övdüğü ve tüm dünyanın bir Katolik zaferi olarak kutladığı bir savaşı ölümsüzleştirdiği şiiri neden yazdığını hem politik hem entelektüel çevrelere anlatmaktır.

56

Bunu açıklamak için James, hem şiirde birtakım değişiklikler yapar hem de şiirin son baskısına bir "Giriş" ekler. Bu kısımda şair, öncelikle şiirin daha önce uygun bir giriş hazırlanmadan basılıp yayılması sebebiyle tamamen yanlış yorumlandığını, şimdi bu bölümle gerekli açıklamayı yaparak tüm yanlış anlamaları ortadan kaldıracığını söyler. Bu şiirin amacının bir İspanyol/Katolik zaferini övmek olmadığını ve sözlerinin kötü niyetlilerce çarpıtıldığını ya da yanlış anlaşıldığını vurgular. Şimdi bizzat yazarı tarafından açıklandığında daha doğru anlaşılacağını umduğunu not eder.¹⁴

Kral I. James, şiirinin 1603 baskısına bir giriş bölümü eklemenin yetersiz kalacağını düşünmüş olmalı ki metnin içinde de birtakım değişiklikler yapar. Şiirde başkahraman olarak öne çıkan Don Juan'ın milliyetine dair vurgu kaldırılmış ve İspanyolları övdüğü düşünülebilecek bölümler kısaltılmıştır. I. James giriş kısmında, Don Juan'ı ismen anmadığını ya da birtakım özelliklerine atıf yaparak çağrıştırmaya çalışmadığını, aslında şiirinde ondan hiç bahsetmediğini, bunun tamamen bir yanlış anlama olduğunu dile

¹⁴ "It falls out often, that the effects of mens actions comes cleane contrary to the intent of the Authour. The same find I by experiēce (beloued Reader) in my Poeme of Lepanto: ... it hath for lack of a Preface, bene in some things misconstrued by sun[dry] ... the lack thereof hath made it the more displeasāt to some, through their mistaking a part of the meaning thereof."

getirir.¹⁵ Tüm bu açıklamaların ikna edici olmayacağı ihtimaline karşı da bu bölümde yalnızca şair olarak değil aynı zamanda İngiltere kralı sıfatıyla da konuşur. Sıradan, para için yazan bir şair gibi herhangi bir insanı övecek bir şiir yazmış olmanın İngiltere kralına yakıştırılamayacağını ifade ederek bu yanlış anlaşılmanın düzeltilmesi gerektiğini okurlarına bildirir.¹⁶

Richard Knolles'un İnahta anlatısında kim daha öteki?

Richard Knolles'un ünlü Osmanlı tarihinin içerdiği pek çok savaş anlatısı içinde İnahta Savaşı, yazarın erişebildiği kaynakların zenginliği ve olayın tarihsel önemi sebebiyle en detaylı aktarılanlardan biridir. Knolles'un savaşın sebeplerine dair açıklamaları James'in alegorik kurgusuna göre çok daha gerçekçidir. II. Selim Venediklilerin Kıbrıs'tan çıkmasını ister çünkü Akdeniz ticaretinde tek hâkim güç olmayı amaçlamaktadır. Öte yandan Knolles'a göre Osmanlıların "uzun süren barış dönemlerinden" pek hoşlanmamaları ve II. Selim'in "tahta geçişlerinin ardından Hristiyanlara karşı bir şey yapmış olan" tüm ataları gibi davranması gerektiğini düşünmesi, savaşın tetikleyici sebepleri arasındadır.¹⁷ James gibi Türkleri şeytanla ilişkilendirmese de Knolles da bu referansla Müslüman-Hristiyan çatışmasının tarihine bir gönderme yapmış ve İnahta Savaşı'nı bu uzun mücadelede önemli bir noktaya yerleştirmiştir.

Venedik, güçlü düşmanı II. Selim karşısında Hristiyan dünyasından yardım ister, İspanya kralı II Philip ve Papa'dan destek sözü alır. Anlatının bu noktasında yazarın ortak düşman karşısında zor durumda kalan Venediklilere yardım sözü veren taraflar veya eserin yazılış amacı olarak ifade ettiği Osmanlılara karşı güç birliği yapmanın önemi hakkında olumlu bir şeyler söylemesini bekleriz fakat Knolles, İspanya'nın işin içinde olduğu bu süreci övmez. Bunun yerine, bu tür ortaklıkların yürütülmesinin zorluklarından bahsetmeyi, Venediklilerin bu tür ortaklıklara güvenmediğini, zarara uğramak ya da kandırılmak korkusuyla sürekli tetikte olduklarını ve bu tavrın da kendi aralarında kurdukları en güçlü ortaklıkları bile dağıttığını

¹⁵ "I name not Don-Iohn, neither literally nor any wayes by description, which I behoued to haue done, if I had penned the whole Poeme in his praise ..."

¹⁶ "And for that I know the special thing misliked in it, is, that I should seeme far contrary to my degree & Religion, like a mer|cenarie Poet, to pen a worke, ex professo, in praise of a forraine Papist hastard; I will, by setting downe the nature and order of the Poeme, resclue the ignorant of their error, and make the other sort inexcusable of their captiousnes."

¹⁷ Knolles'un eserinden alıntılar için bknz. <http://name.umdl.umich.edu/A04911.0001.001>
"Selymus now at peace with all the world (a thing of the Turkes not much desired) ... But that which moued him most of all, was the glorie of such a conquest, which as his flatterers bare him in hand, might make him equall with any his predecessours; who in the beginning of their raigne, had vsually done or attempted some no|table thing against the Christians." s. 838-9.

vurgulamayı tercih eder.¹⁸ Knolles'un İnaabahtı Savaşı anlatısının ilk kısmı hem İspanya'ya hem de kurulan birliğe dair negatif bir notla, savaşın önemli bir muharebesinin İspanyol desteğinin gecikmesi sonucunda kaybedildiğinin açıklanmasıyla biter.¹⁹ Knolles'a göre İspanyolların gecikmesinin sebebi, tüm tarafların savaşa katılacağından ve kendilerinin büyük bir kayıp yaşamayacağından emin olmak istemeleridir.

Bu noktada Knolles anlatımını böler ve kurulan Haçlı birliğinin detaylarına, özellikle de İspanyolların katılımına dair bilgiler verir. Knolles'a göre Venediklilerle İspanyollar arasında baştan beri bir anlaşmazlık vardır. Kralları tarafından görevlendirilip herkesin iyiliği için savaşması emredilmiş olan generaller, sanki kendi çıkarlarını korumak adına bir araya gelmiş gibi, uzun uzun konuşup tartışır ve detaylarla zaman kaybederler.²⁰ Knolles'a göre bir zamanlar Türklerle doğrudan ve kendi toprakları üzerinde çarpışmak zorunda kalmış İspanyollar, şimdi savaş kendi topraklarından çok uzaklarda gerçekleştiği için rahat davranmakta ve hatta bu durumdan mutlu olmaktadır.²¹ Bu söylemleriyle Knolles, savaşın ana mücadelelerini

¹⁸ "In the meane time the Senatours sitting oftentimes in counsell, were deuided in opinions concerning the chiefe matter they consulted vpon: some there were, that thought it not good to wage warre against such an inuincible enemie ... To put their trust in their confederates (they said) was but to deceiue themselues: they should remember how often euen small causes of false suspiation, or hope of profit, or feare of harme, had vtterly frustra|ted and broken in sunder the most solemne capitulations of the strongest leagues: how often destruction had come thence from whence aid was to haue bene hoped for, they needed not to seeke farther for examples than from their owne domesticall affaires." s. 840.

¹⁹ "The Venetians, as they whom the matter most concerned, had in good time put their fleet to sea; but knowing themselues too weake to encounter the Turks, they lay still vpon the coast of Dalmatia, about ladera, expecting the comming of the Spanish admirall with his gallies. Two moneths (wherein much might haue been done) were now past in this expedition, and yet no newes of his comming: so that what the speed and industrie of the Venetians had well prepared, was by the delay and lingering of the Spaniard, marred. ... Neuerthelesse, the Admirall sorie and wearie to see the spoile of the Venetian territorie, and moued with the distresse of the besieged in Nicosia, rather than for any hope he had with that strength to doe any good against the Turkes fleet, departed from Corcyra towards Crete ... " s. 848-9.

²⁰ "But these graue men, sent from so great princes about so great a matter (as well there could not be a greater) were no sooner met together and set in consultation, but that forthwith they began to jarre about the capitulations of the league. Necessa|rie it was thought, that a league should be agreed vpon against so puissant and dangerous an enemie, but to find the way how the same might be concluded to the contentment of all parties, seemed a matter almost impossible. Oftentimes these commissioners sat, but the oftener the farther off: if one difficultie were by the discretion of some appeased, in stead thereof at the next meeting arise three others." s. 856

²¹ "For the Spaniard, who in former time was glad to keepe the frontiers of his large dominions in Italie, Sicilie, Sardinia, Corsica, Maiorca, Minorca, yea and of Spaine it selfe, with strong garrisons for feare of the Turke: now that the warre was risen betwixt the Venetians and him, and the danger thereof translated farre off into other mens territories; enjoyed now in his owne an vnwonted quietnesse, to the great content of his subjects, & easing of his owne charge in maintaining of so many garrisons as before ... " s. 856.

anlatmaya başlayana kadar kurulan Haçlı birliği içinde yer almış olan İspanya hakkında oldukça olumsuz bir imge çizer.

İspanyollara dair bu olumsuz imge, savaşın detaylarına dair anlatımda da devam eder. Knolles, öncelikle tarafların askerî güçlerini ve pozisyonlarını özetler. Don Juan'un Halil Paşa ile karşı karşıya geldiği çarpışmaya da bunun ardından yer verilir. Knolles, Don Juan'ın güç ve cesaretle çarpıştığını ama yine de zaferden emin olmadığını anlatır. Üç saatten fazla süren muharebenin sonunda Halil Paşa ölümcül bir yara alır ve Paşa'nın ölmekte olduğunu gören Don Juan askerlerine kafasını kesip bir mızrağa takmalarını söyler. Amacı Türklerin moralini iyice bozmaktır.²² Knolles'un da I. James gibi detaylarıyla resmettiği bu son manevra, James'in şiirinin aksine okura onurlu bir Hristiyan generalden çok kazanmak için her yola başvuran bir zalimi hatırlatmaktadır.

Üstelik, Hristiyan güçlerinin sol kanadında yaşanan bu hadisenin etkisine rağmen savaş hâlâ kazanılmamıştır. Bu noktada Knolles, General John Andreas d'Auria'yı tanıtır ve anlatısına başkahraman Don Juan'dan rol çalacak bir figür ekler. Deneyimli bir general olan Auria savaşa katılmak konusunda baştan beri isteksizdir. Knolles, Auria'nin hızla ilerleyen Hristiyan birliklerini epey geriden takip etmesini, generalin hem tehlikenin azalmasını hem de savaşın sonucunun netleşmesini beklemek istemesine bağlar.²³ Knolles'a göre sağ kanatta da zafer ancak Malta şövalyelerinin katkısıyla kesinleşir.

Knolles'un İnahta Savaşı anlatısı her iki tarafın büyük kayıplarının sıralanmasıyla biter. Knolles'un anlatımında Don Juan ideal bir Hristiyan general olmaktan çok uzaktır. Tam tersine Don Juan'ın zaferi, uzun süren mücadelelerin neredeyse şans eseri ortaya çıkmış bir sonucudur ve aslında savaşın nihai neticesi üzerinde o kadar da etkili olmamıştır. Don Juan'ın

²² "Now had Don Iohn with like courage and strength,* but with doubtfull victorie, fought three houres and more with Haly Bassa: ... The Bassa deadly wounlded in the head with a shot, and all embrued with bloud, was taken, and as a joyfull spectacle brought to Don Iohn: who seeing him readie to breath his last, commaunded him to be despoyled of his armour, and his head strucke off. Which presently set vpon the point of a speare, hee for a space held vp aloft with his owne hand, as a trophye of his victorie, as also with the sight thereof to strike a terrour into the minds of the other Turkes, who in the other gallies fast by fought yet right valiantly." s. 881.

²³ "Auria, whether it were for that he would in the beginning of the battell warily decline the danger, and not hazard his gallies, wherein his cheefe honour would be also endangered; or els afraid least the enemy, who farre exceeded him in number of gallies, should extend his wing at large, and enclose the Christian fleet behind; vpon the signall of battell giuen, shrunk further off from the rest of the battell: but whether vpon policie, that it might be at his choice either to fight, if the rest of the armie preuailed, or to retire, if they should be ouercome; or that he vpon martiall policie declined the force of too strong an enemy; diuers men diuersly glosed: but what the cause was indeed, the wisest could not surely tell." s. 882.

pek de övülemeyecek hareketleriyle bilinen Auria ile eşleştirilmesi, onun hem anlatının yıldızı olmasını engeller hem de genel olarak başarıdaki etkisinin azaltılmasını sağlar. Bu bölümün sonunda Knolles, II. Selim'in ünlü sözlerini tekrarlayarak aslında İnabahtı'nın çok da büyük bir başarı olmadığına ve eninde sonunda Kıbrıs'ın Osmanlıların eline geçtiğine vurgu yapar.²⁴ Knolles'un anlatısı, İnabahtı Savaşı'nı bir Katolik zaferi olarak kutlamaktan uzaktır. Knolles hem savaşı hem de savaşın ana karakterlerini resmederken İngilizlerin rakibi ve düşmanı olarak gördüğü İspanyolları övmekten kaçınmış, Türklere karşı mücadelede birlik olunmasını sağlamayı amaçlayan bir eser hazırlarken bile Katolik dünyası önderliğinde kurulmuş bir birliğin başarısını öne çıkarmayı uygun görmemiştir. Knolles için "Türk/Müslüman öteki" kendisine "İspanyol/Katolik öteki"den daha uzak değildir.

SONUÇ

İngiliz kralı I. James'in ve Richard Knolles'un İnabahtı Savaşı anlatılarının yakın okuması, bu metinlerde Türklerin ve İspanyolların resmedilişine dair iki önemli noktayı ortaya koymaktadır: Öncelikle, her iki yazar için de İnabahtı Savaşı; bir Hristiyan-Müslüman, Doğu-Batı ve en temelde iyi-kötü mücadelesidir. Her iki yazar da bu uzun husumetin tarihine vurgu yaparak anlatacakları olayı, evrensel bir iyi kötü mücadelesi çerçevesine oturtmuştur. Bu tavır; aslında Osmanlılarla yakın ilişkiler kuran, sultanlarla ve aile bireyleriyle mektuplaşan, hediyeleşen ve ticaret ortaklıkları kurulmasına ön ayak olan I. Elizabeth'in Osmanlı taraftarı politikalarına tamamen terstir. I. Elizabeth'in erken modern dönemde üretilen Türk/Müslüman imgesini etkilediği ve daha olumlu hâle getirdiği düşünülen bu hamleleri, toplumun tüm kesimlerince kabul görmemiş; olumsuz Türk imgesi, I. Elizabeth'in Türklerle yakınlaşmasına karşı duran kesimler tarafından üretilen metinlerde çoğaltılıp yaygınlaştırılmıştır. İkinci olarak, Knolles'un "Doğulu öteki"nin zulmünü detaylandırırken Batılı öteki olan İspanya'yı ve Katolik dünyasını övmekten itinayla uzak duran metni ve I. James'in şiirinin doğru anlaşılması yönündeki yoğun çabası, erken modern dönem İngiltere'sinde Osmanlıların ötekileştirilmiş olmasının otomatik olarak onlara karşı birleşmiş bir Batı/Hristiyan algısına yol açmadığının göstergesidir. Tam tersine, hem Knolles hem de I. James için Batı dünyası homojen, yekpare bir kavram değildir.

²⁴ "That the battell lost, was vnto Selymus as if a man should shaue his beard, which would ere long grow againe; but that the losse of Cyprus was vnto the Venetians, as the losse of an arme, which once cut off, could neuer be againe recouered. Declaring therby the great inequalitie of the losse." s. 885.

KAYNAKLAR

Artemel, Suheyla (1995). “‘The great Turk’s Particular Inclination to Red Herring’: The Popular Image of the Turk during the Renaissance England”, *Journal of Mediterranean Studies* 5 (2), 188-208.

Burton, Jonathan (2000). “Anglo-Ottoman Relations and the Image of the Turk in Tamburlaine”, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 30 (1): 125-156.

Burton, Jonathan (2005). *Traffic and Turning Islam and English Drama 1579-1624*. Cranbury: Rosemont Publishing.

Craigie, James (1955) Ed. *The Poems of James VI of Scotland*. Edinburgh: W. Blackwood and Sons.

Çırakman, Aslı (2002). *From the “terror of the World” to the “sick Man of Europe”*: *European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang.

Herman, Peter C. (2002). “Best of Poets, Best of Kings: King James VI and I and the Scene of Monarchic Verse”, Daniel Fischlin ve Mark Fortier (Ed.), *Royal Subjects: Essays on the Writings of James VI and I* içinde (61-103), Detroit: Wayne State University Press.

James I, King of England (1603). *His Maiesties Lepanto, or heroicall song being part of his poeticall exercises at vacant houres., 1566-1625*. London: By Simon Stafford, and Henry Hooke.

Knolles Richard (1603). *The generall historie of the Turkes from the first beginning of that nation to the rising of the Ottoman familie. by Richard Knolles*, London: Printed by Adam Islip.

Kut, Naz Defne (2023). “From Representation to Imagination: The Battle of Lepanto in European Painting.” *Turkish Journal of History* 76 s. 223-259.

Llopis, Franco Borja ve Laura Stagno (2021) Ed. *Lepanto and Beyond: Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean*, Leuven: Leuven University Press.

McJannet, Linda (2006). *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks*, New York: Palgrave Macmillan.

Olinski, Timothy (2022). *The Battle of Lepanto: The Image of the Turk in Renaissance Neo-Latin Poetry*, (Doktora Tezi), Queen’s University.

Perry, C. (1997) *The Making of Jacobean Culture: James I and the*

Renegotiation of Elizabethan Literary Practice, Cambridge: Cambridge University Press.

Rickard, Jane (2004). "From Scotland to England: The Poetic Strategies of James VI and I." *Renaissance Forum* 7: 1-12. (Erişim tarihi: 20 Eylül 2022)

Schneider, Christian (2015). "A Kingdom for a Catholic? Pope Clement VIII, King James VI/I, and the English Succession in International Diplomacy (1592–1605)" *The International History Review*, 37 (1), 119–141.

Sharpe, Kevin (1994). 'The King's Writ: Royal Authors and Royal Authority in Early Modern England', Kevin Sharpe ve Peter Lake (Ed.), *Culture and Politics in Early Stuart England* içinde (117-138), London: Macmillan.

Stilma, A. (2006). "The Battle of Lepanto: the introduction of James VI of Scotland to the Dutch", Houlbrooke, R. (Ed.) *James VI and I: Ideas, Authority and Government* içinde (9-23) Burlington: Ashgate.

Stilma, A. (2017). *A King Translated: The Writings of King James VI & I and their Interpretation in the Low Countries, 1593-1603*, Routledge: London.

Strunck, Christina (2011). "The Barbarous and the Noble Enemy: Pictorial Representations of the Battle of Lepanto", James G. Harper (Ed.) *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750: Visual Imagery Before Orientalism* içinde (217-240), Burlington: Ashgate.

Warner, G. F. (1905). "James VI and Rome", *The English Historical Review*, 20 (77), 124-127.

Wormald, Jenny (1983). "James VI and I: Two Kings or One?" *History* 68 (223) 187-209.

Sosyal Problemler Sosyolojisi Çerçevesinde Türkiye’de Nüfus Yaşlanması

Rahime MERCAN SARI*
Esra BURCU SAĞLAM**

ÖZ

Nüfus yaşlanması sorunu küresel olarak üzerinde durulan, olumlu ve olumsuz etkileri kapsamlı bir biçimde değerlendirilerek sorunun çözümüne yönelik ulusal ve uluslararası politikalar hazırlanan bir demografik olgudur. Toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler neticesinde değişen günümüz koşullarının doğum oranlarının azalması ve insan ömrünün uzaması gibi birçok faktöre etki etmesi nüfus yaşlanmasının temel sebebi olarak değerlendirilmektedir. Nüfus yaşlanmasının olumsuz boyutu, toplumun sürekliliğini ve işleyişini tehdit edici yönüyle o toplumun geleceğine ilişkin tehditlere zemin hazırlaması açısından ele alınmaktadır. Nüfus yaşlanması olgusu hem ulusal hem de küresel boyutta günümüzde birçok disiplin ışığında çalışılmış, bir “sosyal problem” olarak değerlendirilmiş, etkileri analiz edilmiş ve soruna ilişkin çözüm yolları sunulmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda mevcut çalışma sosyal problemler sosyolojisi kapsamında nüfus yaşlanması olgusunun, sosyal bir problem olma sürecini ve sonuçlarını sosyolojik bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye’de nüfusun yaşlanmasının sosyal olgulara (doğum, ölüm, evlenme, boşanma oranları, işgücü, istihdam, eğitim, göç, kentleşme) bağlı olarak nasıl bir sosyal problem olarak ortaya çıktığı istatistiki verilere dayalı olarak tartışılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de nüfus yaşlanmasının bir sosyal problem olarak varlığının olası sosyolojik sonuçları üzerinden bir değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada sosyal problemler sosyolojisinin “Her problem sosyal problem midir?” ya da “Bir olgu bir sosyal problem halini nasıl alır?” ve “Sosyal problem hangi süreçlerden geçer?” sorularına Herbert Blumer’in “Bir toplumda sosyal problemi tanımlama sürecini” açıklayan görüşü dikkate alınarak cevap

* Sosyolog, T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara/Türkiye.
E-posta: rahime06rm@gmail.com, ORCID:0000-0003-0262-8478.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara/Türkiye.
E-posta: esburcu@hacettepe.edu.tr, ORCID:0000-0003-1254-8535.
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.063

Makale Gönderim Tarihi: 11.09.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Araştırma Mk.)

aranmıştır. Buna göre Türkiye’de nüfus yaşlanmasının H. Blumer’ın sosyal problem aşamalarından hangisini temsil ettiği sunulmak istenmiştir. Çalışmada Türkiye’de nüfus yaşlanması durumunun sosyal problem olarak meşrulaşmasının nedenleri, nüfus yaşlanmasının sosyal kaynaklarının neler olabileceği, bu olgunun sorun olarak nasıl meşrulaştığı, hangi toplumsal sonuçları yaratabileceği ve çözüm ve müdahale stratejileri üzerinden bu problemin nasıl şekilleneceği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın yöntemi literatür taraması ve doküman istatistiklerinin betimsel değerlendirilmesidir. TÜİK, OECD, UN kurumlarının makro istatistiki verileri kullanılmış ve bu birincil veriler üzerinden ikincil sosyolojik analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’deki nüfus yaşlanmasının sosyal kaynaklarının göç ve kentleşme süreçlerine bağlı olarak doğum ve evlenme oranlarının azalması, boşanma oranlarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi, kadının ev dışı aktif çalışma yaşamına geçmesi, ekonomik refahın artması şeklindeki sosyal görünüm ön plana çıkmaktadır. Türkiye için nüfus yaşlanması sosyal problemdir ve bu problemin inşasında farklı sosyal kaynaklar yer almaktadır. Böylece çalışmada Blumer üzerinden Türkiye’de nüfus yaşlanmasının neden sosyal bir problem olduğu, sosyal kaynakları ve nüfus yaşlanmasının sosyal problem tanımlanmasının hangi aşamasında yer aldığı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus yaşlanması, sosyal problem, sosyal problemler sosyolojisi, kentleşme, doğum oranları.

Population Aging In Türkiye Within The Framework Of Social Problems Sociolog

ABSTRACT

The problem of population aging is a demographic phenomenon that is focused on globally, and national and international policies are prepared for the solution of the problem by comprehensively evaluating its positive and negative effects. The fact that today’s conditions, which have changed as a result of social, scientific and technological developments, affect many factors such as the decrease in birth rates and the prolongation of human life, is considered as the main reason for population aging. The negative dimension of population aging is discussed in terms of threatening the continuity and functioning of the society and laying the groundwork for the threats to the future of that society. The phenomenon of population aging has been studied in the light of many disciplines today, both nationally and globally, it has been evaluated as a ‘social problem’, its effects have been analyzed and solutions have been tried to be presented.

In this context, the current study tries to explain the phenomenon of population aging as a social problem and its results from a sociological perspective within the scope of sociology of social problems. In this study, the aging of the population in Turkey as a social problem depending on social phenomena (birth, death, marriage, divorce rates, labor force, employment, education, migration, urbanization) is discussed based on statistical data. Therefore, an evaluation has been made on the possible sociological consequences of the existence of population aging as a social problem in Turkey. In this context, in this study, the questions of the sociology of social problems ‘Is every problem a social problem’ or ‘how does a phenomenon become a social problem’ and ‘what processes does it go through?’ are taken into consideration by considering Herbert Blumer’s view of ‘the process of defining a social problem in a society’. answer has been sought. Accordingly, it is aimed to present which of the social problem stages of H. Blumer’s population aging in Turkey represents. In the study, the reasons for the legitimization of population aging as a social problem in Turkey, what the social sources of population aging might be, how this phenomenon is legitimized as a problem, what social consequences it can create, and how this problem will be shaped through solution and intervention strategies are emphasized.

The method of the study is literature review and descriptive evaluation of document statistics. Macro statistical data of TURKSTAT, OECD,

UN institutions were used and secondary sociological analyzes were carried out on these primary data. As a result of the study, social aspects of population aging in Turkey, such as decrease in birth and marriage rates, increase in divorce rates, increase in education level, women's transition to active working life outside the home, and increase in economic welfare due to migration and urbanization processes, come to the fore. Population aging is a social problem for Turkey and different social resources are involved in the construction of this problem. Thus, in this study, it is explained why population aging is a social problem in Turkey, its social resources and at what stage of definition of social problem population aging takes place through Blumer.

Keywords: Population aging, social problem, sociology of social problems, urbanization, birth rates.

Giriş

21. yüzyılda *nüfus yaşlanması* önemli bir demografik olgu olarak kabul edilmektedir. Birçok toplumda doğurganlığın azaldığı, insanların daha uzun süre yaşadığı, büyük ölçekli kohortların ileri yaşlara doğru ilerlediği ve böylece dünya genelinde genel nüfus içinde yaşlı nüfusun payının giderek arttığı görülmektedir. Küresel veya ulusal boyutta nüfusun/toplumun yaşlanması olumlu ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek iki temel boyutu bulunmaktadır. Sağlık, teknoloji, ekonomik ve sosyal refahın gelişiminin ölüm oranlarının azalmasına ve dolayısıyla da yaşlı nüfus oranının artmasına olanak sağlaması *nüfus yaşlanmasının* olumlu boyutu olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda ölüm oranlarındaki yavaşlama *nüfus yaşlanmasının* olumlu boyutuna ilişkin nedensel bir faktör (Kalemler 2002; Poikolainen 1976) iken, doğum oranlarındaki azalma *nüfus yaşlanmasının* olumsuz boyutuna dair nedensel bir faktör (İnce Yenilmez 2015; Jones 2007; Lee ve Mason, Cotlear 2010) olarak ele alınmaktadır. *Nüfus yaşlanmasının* söz konusu olumlu boyutu sosyal problemler sosyolojisinin ve dolayısıyla bu çalışmanın konusu değildir.

Nüfus yaşlanmasının olumsuz boyutu, toplumun sürekliliğini ve işleyişini tehdit edici yönüyle o toplumun geleceğine ilişkin tehditlere zemin hazırlaması açısından ele alınmaktadır. *Nüfus yaşlanması* olgusu ulusal ve küresel boyutta günümüzde birçok disiplin ışığında çalışılmış, bir “sosyal problem” olarak değerlendirilmiş, etkileri analiz edilmiş ve soruna ilişkin çözüm yolları sunulmaya çalışılmıştır. Literatürde sıklıkla ölüm oranlarındaki yavaşlama ve doğum oranlarındaki azalmanın sonucu olarak görülen *nüfus yaşlanmasının* küresel bir problem olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmalarda *nüfus yaşlanmasının* kendisi en baştan bir sosyal problem olarak kabul edilerek sıklıkla bu sosyal problemin yaratacağı toplumsal sonuçlar üzerinden tartışmalar sürdürülmüştür. Mevcut çalışmada ise *nüfus yaşlanmasının* Türkiye için bir sosyal problem olma durumunu en baştan kabul etmek yerine, bir süreç olarak nasıl bir sosyal probleme dönüştüğü sosyal problemler sosyolojisi bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. *Nüfus yaşlanmasını* bir sosyal problem olarak tanımlama çabası Türkiye’de doğum, ölüm ve evlenme oranlarının azalması; boşanma oranlarının, eğitim düzeyinin ve kadının çalışma hayatına katılmasının artması; kırdan kente göçler ve kentleşmeye ilişkin çalışma sonuçları üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* bir sosyal problem olma sürecinde önemli bir faktör olarak kabul edilen doğum ve ölüm oranları literatürde birçok çalışmada Avrupa ve Türkiye üzerinden ele alınmış ve

nüfus yaşlanması, doğum ve ölüm oranlarının azalmasıyla ve demografik dönüşüm ile ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmaların ortak özelliği; demografik dönüşümün topluma ekonomik anlamda ileriye dönük ciddi zararları olacağı yönündeki olumsuz etkiyi belirtmeleridir. Aydın ve Es'e (2020: 752) göre söz konusu ekonomik risklerin ortadan kaldırılabilmesinde yaşlıların sosyal sermayelerini geliştirmeye yönelik sosyal politika uygulamaları getirilmelidir.

Toplumdaki nüfusun yaşlanmasını sadece olumsuz yönleriyle değil, sağlayabileceği katkıları açısından ele alan çalışmalardan Günsoy ve Tekeli'nin (2015: 81) çalışması bu durumu ekonomik büyüme için bir avantaj olarak görmektedir. Nitekim yaşam beklentisindeki artışın, doğurganlık oranındaki azalma ve eğitimli nüfustaki ve eğitim yatırımlarındaki artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde ekonomik katkıları olacağı vurgulanmaktadır. *Nüfus yaşlanmasını* coğrafya ve nüfus bilimi yönünden inceleyen çalışmalar arasında özellikle konuyu Türkiye için ele alan çalışmaların odağı Türkiye nüfusunun belli dönemlerde uyguladığı nüfus politikaları olmuştur (Akgül 2018; Yüceşahin, 2011). Ayrıca literatürde *nüfus yaşlanmasını* yaşlanma-psikoloji ve sağlık açısından değerlendiren çalışmalar da sıklıkla yaşlanan nüfusun fizyolojik, psikolojik ve sosyal sorunlarına odaklanılarak bunlara ilişkin yapılması gerekenleri değerlendirme çabası içinde olmuştur (Birinci 2020; Tufan 2016).

Doğum ve ölüm oranlarının azalmasına bağlı olarak demografik dönüşümün topluma olan etkilerini sosyolojik boyutta ele alan çalışmalar (Gelekçi 2016; Johnston 2020; Kurtkapan 2019; McDonald 2016; Nazlı 2016; Önder Erol 2011; Özbay 2014; Palloni 1990; Reher ve Requena 2018; Sanderson ve Dubrow 2000) sınırlıdır ve özellikle sosyal problemler sosyolojisi bakış açısıyla konuyu tartışan çalışmalar ise neredeyse bulunmamaktadır.

Konuyu sosyolojik boyutlarıyla inceleyen çalışmalar, *nüfus yaşlanmasını* topluma yönelik etkileri üzerinden ele almışlardır ve bu bağlamda Kurtkapan'ın (2019: 27) çalışması yaşlıların sosyal konumlarındaki değişimine dikkat çekerek, bu durumun yaşlıların toplumsal görünümüne nasıl yansıdığını ele alırken; Nazlı (2016: 5) yaşlanan nüfusun toplumda işlev dışı bırakılmasından ziyade aktif yaşlanmaya yönelik değerlendirmelerin önemli olduğunu vurgulamıştır. Yaşlanmanın bireysel değil toplumsal bir durum olduğu; toplumun ekonomik, siyasal, kültürel her türlü niteliğinden etkilendiği ve yine toplumu etkilediği üzerinde durulmuştur.

Genel olarak bakıldığında *nüfus yaşlanmasında* doğum oranlarının azalmasını ana sebep olarak değerlendiren çalışmaların varlığı belirgindir.

Bu çalışma ise Türkiye’de *nüfusun yaşlanması* olgusunun neden bir sosyal problem olarak tanımlanabileceğini temellendirmeye çalışırken *nüfus yaşlanmasının* en baştan bir sosyal problem olarak kabul edilmesinin ötesinde, bu olgunun bir sosyal problem olarak tanımlanma sürecini açıklama çabasında olmuştur. Bu bağlamda çalışmada sosyal problemler sosyolojisinin “Her problem sosyal problem midir ya da bir olgu bir sosyal problem halini nasıl alır ve dolayısıyla hangi süreçlerden geçer?” sorularına H. Blumer’ın (1971: 301) “Bir toplumda sosyal problemi tanımlama sürecini” açıklayan görüşü dikkate alınarak cevap aranmıştır. Bu bağlamda çalışmada “Türkiye’de *nüfus yaşlanması* durumunun sosyal problem olarak meşrulaşmasının nedenleri”, “*nüfus yaşlanmasının* sosyal kaynaklarının neler olabileceği”, “bu olgunun sorun olarak nasıl meşrulaştığı”, “hangi toplumsal sonuçları yaratabileceği” ve “çözüm ve müdahale stratejilerinin neler olabileceği” üzerinden *nüfus yaşlanması* problemi sosyolojik olarak tartışılmaya çalışılmıştır. Çalışmada belirtilen tartışma sürdürülürken Türkiye’de *nüfus yaşlanmasına* dair literatürde hâkim olan çalışmalardan biraz daha farklı olarak *nüfus yaşlanması* olgusunun bir sosyal problem olarak tanımlanmasının dayandığı sosyal kaynaklar kanıtlarıyla sunulmaya ve Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* Blumer’ın (1971: 301) sosyal problem aşamalarından hangisini temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Belirtilen amaçlar doğrultusunda bu çalışmada literatür taraması ve tanıtımı yöntemsel benimseyişinden hareketle ilgili açıklamalar çeşitli istatistiki veriler ve bazı haber dokümanları ile desteklenmiştir.

Türkiye’deki *nüfus yaşlanması* problemi, tanımlanma süreci bağlamında Türkiye’deki doğum, ölüm, evlenme, boşanma, işgücü, istihdam, eğitim, göç ve kentleşme ile ilgili birincil istatistiksel veriler üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında TÜİK, OECD, UN vb. kurumların makro istatistiki verileri kullanılmış ve bu birincil veriler üzerinden ikincil analizler gerçekleştirilmiştir. Böylece çalışmada öncelikle sosyolojik olarak Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* neden sosyal bir problem olduğu, sosyal kaynakları ve sosyal problem tanımlanmasının hangi aşamasında yer aldığı konuya ilişkin literatür verilerine ve istatistiklere dayalı olarak sunulmak istenmiştir.

Türkiye’de *Nüfus Yaşlanmasının* Bir Sosyal Problem Olarak Tanımlanma Süreci

Bir olgunun bir sosyal problem olarak değerlendirilme süreci topluma ve zaman göre değişkenlik göstermektedir ve bu bakımdan bir durumun sosyal problem olarak tanımlanması zordur. Sosyal problemlere sosyolojik

olarak yaklaşmak; sorunların ulusal ve küresel boyutta çok yönlü olarak ele alınmasına, sağduyu ile kendi dünyamız ve farklı insanların görüş ve dünyalarına ilişkin farkındalık kazanılmasına katkı sağlamaktadır.

Sosyal problemler; problemi yaratan nedensel bağlantılar, problemi tanımlayan sosyal aktörler ve problemten etkilenen nüfus, algılanan tehdittin niteliği, kontrol altına alınması, hafifletilmesi ve müdahale edilmesi gibi bir dizi faktörü kapsayan karmaşık bir süreç ve olgu olarak tanımlanmaktadır (Jamrozik ve Nocella 1998: 39). Sosyal problemi Manis (1974: 314) zarar bağlamında ele almıştır ve bilimsel araştırmalarla ispatlanan ve insan iyiliği için zararlı olan değerleri ve sosyal koşulları sosyal problem olarak tanımlamıştır. Bir problemin sosyal problem olabilmesi için insanların müdahil olduğu bir davranış modelini içermesi gerekmektedir ve bu bakımdan sosyal problemin kaynağı toplumdur ve çözülmesi veya etkisinin hafifletilmesi de yine toplum tarafından gerçekleştirilecektir (Jamrozik ve Nocella 1998: 17). Buna göre sosyal problemler sosyolojisinde, herhangi bir sorunun birbiriyle ilişkili başka sorunlar veya çözümlerin bir sonucu veya sebebi olduğu/olabileceği göz ardı edilmeyecek bir noktadır. Sosyal problemlerin sebebi, etkisi ve hangi aşamada olduğu toplumlara ve zamana göre değişiklik göstermektedir.

70

Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* neden bir sosyal problem tanımlaması içinde yer aldığı sorusu Herbert Blumer’ın (1971: 301) sosyal problemleri tanımlama sürecine ilişkin görüşü üzerinden ele alınabilir. Blumer’ın sosyal problemleri tanımlama süreci Türkiye’de *nüfus yaşlanması* problemi üzerinden ele alındığında en genel haliyle aşağıdaki aşamalardan bahsetmek mümkündür;

-(1) sosyal bir problemin ortaya çıkması; Türkiye’de yaşlı nüfus oranının 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmaya başlaması, iç göç ve kentleşmenin sonuçlarının istatistiklere yansımaları (doğurganlık ve genç nüfus oranının azalması, 65+ nüfusun artması), durumun Türkiye öncesi Batı tartışmalarında yer alması ve giderek daha ciddi bir hal aldığı düşünülmeyle başlanması ile Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* toplumun geleceğini/varlığını ve ekonomik görünümünü tehdit edici bir hal olarak görülmeye başlanması, durumun bir problem olarak ortaya çıkmasını- *ilk düzeyi*- temsil etmiş;

-(2) problemin meşrulaştırılması; bu düzeyle iç içe olarak bu duruma ilişkin bazı entelektüel çevrelerin konuya dikkat çekmek için çalışmalar yapması, bu sonuçların bürokratik ilgi

yaratması ve böylece “sorun var” seslenişinin kabullenilmesi ve harekete geçilmesi-*ikinci düzeyi*- temsil etmiş;

-(3) problemle ilgili eylem seferberliği; meşrulaşan bu durumun ülke geleceğindeki rolü ve yaratacağı sonuçlarıyla dikkat çekmesiyle bir şeyler yapılması gerekliliği üzerinden bilimsel, politik, idari eylemselliğe geçilmesi özellikle bir sorun olacağına sinyallerinin verilmesi, toplumda ne gibi etkileri olacağına daha çok demografik, ekonomik ve yaşlıların karşılaşacakları fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlar üzerinden düzenlemelere gidilmesi önerileri-*üçüncü düzeyi* temsil etmiş;

-(4) resmi bir eylem planının oluşturulması; bu eylem seferberliği düzeyinin beraberinde getirdiği politikaların oluşturulmaya başlanması *dördüncü düzeyi* temsil etmiş;

-(5) resmi planın ampirik uygulamasında dönüşümü; politikaların uygulamalara geçerek uygulamaların etkisinin tartışılması -*beşinci düzeyi*- temsil etmiş olduğu söylenebilir.

Tüm bu belirtilen aşamalar ilgili kanıtlarıyla beraber aşağıda sunulmaya çalışılmıştır.

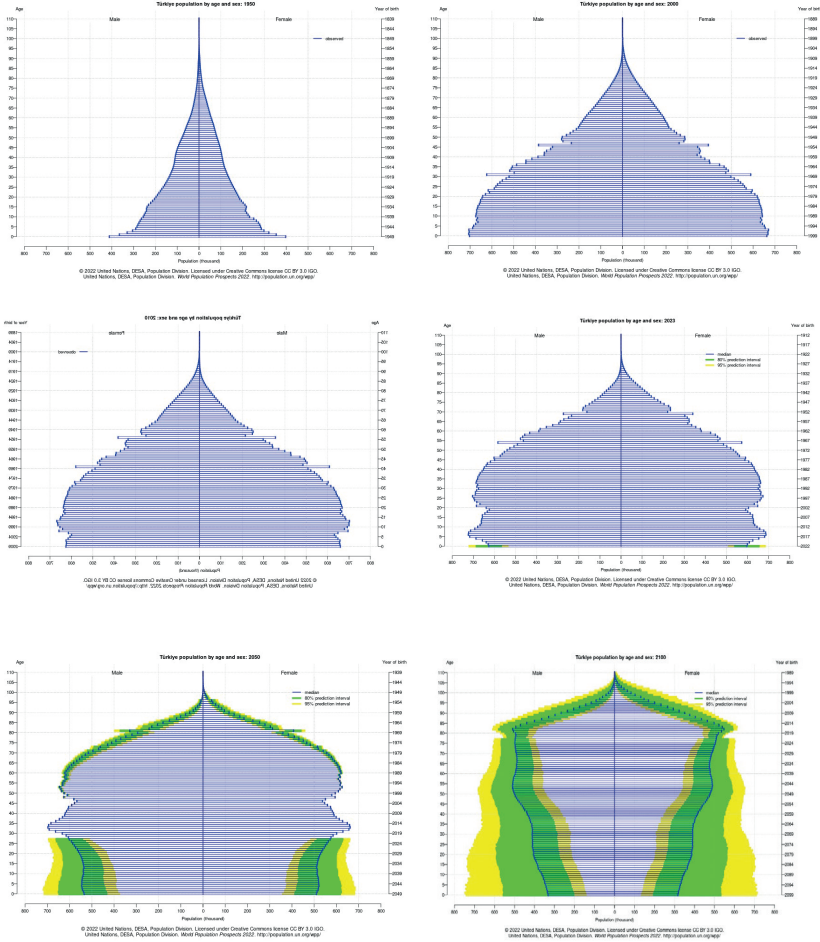
Türkiye’de Nüfus Yaşlanmasının Bir Problem Olarak Ortaya Çıkışı- Görünürlüğü (1. Aşama)

Blumer’cı bir benimseyişle ilk aşamada Türkiye’de *nüfus yaşlanması* probleminin ortaya çıkışının altındaki sosyal kaynakları görmek önemlidir. Bir sosyal durumun sosyal bir problem haline gelmesi, o toplumda yaşayanların toplumdaki bazı nesnel koşullar yüzünden endişelenmeleri ve bu durumdan toplumun tamamının veya bir kesiminin zarara uğraması veya tehdit oluşturması açısından görünür olmaya başlamasını gerekli kılar. Avrupa’da 1800’lerde başlayan demografik dönüşüm ve *nüfus yaşlanması* sorunu Türkiye’de 1960-2010 arası uygulanan nüfusu azaltmayı hedefleyici politikalar neticesinde başlamış ve yine bu dönemlerde başlayan hızlı kentleşme ve iç göç hareketleri neticesinde daha da hızlanarak bugünkü haline ulaşmıştır. 1927-1960 arası dönemde Türkiye’de nüfus artışını teşvik edici politikalar uygulanmaktayken; bu politikalar neticesinde hızlı nüfus artışı ile birlikte *bebek patlamasının* ve hızlı kentleşmenin gerçekleşmesinin neticesinde sosyal ve ekonomik zorluklar olması, 1960 sonrası dönemde aile planlaması ve nüfus artış hızını azaltıcı politikaların devreye girmesini belirlemiştir (Yumurtacı 2007: 111; DPT 1963: 35; Aysan 2014: 74).

Türkiye’de iç göç ve kentleşme 1950 sonrası dönemde başlamış, kırsal nüfusun hızla kentlere göç etmesi ve kentsel nüfusun hızlı artışı kentsel sorunlara sebep olmuş ve bu durum kalkınma planlarına yansımıştır (DPT 2000a: 23). 20.yy sonunda 6. (DPT 1989: 340-353) ve 7. Kalkınma Planı’nda (DPT 1995: 36) nüfus artış hızının yüksek olması Türkiye için ekonomik ve sosyal gelişmeyi engelleyici bir durum olarak görülmekte ve nüfus artış hızını azaltıcı politikalara öncelik verileceği hedeflenmekte iken; 8. Kalkınma Planı’nda (DPT 2000a: 43 ve DPT 2000b: 22) uzun vadede nüfus artışının tersine döneceğine ve nüfusun yaşlanacağına ilişkin ifadeler yer verilmekte ve nüfus artış hızının istikrarı hedeflenmektedir. Görüldüğü üzere 2000 öncesi Türkiye’de hızlı nüfus artışı bir sosyal problem olarak değerlendirilmekte iken; günümüzde doğurganlığın azalması bir sosyal problem görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı 2013: 10 ve 2018: 6). Tüm bu tartışmalar aslında iç göç ve kentleşmenin sonucu olarak nüfusun önce artması, sonra yaşlanması meselelerini gündeme taşıyarak sorunun var olduğunu ya da görünürlüğünü temsil etmektedir.

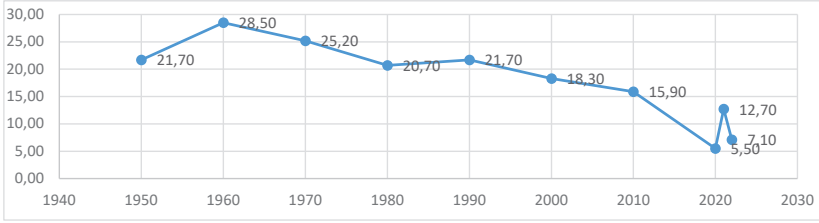
Türkiye’de Nüfus Yaşlanması Probleminin Meşrulaşması (2. Aşama)

Nüfus yaşlanması üst yaşlarda insan sayısının artması nedeniyle değil; genç yaşta insan sayısının azalması nedeniyle olmaktadır. Türkiye’de demografik geçiş sonrası görülen yaşlanma, benzer bir süreçten kaynaklanmaktadır (Toros 2015-2016: 94). Literatürde Türkiye’nin demografik geçiş süreci ve *nüfusunun yaşlanması* sorunu doğum oranlarının azalması ve 65+ nüfusun artması ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin geçmiş ve gelecek nüfus piramitleri incelendiğinde; Türkiye’de *nüfus yaşlanmasının* bir sosyal problem olarak meşrulaştığı yönünde bir manzara sergilendiği görülmektedir.

Şekil 1. Türkiye Nüfus Piramitleri (sırasıyla 1950 – 2000 – 2010 –2023- 2050 - 2100)
Kaynak: UN (2023)

Türkiye'nin 1950-2100 arasındaki Şekil 1’de yer alan nüfus piramitleri incelendiğinde; Türkiye’de 1950’den sonra sağlık ve teknoloji hizmetlerinin gelişmesi, nüfus artışı teşvik edici politikaların varlığı ve bebek ölüm oranlarının azalmasıyla birlikte 0-14 yaş grubundaki nüfusta ve 65 yaş üzeri grupta genişleme olduğu görülmektedir. UN (2023), 2050 ve 2100 Türkiye nüfus projeksiyonlarına göre 0-14 ve 15-64 yaş arası nüfusun daralarak 65 yaş ve üzeri nüfusun piramitte genişleyeceği yaşlı bir Türkiye nüfusu ön görülmektedir.

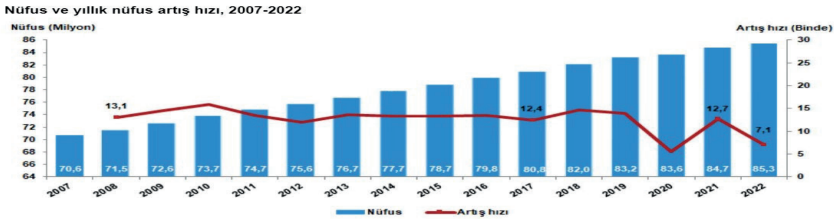

Şekil 2. Türkiye Yıllık Nüfus Artış Hızı (%) (1950-2022)

Kaynak: TÜİK (2014: 5) ve TÜİK (2023a: 2)'den derlenmiştir.

Türkiye’de 1960 sonrası uygulanan aile planlaması ve nüfus artış hızını azaltıcı politikalar, göç ve kentleşmenin etkisiyle eğitim imkânlarına daha rahat erişim ve kadının çalışma hayatına aktif olarak katılmasıyla birlikte nüfus artış hızı 1960’ta %28,5’ten hızla 1980’de 20,7’e olan düşüş sonrası 1990’da 21,7’e yükselmiştir. 1980-1990 yılları arası, Türkiye’de daha önce görülen sosyal ve ekonomik karışıklıkların nispeten ortadan kalktığı, ekonomik alanda yeni yatırımların yapılmaya başlandığı bir dönem olması sebebiyle bir önceki döneme göre daha hızlı bir artış göstermiş ve o yıldan sonra nüfus artış hızındaki azalma günümüze dek devam etmiştir (Kasarıcı 1993: 262). 2010’da Türkiye’nin nüfus artış hızı %15,9’dan 2020’de keskin bir düşüşle %5,5’e gerilemiş, 2021’de %12,7’e tekrar yükselip 2022’de tekrar %7,1’e düşmüştür ve Türkiye nüfusu 85.279.553 olmuştur (TÜİK 2023a: 2).

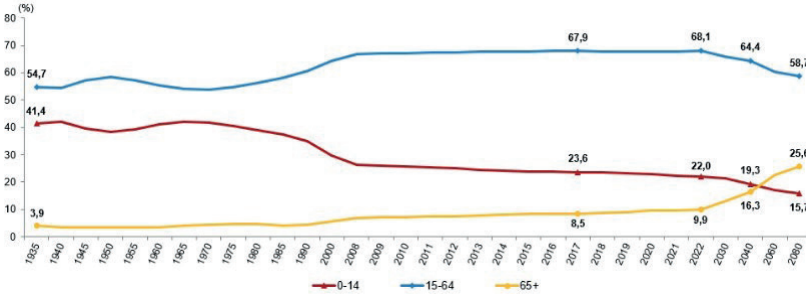
74

Şekil 3. Türkiye Nüfus (milyon) ve Nüfus Artı Hızı (%) (2007-22)

Kaynak: TÜİK (2023b).

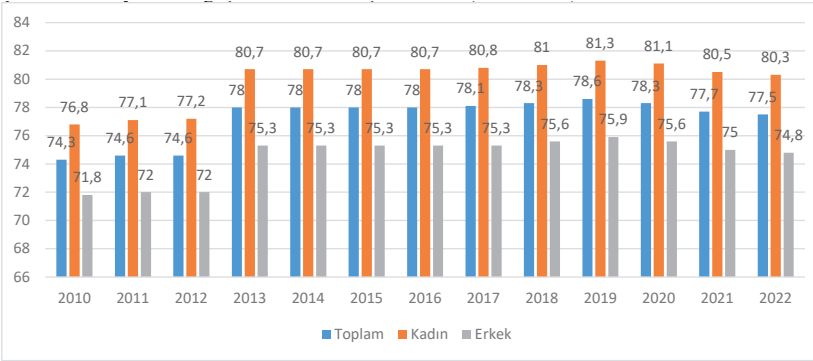
Türkiye’nin son on yılı aşkın süredeki nüfus artış hızına bakıldığında; 2008’de %13,1 olan nüfus artış hızının yıllar içinde dalgalanmalarla birlikte 2017’de %12,4’e, 2021’de %12,7’e ve 2022’de %7,1’e gerilediği görülmektedir (TÜİK 2023b).

Şekil 4. Türkiye Nüfusunun Yaş Grubuna Göre Oranları (1935 - 2080)

Kaynak: TÜİK (2023c).

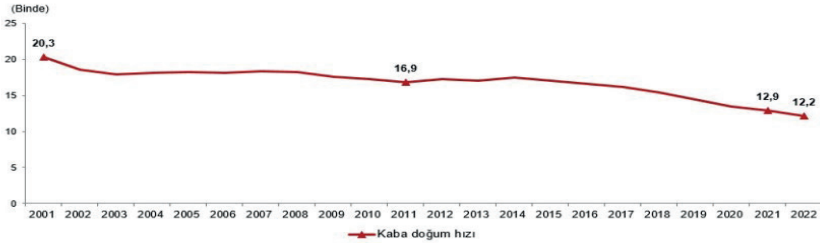
Türkiye'nin yaş grubuna göre nüfusa dağılımı ayrıntılı incelendiğinde; 0-14 yaş grubunun 1935'teki % 41,4 oranının 1970 sonrasında hızla azalarak 2022'de % 22 olduğu görülmektedir. Ortanca yaş olarak tabir edilen 15-64 yaş grubunun daha durağan olduğu ancak gelecekte azalacağı düşünülürken; bunların aksine 65+ nüfusun 1990'da nüfus artış hızının yavaşladığı dönemlerde artmaya başladığı ve 2022'de nüfusun %9,9'unu oluşturduğu görülmektedir. 2080'e ilişkin projeksiyonda 0-14 yaş grubunun nüfusa oranı %15,7'e ve 15-64 yaş grubunun % 58,7'e düşeceği, 65 yaş ve üzeri grubun ise nüfusun %25,6'sına ulaşacağı öngörülmektedir (TÜİK 2023c).

Şekil 5. Türkiye’de Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (2010-2022)

Kaynak: OECD (2023a), TÜİK (2023d), TÜİK (2023e) ve TÜİK (2023f)’den derlenmiştir.

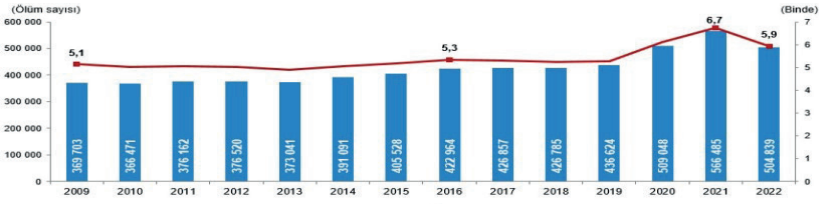
Şekil 5’te Türkiye’de 2010-2022 arasında doğuşta beklenen yaşam süresinin genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılında genel nüfusta 74,3 olan yaşam beklentisi 2022’de 77,5’e yükselmiştir. Bu oran kadınlarda 2010’da 76,8 iken 2022’de 80,3’e yükselmiş; erkeklerde ise 2010’da 71,8 olan oran 2022’de 74,8’e çıkmıştır. Erkeklerde doğuşta beklenen yaşam süresi her zaman kadınlara göre daha düşük düzeyde kalmıştır (OECD 2023a; TÜİK 2023d; TÜİK 2023e; TÜİK 2023f).

Şekil 6. Türkiye Kaba Doğum Hızı (%) (2001-2022)

Kaynak: TÜİK (2023g).

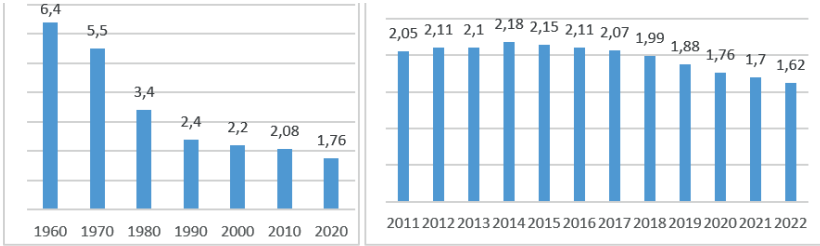
2001-2019 arasındaki Türkiye kaba doğum hızı verileri incelendiğinde; 2001’de %20,3 olan oran 2011’de %16,9’a, 2021’de %12,9’a ve 2022’de %12,2’e düşmüştür (TÜİK 2023g).

Şekil 7. Türkiye Ölüm Miktarı ve Kaba Ölüm Hızı (2009-2022)

Kaynak: TÜİK (2023h).

2009-2022 arası kaba ölüm hızı ise 2009’da %5,1 ile yıllarca aynı oranda kalarak 2016’da %5,1 olmuş, 2021’de Covid-19 salgın döneminde ani bir artış göstererek %6,7’e yükselip 2022’de tekrar azalarak %5,9 olmuştur (TÜİK 2023h). Bu durum ölüm ve doğum oranlarının azaldığını; ancak aynı hızda azalmadıklarını kanıtlamaktadır.

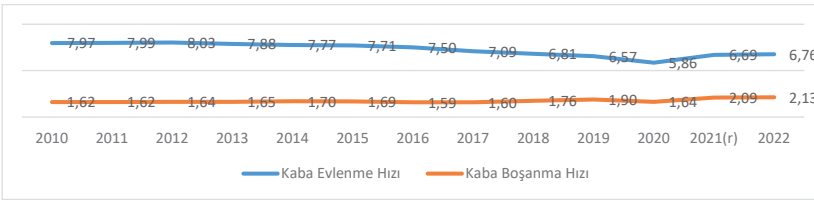
Şekil 8. Türkiye 1960-2020 ve 2011-2021 Doğurganlık Oranı

Kaynak: OECD (2023b) ve TÜİK (2023i)’den derlenmiştir.

Türkiye’nin 1960 sonrası kadın başına düşen doğurganlık oranını incelendiğinde; dönemin nüfus artırıcı politikalarının etkisiyle 1960’ta kadın başına 6,4 çocuk düşmekteydi; bu oran her on yıllık dönemde giderek azalmış ve 2020’de 1,76 çocuga kadar gerilemiştir. 2011-2021 arası dönem

Türkiye doğurganlık oranına bakıldığında ise; yıllara göre dalgalanmalar olduğu ve bunun da sebebinin 2011 sonrası Suriye ve 2014 sonrası Irak’taki istikrarsızlıklar kaynaklı kitlesel göçlerin zemin hazırladığı doğumlardan kaynaklandığı değerlendirilebilmektedir. Ancak alınan göçlerin etkisiyle kısa süreli doğurganlık oranında artış görülse de doğurganlık oranı 2014 sonrasında azalmaya devam etmiş ve 2021’de 1,7 olmuştur. Nüfus yaşlanmasının en önemli göstergelerinden olan kaba doğum hızının ve doğurganlık oranlarının azalması durumu, Türkiye’de net olarak kendini göstermektedir (Kaypak ve Bimay 2016; OECD 2023b; TÜİK 2023i).

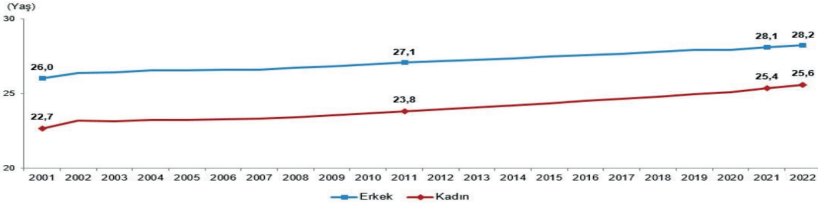
Tüm bunlar göstermiştir ki Türkiye’de nüfus yaşlanması probleminin meşrulaşması sürecinde, doğum oranlarının azalması dikkat çekerken esas olarak doğum oranları azalmasının da altında yatan ana sebebe odaklanılması gerekmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de nüfus yaşlanması probleminin meşrulaşma sürecinde dikkat çeken sebep olarak görülen doğum oranlarının azalması sorununun; evlenme oranı, genç işsizliği, gençlerin yaşam memnuniyeti ve umut düzeylerindeki azalma ile boşanma oranları, ortalama ilk anne olma yaşı, kadının çalışma hayatına katılımı ve yükseköğretimde okullaşma oranının artması faktörleri ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Doğum oranı azalmasına paralel olarak yukarıdaki faktörlerin değişimi resmi istatistiklerle aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 9. Türkiye Evlenme ve Boşanma Hızı (%) (2010-2022)

Kaynak: TÜİK (2023i).

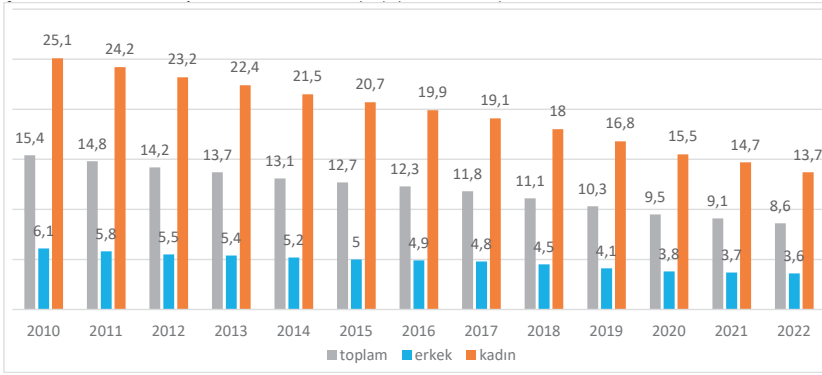
2010-2022 arasında Türkiye’deki kaba evlenme ve boşanma hızları grafikleri incelendiğinde; yıllar içinde evlenme oranlarında azalma, boşanma oranlarında artış görülmektedir. 2010’da %7,97 olan evlenme hızı 2022’de 6,76’a düşmüş; 2010’da %1,62 olan boşanma oranları ise 2022’de %2,13’e yükselmiştir.

Şekil 10. Cinsiyete Göre Ortalama İlk Evlenme Yaşı (2001-2019)

Kaynak: TÜİK (2023i).

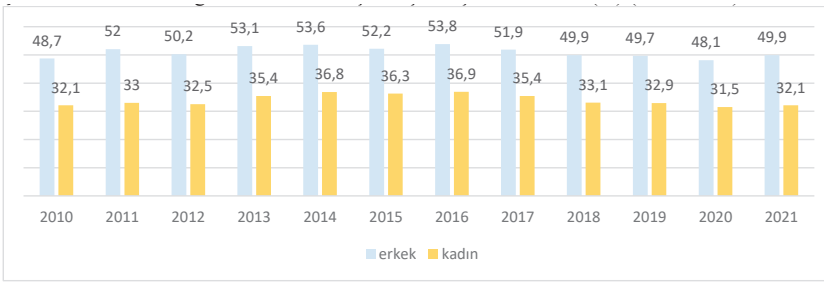
Kadınlarda 2001’de 22,7 olan ilk evlenme yaşı 2022’de 25,6’ya yükselirken; erkeklerde 2001’de 26 olan bu oran 2022’de 28,2’ye yükselmiştir. Kadınlar erkeklerden daha erken yaşlarda evlenmesine rağmen yine de kadınların ilk evlenme yaşında yükselme olmuştur. Bu durumun oluşmasında eğitim süresinin uzun olması önemli bir etken olarak değerlendirilebilmektedir.

Şekil 11. 15-24 Genç Evli Nüfus Oranı (%) (2008-2014)

Kaynak: TÜİK (2015; 2020a; 2023j)’den derlenmiştir.

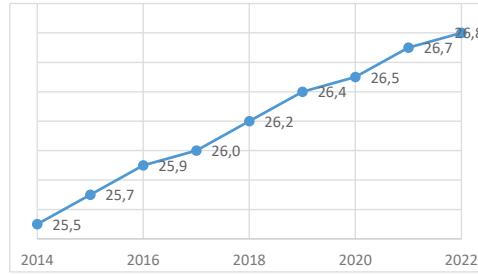
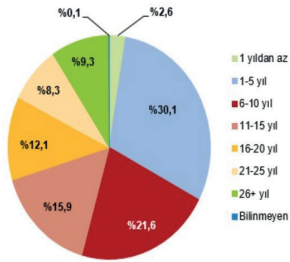
Türkiye’de genç nüfus olarak tanımlanan 15-24 yaş grubu (DPT 1989: 288) evli kadın oranı erkeklere göre daima yüksek olsa da 2010’da %25,1 olan evli kadın oranı yıllar içinde azalmış ve 2022’de 13,7’e düşmüştür. Yıllar içinde toplam evli genç oranında da istikrarlı bir azalma görülmüş ve 2010’da %15,4 olan evli genç oranı 2022’de 8,6’ya gerilemiştir. Evliliklerde azalmanın yanında boşanmalarda ise artış olmuştur.

Şekil 12. 16-24 Evliliğin İlk Yılında Boşanmış Genç Nüfus Oranı (%) (2010-2021)

Kaynak: TÜİK (2015; 2020a; 2022)’den derlenmiştir.

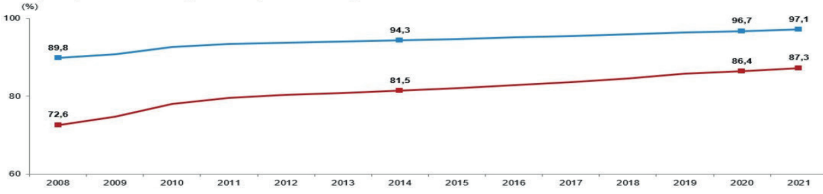
16-24 yaş grubu gençlerde evliliğin ilk yılında boşanma oranının kadınlara göre erkeklerde daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak genel olarak evliliğin ilk yılında boşanma oranları oldukça yüksektir ve 2010’da bu oran kadınlarda %32,1 ve erkeklerde %48,7 iken; 2016’da kadınlarda 36,9’a erkeklerde 53,8’e yükselmiş ve 2021’de boşanma oranları azalarak erkeklerde %49,9 kadınlarda 32,1’e gerilemiştir.

Şekil 13. Evlilik Süresine Boşanma Oranları (2022) Şekil 14. İlk Anne Olma Yaşı (2014-2022)

Kaynak: TÜİK (2023i). TÜİK (2020b; 2023g)’den derlenmiştir.

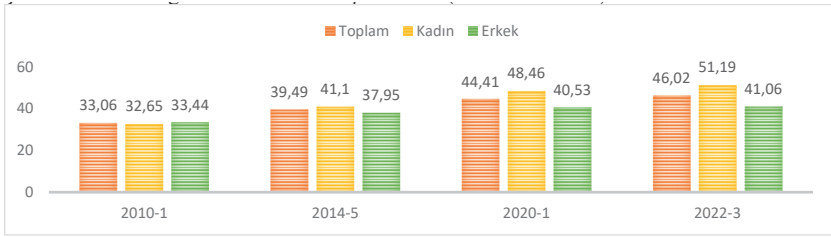
Genel olarak bakıldığında; genel nüfusta boşanmaların %32,7 ile evliliğin ilk beş yılında gerçekleştiği, evlilik süresi arttıkça boşanma oranının azaldığı görülmektedir. Öte yandan gençlerde ortalama evlenme yaşı yükseldiği gibi Türkiye’de ilk anne olma yaşı da artmış ve 2014’de 25,5 olan ortalama ilk anne olma yaşı 2022’de 26,8’e yükselmiştir. Bu durumun oluşmasında Türkiye’de örgün eğitim sisteminin ortalama olarak 22-24 yaşları arasında tamamlanmasının etkisi olduğu söylenebilir.

Şekil 15. Cinsiyete Göre En Az Bir Eğitim Düzeyini Tamamlayanların Oranı

Kaynak: TÜİK (2023k).

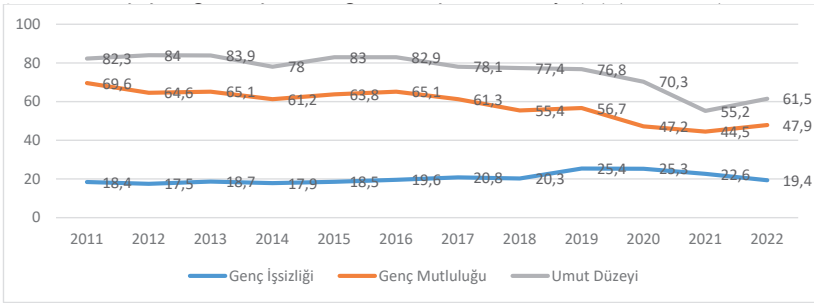
Yıllar içinde hem kadınlarda hem erkeklerde okullaşma düzeyi yıllar içinde artmış ve 2008'de en az bir eğitim düzeyini bitirenlerin oranı erkeklerde %89,8'den 2021'de 97,1'e; kadınlarda 2008'de %72,6'dan 2021'de 87,3'e yükselmiştir.

Şekil 16. Yükseköğretimde Net Okullaşma Oranı (2010/1 – 2022/3)

Kaynak: MEB (2023).

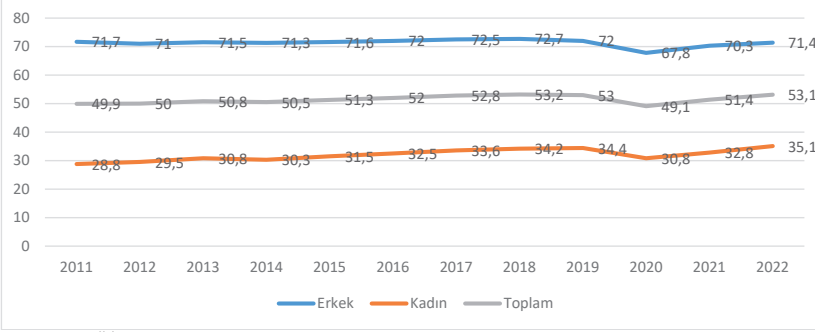
Yükseköğretimde net okullaşma oranı verileri, kadınların ve erkeklerin yükseköğretime katılma oranlarının istikrarlı olarak arttığını göstermektedir. Özellikle kadınların 2010-1'de 32,65 olan okullaşma oranı 2022-3'de 51,19'a yükselmiştir. Erkeklerin yükseköğretimde okullaşma oranları 2010-1 ve 2014-5 dönemlerinde kadınlara nazaran yüksek olmasına rağmen bu süreçten sonra kadınların gerisinde kalmış ve 2022-3 döneminde 41,06 olmuştur. Bu veriler kadınların eğitim hayatına katılma oranında artış olduğunu desteklemektedir.

Şekil 17. Genç İşsizliği, Genç Mutluluğu ve Genç Umut Düzeyi (%) (2011-2022)

Kaynak: TÜİK (2015; 2019; 2020a; 2022; 2023j; 2023l)'den derlenmiştir.

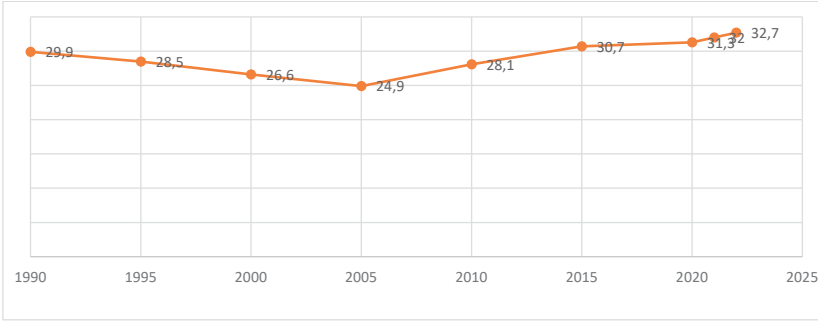
Gençlerin okullaşma oranının artmasına paralel şekilde yıllar içinde genç işsizlik oranında artış, genç umut düzeyinde ve genç mutluluğunda ise tam tersine azalış gerçekleştiği görülmektedir. Gençlerin ekonomik olarak ihtiyaçlarını karşılayamaması onların geleceğe yönelik planlamalarını olumsuz etkilemekte, evlenme ve çocuk sahibi olma fikrinden uzaklaşmasına sebep olmakta ve bu da evlilik yaşının ilerlemesini, boşanma oranlarının artmasını ve doğurganlık oranlarının azalmasını etkilemektedir.

Şekil 18. Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları (%) (2011-2022)

Kaynak: TÜİK (2020c; 2022b; 2023m; 2023n)’den derlenmiştir.

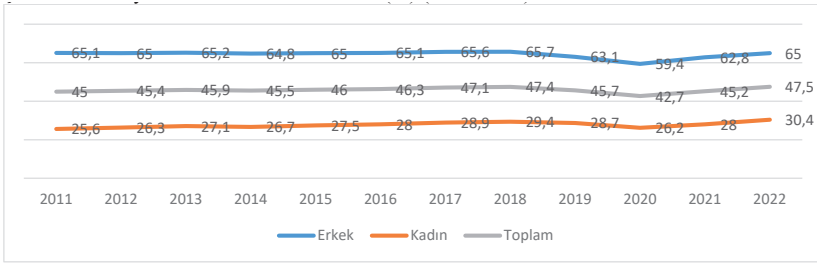
15+ nüfusun işgücüne katılma oranı incelendiğinde; kadınların işgücüne katılma durumu erkeklere nazaran daima düşük olmasına rağmen; kadınların 2000 yılında %26,6 olan işgücüne katılma durumunun 2019’da 34,4’e yükseldiği görülmektedir (TÜİK 2020c; 2022b; 2023m; 2023n).

Şekil 19. Kadınların İşgücüne Katılma Oranı (1990-2022)

Kaynak: World Bank (2023).

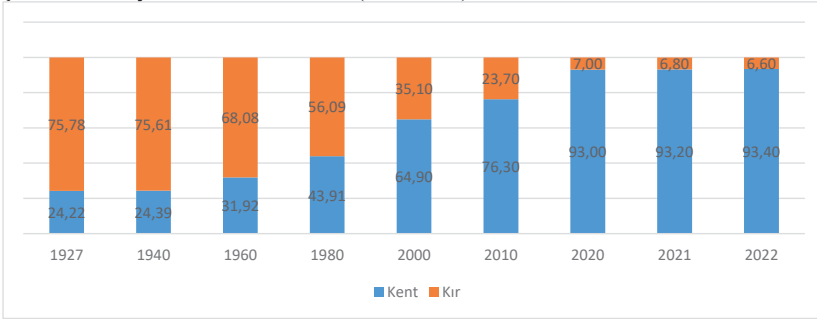
Dünyada kadınların işgücüne katılma düzeylerinde 1990-2022 arasında dalgalanmalar olsa da 1990’da %29,9 olan katılma oranı 2022’de 32,7 olmuştur (World Bank 2023). Türkiye’de kadınlar arasında işgücüne katılma oranı gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşüktür; ancak son yıllarda katılma oranında ciddi mesafeler kat edilmiştir (Aldan ve Öztürk 2019: 2).

Şekil 20. Cinsiyete Göre İstihdam Oranları (%) (2011-2022)

Kaynak: TÜİK (2020c; 2022b; 2023m; 2023n)'den derlenmiştir.

2011 ve sonrası Türkiye’de 15+ nüfusta kadınların istihdam oranının daima erkeklerden düşük olduğu ve hızlı olmasa da 2011’de %25,6 iken 2022’de istihdam oranının %30,4’e yükseldiği görülmüştür (TÜİK 2020c; 2022b; 2023m; 2023n).

Şekil 21. Türkiye Kırsal-Kentsel Nüfus (1927-2022)

Kaynak: TÜİK (2023o).

Türkiye’de kadınların işgücüne katılması başlangıçta ekonomik faktörlerden ziyade; Türkiye’nin kuruluş aşamasındaki savaşlar nedeniyle olmuştur. Kadının gerçek anlamda tarımdışı işgücüne katılması ise 1950’lerde kentleşmenin hızlanması ve beraberinde getirdiği toplumsal sonuçlar neticesinde gerçekleşmiştir (Zeren ve Kılınç Savrul 2017: 90). Türkiye’nin kentleşme istatistiklerine göre Cumhuriyetin ilk yıllarında %24,2 olan kentsel nüfus oranı, 1950 sonrası başlayan kentleşme ve iç göç hareketleriyle birlikte 1960’ta %31,9’a yükselmiştir. 1980 sonrasında birbirine çok yakın oranda olan kent ve kırsal nüfusu, dönemin ekonomik ve sosyal faktörlerinin etkisi ile hızla değişmiş, 2000’de %64,9 olan kent nüfusu 2020’de %93’e ve 2022’de %93,4’e ulaşmıştır (TÜİK 2023o). Kadınların 1950’ler sonrası iç göç, kentleşme ve neoliberal tarım politikaları sebebiyle başlangıçta istihdam oranı düşmüş ve kadınların istihdam oranı 1950’lerde %70’lerde iken; 2000’li yıllarda %20’lere gerilemiştir. İç göç ve kentleşme öncesinde

kırsal nüfus tarımla ilgilenmekte ve kadınlar da tarımda ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmekteyken; kırsal nüfusun azalmaya başlaması, kırdan kentlere göçlerin hızlanması ve kadının tarımsal faaliyetlerden kopması kadının kentte işgücüne katılamaması ile sonuçlanmıştır. 2000’li yıllarda tarımsal nüfusta yaşanan büyük düşüşle önemli oranda kadın işgücü dışına itilmiştir. Ancak zaman içerisinde kırdan kente gerçekleşen göçlerle aile yapısındaki ve ilişkilerindeki değişimler, ekonomik olarak kentte hayatta kalma çabası ve kadının eğitime ulaşılabilirliğinin artması, kadının kendi konumunun farkına varmasına ve kentte yer alan tarım-dışı sektörlerde istihdam edilmesine katkı sağlamıştır. Kadının işgücüne katılımı bireysel ve toplumsal anlamda ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamakta; ekonomik özgürlüğünü elde eden kadınların kendilerine ve çevrelerine önemli sosyal kazanımları bulunmaktadır (Zeren ve Kılınç Savrul 2017: 90-92).

Kadınların işgücüne katılımında en etkili faktör eğitim düzeyidir ki eğitim düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılma durumu ve istihdam oranı artmaktadır (Psacharopoulos ve Tzannatos 1989: 195-196). Kadınların istihdamını etkileyen faktörlerden biri de toplumsal cinsiyete dayalı ücret farkıdır. Tüm eğitim seviyelerindeki kadınların aynı eğitim seviyesine sahip erkeklerden daha düşük ücret aldığı görülmekte ve bu durum kadınların erkeklerden daha fazla çaba sarf etmesine sebep olmaktadır. Türkiye’de hâlâ ailevi sorumluluklar ile çocuk ve yaşlı bakımı gibi görevler, kadının sorumluluğunda görülmekte ve 0-5 yaş aralığındaki çocukların bakımında anneler ilk sırada gelmektedir. Kreş ve çocuk bakım evlerinin sayısındaki yetersizlik ve hâlihazırdakilerin ücretlerinin yüksek olması, ya kadının çocuk büyütme sürecinde işgücü piyasasından uzak kalmasına ya da kadınların doğurganlıktan uzaklaşma fikrine yönelmesine sebep olmaktadır (Özcan 2019: 8-9).

Tam da bu noktada *nüfus yaşlanması* probleminin nedeni olarak gösterilen doğurganlık oranının azalmasının bireysel, sosyal ve ekonomik faktörlere bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Deliktaş’ın da (2001: 105) belirttiği gibi özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim düzeyi arttıkça doğurganlık oranı azalmaktadır. Eğitimli bir kadının çocuk yetiştirmek için harcaacağı zamanın alternatif maliyeti daha yüksektir. Eğitimli ve istihdamda olan bir kadının çalışma hayatında daha yüksek gelir ve statü elde etme durumu mevcutken; bu kazanımlarından çocuk doğurmak için vazgeçmesi büyük fırsat maliyeti olarak görülmektedir. Çocuk yetiştirme maliyetini artıran herhangi bir değişme veya daha iyi bir gelecek sağlayabilme kaygısı doğurganlık oranını azaltmada önemli bir faktördür. Öte yandan az sayıda çocuk yetiştirme durumu ailenin beşerî sermayesine de katkı sağlamaktadır.

Bu kapsamda doğurganlık üzerinde kentleşmenin de etkisi olduğu düşünülmektedir; fakat kentleşmeyi sadece bir nüfus hareketi gibi incelemek yeterli değildir. Kentleşme, birtakım ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal değişimler sonucu ortaya çıkan ve toplumsal yapı ile insanların tutum ve davranışlarını etkileyerek değiştirebilme gücüne sahip olan bir süreçtir (Zeren ve Kılınç Savrul 2017: 88). Genel olarak kentleşmenin doğurganlığı azaltıcı etkileri bulunmaktadır. Çünkü kentsel ikamet çocuk yetiştirme maliyetlerini artırmaktadır, kentsel konutlar daha pahalıdır ve çocuklar kentsel (kırsal alanlara kıyasla) alanlarda hane halkı üretiminde muhtemelen daha az değerlidir. Ek olarak, kent sakinleri modern doğum kontrolüne daha iyi erişime sahip olabilir ve bu da kent sakinlerinin çocuk doğurmayı azaltmaya yönelik hareket etmesine olanak tanımaktadır (White ve diğerleri 2008: 804). Bunun yanında kentleşme sonrasında doğurganlık davranışının azalmasında kadının ev dışı ücretli bir işte çalışması, çocuklara bakmanın kadınların sorumluluğu olması ve çocuk bakım tesislerinin az olması gibi faktörlerin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Özar ve Günlük-Senesen 1998: 322).

Türkiye’de yaşanan *nüfus yaşlanması* durumunun sosyal problem olarak meşrulaşmasında, doğum oranlarının azalması ara sebep olarak görülürken; doğum oranlarının azalmasına etki eden faktörler ise verilen istatistiklerle meşrulaştırılmaktadır. Bu bağlamda iç göç ve kentleşme ile birlikte toplumda yaşanan ekonomik ve sosyal değişmelerin bireylerin doğurganlık davranışında değişim meydana getirdiği süreç içerisinde görülmektedir. Bu durum problemin meşru olarak tartışılması ve sorunun çözümü için harekete geçilmesi aşamasına işaret etmektedir.

Türkiye’de Nüfus Yaşlanmasına İlişkin Harekete Geçme-Eylem Planlaması Oluşturma ve Uygulama (3-4 ve 5. Aşamalar)

-Çözüm İçin Harekete Geçme

Nüfusun yaşlanması sorun olarak artık resmi makamlarca ele alınmakta; buna dikkat çekmek için ilgili kurumlar çalışmalar yapmakta (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2020) ve medya bu duruma ilişkin gündem oluşturmaktadır. Ayrıca yetkili makamların bu durumun farkında olduğuna dair söylemleri bulunmaktadır. Örneğin; TRT Haber (2022) “Türkiye nüfusu neden hızla yaşlanıyor?”; Euronews (2022) “Türkiye’de nüfus yaşlanıyor: Ortanca yaş 33,1’e yükseldi.” vb. başlıklar ile konuyu medyada görünür kılmıştır. Ayrıca dönemin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı Derya Yanık’ın nüfus yaşlanması konusundaki “Türkiye açısından yaşlanma, önümüzdeki

süreçte çözümlenmesi gereken bir mesele olarak önümüzde duruyor” sözleri ile devlet nezdinde yapılması gerekenlere dikkat çekmeye çalışmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022). Bu örnekler Türkiye’de nüfus yaşlanması bir sosyal problem olduğunun meşrulaştırılmasının uzantısında eyleme geçme seslenişleri olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Türk halkına “En az 3 çocuk yapın.” (Hürriyet 2009), gurbetçilere “3 çocuk az, 5 çocuk yapın.” (Habertürk 2012) ve “Bizim gibi ülkeler için nüfus güçtür.” (Ntv 2019) mesajlarını içeren söylemleri de nüfusun yaşlanmakta olduğunu ve doğurganlık oranının azaldığını işaret etmekte ve çözüm için harekete geçilmesini önermektedir. Tüm bu örnekler Türkiye’de nüfus yaşlanması sosyal probleminin meşrulaştığını ve toplumsal anlamda da çözüm ihtiyacı içeren bir durum olduğunu göstermektedir ki harekete geçme, bir nevi çözümün ilk aşamasıdır.

-Resmi Plan Oluşturma

Türkiye’de nüfusun yaşlandığına ve doğum oranlarının azaldığına ilişkin resmi söylemlerin yaygınlaşması ve sorunun medyada görünürlüğünün artması konuyu Blumer’in sosyal problem süreçlerinden *resmi planın hazırlanması* (4. Aşama) düzeyine götürmektedir. Nüfusun yaşlanması problemi Türkiye’de resmen tanındığı için bu durum Kalkınma Plan’larına yansımış ve 2013’te yayımlanan 10. Kalkınma Planı’nın (2013: 50) 350-351 ve 352. maddelerinde sorunun çözümü için uygulanacak hedef politikalara yer verilmiştir. Buna göre Kalkınma Planı’nın 350. maddesinde “Nüfus alanında uygulanacak politikalarla toplam doğurganlık hızının tedricen yükseltilmesi hedeflenmektedir.”; 351. maddesinde “Genç ve dinamik nüfus yapısının korunması ve doğurganlıktaki hızlı düşüşün önüne geçilebilmesi için kadınlara yönelik iş ve aile yaşamını uyumlaştırıcı nitelikte uygulamalar ile çalışanlar için doğuma bağlı izin ve haklar geliştirilecek, kreşler teşvik edilecek, esnek çalışma imkânları sağlanacaktır.” ve 352. maddesinde “Artan yaşlı nüfusun aktif bir hayat sürmesi, sağlıklı ve güvenli yaşam şartlarına erişimi sağlanacak, toplumda kuşaklar arası dayanışma güçlendirilecektir.” ifadeleri yer almaktadır. Bu hazırlanan resmi plan ve politikalarla göç ve kentleşmenin kültürel değerlerde meydana getirdiği aşınmaların ortadan kaldırılması, kadın için aile ve iş hayatı uyumunun sağlanması, aile kurumunun güçlendirilmesi, doğurganlık oranının artırılması ile dinamik nüfus yapısının korunması ve sosyal refah ve sermayenin sürekliliğinin sağlanması hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı 2013: 192).

-Planın Yürürlüğe Konulması

Türkiye’de doğurganlığın artırılmaya çalışılması ve nüfus yaşlanmasının

önüne geçilmek istenmesi soruna ilişkin politikaların hazırlanmasını ve uygulanmasını belirlemiştir. Buna göre; kadınların çalışma hayatı ve annelik alanı uyumlu hale getirilerek kadın işçiler için 4857 sayılı İş Kanunu'nun 74. maddesinde analık ve süt izni, ücretsiz izin gibi politika ve uygulamalar, 66. maddesinde ise çocuk bakım hizmetlerinden faydalanma uygulamaları planlanmıştır (Resmî Gazete 2003: 8445 ve 8447). İç göç ve kentleşmeyle birlikte çocuk yetiştirme maliyeti fazla olan bir durum olarak görüldüğünden; çözüm olarak kreş ve bakım evleri devreye girmektedir. Bu anlamda yapılan teşviklerden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 0-60 yaş (5 yaşına kadar) çocuğu olan 10 bin 250 kadına, her ay 650 lira kreş desteği vermesi (SGK Kurumsal 2019) ve yerel belediyelerin ücretsiz veya cüzi ücretli kreşleri faaliyete geçmiştir. Ayrıca 28737 sayılı Resmî Gazete'de (2013) yayımlanan “*Gebe Kadınların Çalıştırılması Yönetmeliği*” kapsamında kadınlara emzirme odası ve çalışma zamanlarında kullanabilmeleri için çocuk bakım yurtları uygulaması yürürlüğe girmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun (Resmî Gazete 1965: 4212-4214-1, 4252-2) 101.-104.-108. ve Ek 43. maddelerinde kadınlar için analık izni, süt izni, ücretsiz izin, yarı zamanlı çalışma gibi politika ve uygulamalar yer almaktadır. Buna ek olarak madde 191'de devlet memurlarına çocuk bakımevi ve sosyal tesisler kurulabileceğine ilişkin uygulamalar da yer almaktadır (Resmî Gazete 1965: 4234). Ayrıca genç evliliği oranlarını artırmak amacıyla çeşitli koşullarla çeyiz hesabı (Resmî Gazete 2015: 6561) ve yükseköğrenim kredilerinin bursa dönüştürüleceğine ve evli gençlerin yurtlarda ücretsiz kalma imkânına ilişkin (Sabah 2013) uygulamalar da yer almaktadır.

SONUÇ

Sosyal problemleri, birbirini tetikleyen ve çözümünü de birbirine bağlı olan bir sorunlar yumağı olarak tanımlanmak mümkündür ve bu çerçevede Carl (2012'den akt, Çevik, 2017), bir sosyal problemin başka olumsuzluklara ve başka sosyal problemlere yol açma potansiyelinin olduğunu vurgulayarak sosyal problemleri domino taşlarına benzetmektedir. İç göç ve kentleşme sonrasında uygulanan nüfus politikaları ve değişen sosyoekonomik koşullarla Türkiye'de 0-14 yaş arası bağımlı nüfus oranında azalma ve 65 yaş ve üzeri bağımlı nüfus oranında artış meydana getirmiştir. Bu demografik dönüşümde evlenme oranlarının azalması, boşanma oranlarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kadının toplumsal konumunun değişmesi, kadının çalışma hayatında yer alma oranının artması ve çocuk yetiştirme maliyetinin yüksek olması sebebiyle iş hayatının tercih edilmesi, bilinçlenme ve sosyalleşmenin artması, evlenme çağındaki dinamik genç kuşağın işsizlik oranlarının

yükselmesi ve gelecek kaygısının artması, mevcut refah düzeyinin çocuk yetiştirme ile azalmasının istenmemesi gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Çalışmada Türkiye’deki *nüfus yaşlanması* probleminin Blumer’in sosyal problemin ortaya çıkma, meşrulaşma, harekete geçme, resmi plan oluşturma ve resmi planların uygulama süreçlerinden geçtiği gösterilmiştir. Zira bu sosyal problemin ortaya çıkışı ve meşrulaşması yönündeki süreçler tamamlandıktan sonra özellikle kadınların istihdamda yer alması ve aynı zamanda doğurganlık oranını artırması yönünde düzenleme ve teşvikler, kreş ve bakım hizmeti desteği vb. içeren politikalarla söz konusu sorunla mücadele ya da soruna müdahale etme yönünde uygulamalara da sahne olmuştur. Ayrıca evlenme oranını artırmak maksatlı gençlere çeyiz desteği ve yükseköğrenim bursu destekleri de uygulanmaktadır. Ayrıca sorunun iç göç ve kentleşmeden kaynaklandığı savından hareketle; kentsel sorunların azalması, kırsal bölgelerde kalkınmanın sağlanması ve tersine göçün teşvik edilmesi bakımından özellikle genç ve girişimci nüfusa kırsala dönüş politikaları hazırlanmakta ve uygulanmaktadır.

Nüfus yaşlanması sorunu ile daha aktif mücadele edilmediği takdirde; sosyoekonomik açıdan bakıldığında İnce Yenilmez (2015), Aykaç (2017) ve Gündoğan’ın (2001) da çalışmalarında yer aldığı gibi, ekonomik dağıtım mekanizmalarında aksamalar meydana gelmesi, üretim ve tüketim dengesinin değişmesi, çalışan aktif nüfusun azalması ve bağımlı yaşlı nüfusun artması beklenen sonuçlardır. Diğer yandan İliman (2020) ve Gray’in (2005) çalışmalarında olduğu gibi ölüm oranlarındaki azalma, beklenen yaşam süresindeki yükselme ve kronik hastalıklardaki artış sağlık harcamalarında ve sağlık sektöründe de (yatak ve yoğun bakım doluluğu vb.) daha fazla yük meydana getirecektir. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise; evlenme oranlarında azalma veya geç evlilik oranlarındaki artış ile hem doğurganlık oranı daha da azalacak hem de bunlara ek olarak boşanma oranlarının artması ile aile ilişkileri ve aile kurumunun özellikle bakıma dayalı işlevleri farklılaşacaktır. Razavi’nin (2012) çalışmasında da yer aldığı gibi geleneksel olarak yaşlı bakım hizmeti, aile içindeki kadın bireylerce gerçekleştirildiğinden yaşlı nüfusun artması ile kişi başına düşen sorumluluk artacak ve yaşlı bakım hizmeti aile içinde ve genel olarak toplumda büyük bir sorun haline gelecektir ki bu sonuç İnce Yenilmez’in (2015) çalışması da desteklenmektedir. Akgün ve diğerleri (2004) ile Akgül’ün (2018) çalışmasında olduğu gibi artan yaşlı nüfusun fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik sorunları da artış gösterecektir. Nüfus yaşlanması ile mücadele edilmediği takdirde Kavak’ın (2011) çalışmasında olduğu gibi eğitim yatırımları azalacak, girişimcilik ve inovasyon süreçlerinde

azalma meydana gelecektir ve son olarak da toplumun geçmişini, bugününü ve geleceğini şekillendiren kültürün sonraki kuşaklara aktarımını gerçekleştirecek yeni nesil sayısal anlamda giderek azalacaktır. Aynı durum Çin (Qiongzhi ve Dapeng 2023), Hindistan (Nawaj vd. 2023), Avustralya (Kwok vd. 2013) ve farklı Asya toplumlarında (Nakatani 2023) yapılmış olan çalışmalarca da desteklenmektedir.

Toplumun farklı alanlarında meydana gelecek olan aksamalar, toplumun sürdürülebilirliği bakımından kritik konumdadır. Nüfus yaşlanması sorununun işlevselci perspektiften değerlendirildiği bu çalışmada; toplumu oluşturan parçaların uyumlu ya da dengeli işleyişi noktasında toplumun devamlılığını ve düzenini sağlaması bakımından, nüfus politikalarını istikrarlı ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürecek uygulamaların varlığının önemli olduğu söylenebilir. İşlevsel amaçlarla uygulanan bazı nüfus politikaları zaman içinde işlevsiz veya bozuk işlevli hale gelebilmekte ve toplum projeksiyonlarda toplumun varlığını tehdit eder noktaya ulaşabilmektedir. Bu bakımdan uzun vadede nüfusun kendi kendini yenileyebilmesi ve dinamik yapıya sahip olması, toplumun sağlıklı bir yapıyı sürdürmesi açısından da önem arz etmektedir. *Nüfus yaşlanması* sorunu, uzun vadede nüfusun kendi kendini yenileyebilmesi ve dinamik yapıya sahip olması açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan nüfus artış ve doğurganlık hızının belli seviyelerde istikrar kazanması toplumun geleceği açısından belirleyici olmakta, donanımlı olarak yetiştirilen ve sürdürülebilir olan bir nüfus stratejik öneme sahip olmaktadır. Türkiye’de nüfus yaşlanması probleminin etkilerinin hafifletilebilmesi için davranışsal, teknolojik ve kurumsal yenilikler gerçekleştirilmelidir. Kadın dostu çalışma politikaları, doğurganlık oranını yükseltmeyi teşvik edici ve maliyetleri azaltıcı politikalar, sağlık hizmetlerinde yenilikçi politikalar yanında; gençlerin gelecek kaygısını azaltmak amaçlı istikrarlı bir sosyal sistem çabası nüfus yaşlanmasının etkilerini hafifletmede etkili olması için önerilebilecek politikalaradır. Ayrıca kentleşme kaynaklı ortaya çıkan sorunların azaltılabilmesi için uygulanan kırsal politikalarda nüfus faktörünün göz ardı edilmemesi ve buna yönelik teşviklerin kırsal kalkınma politikalarında da yer alması önerilmektedir. Ayrıca *nüfus yaşlanmasına* üretilen çözümler kentleşme olgusu ve kentleşme sonrası sorunlara bütüncül bir çerçevede çözüm bulma arayışlarının tartışılmasını teşvik etmektedir. Örneğin doğurganlığın artırılmasına yönelik istihdamdaki kadınların ekonomik ve sosyal yönden desteklenmesi doğrudan nüfusun gençleşmesine yönelik bir çözüm getirmeyecektir. Zira kentleşmenin beraberinde getirdiği güvenlik, bireyselleşme, aile ve kültürel değerlerde yozlaşma vb. sorunları birbiri

ile çok yakından ilintili birer sosyal problemdir. Bu sorunların çözümüne yönelik geliştirilen politikaların olumsuz dışsallık oluşturmamasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’de kamu sektöründeki kadının çalışma düzenine ilişkin kolaylaştırıcı çözümlerin özel sektöre aktarılması olası projeksiyonlarla tartışılmalıdır.

Tüm bu belirtilenler ışığında Türkiye’de nüfusun yaşlanması bir sosyal problem olarak nasıl inşa edildiği ve Türkiye’de nasıl bir süreç geçirdiği, ilgili istatistiki veriler ve bazı dokümanlar aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de *nüfus yaşlanması* sosyal probleminin nasıl bir süreçten geçtiğini sorgulamak ve görmek bunun birden ortaya çıkan bir durumdan ziyade; bir inşa sürecini kapsadığını da göz önünde bulundurmak gerektiğini sunmaktadır ki sosyal problemler sosyolojisinin de temel amacı budur.

KAYNAKLAR

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). “Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi”, (Erişim tarihi: 18 Ocak 2021), <<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/45354/yasli-nufus-demografik-degisimi-2020.pdf>>.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (Haziran 2022). “Türkiye açısından yaşlanma, önümüzdeki süreçte çözümlenmesi gereken bir mesele olarak önümüzde duruyor.”, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023), < <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-derya-yanik-turkiye-acisindan-yaslanma-onumuzdeki-surecte-cozumlenmesi-gereken-bir-mesele-olarak-onumuzde-duruyor/>>.

Akgül, Hatice (2018). “Aksu İlçesinde (Isparta) Kırsal Nüfusun Yaşlanması ve Yaşlı Nüfusun Sorunları”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Akgün, Seval ve Bakar, Coşkun, Budakoğlu, İrem (2004). “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlı Nüfus Eğilimi, Sorunları ve İyileştirme Önerileri”, *Türk Geriatri Dergisi* 7(2), s.105-110.

Aldan, Altan ve Öztürk, Selcen (2019). *Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayırıştırılması*, Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayınları.

Aydın, Aykut ve Es, Muharrem (2020). “Demografik Yaşlanmanın Çalışma Yaşamına Yönelik Risklerine Karşılık Yaşlı Yetişkinlerin Sosyal Sermayelerinin Güçlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (72), s.746-753.

Aykaç, Mustafa (2017). “Yaşlanmanın Emek Piyasalarına Etkisi: G8 Ülkeleri Örneği”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6 (2), s.167-181.

Aysan, Mehmet Fatih (2014). “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar” *Türkiye’de Toplumsal Değişim*, Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 67-87.

Birinci, Emre (2020). “Gerontolojik sosyal çalışma üzerine bir değerlendirme”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16 (Özel), s. 3733-3755.

Blumer, Herbert (1971). “Social Problems as Collective Behavior”, *Social Problems* 18 (3), s. 298–306.

Çevik, Muhammed (2017). “Sosyal Problemler Sosyolojisi Perspektifinden Suriyeli Mülteciler: Problem Mi Fırsat Mı?”, *Route Educational And Social Science Journal* 4(8), s.183-195.

Deliktaş, Ertuğrul (2001). “Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye”, *Ege Akademik Review Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(1), s. 92-114.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1963). “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1989). “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)”.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1995). “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)”.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000a). “Sekizinci Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000b). “Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)”.

Euronews (Aralık 2022). “Türkiye’de nüfus yaşıyor: Ortanca yaş 33,1’e yükseldi.”, (Erişim tarihi:2 Aralık 2023), <<https://tr.euronews.com/2022/12/19/turkiyede-nufus-yaslaniyor-ortanca-yas-331e-yukseldi>>.

Gelekcı, Cahit (2016). “1960 Sonrası Dönemde Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler”, *Sosyoloji Konferansları* 52, s. 587-607.

Gray, Alastair (2005). “Population Ageing and Health Care Expenditure”, *Oxford Institute of Ageing, Ageing Horizons* 2(1), s.15-20.

Gündoğan, Naci (2001). “İşgücünün Yaşlanması ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 56(4), s.95-108.

Günsoy, Güler ve Tekeli, Seda (2015). “Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz”, *Amme İdaresi Dergisi* 48 (1), s. 35-87.

Habertürk (Eylül 2012). “3 az, 5 çocuk yapın”, (Erişim tarihi: 18 Ocak 2021), <<https://www.haberturk.com/dunya/haber/776812-3-az-5-cocuk-yapin>>.

Hürriyet (Ekim 2009). “Erdoğan 3 Çocuk Çağrısını Yineledi”, (Erişim tarihi: 18 Ocak 2021), <<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-3-cocuk-cagrisini-yineledi-12661950>>.

Ilıman, Tarık (2020). “Türkiye’de Yaşlılığın Merkezi Yönetim Sağlık Harcamalarına Etkisi: İller Bazında Ampirik Bir Analizi”, Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

İnce Yenilmez, Meltem (2015). “Economic and Social Consequences of Population Aging the Dilemmas and Opportunities in the Twenty-First Century”, *Applied Research Quality Life* 10(4), s. 735–752.

Jamrozik, Adam ve Nocella, Luisa (1998). *The Sociology of Social Problems Theoretical Perspectives and Methods of Intervention*, Cambridge: Cambridge University Press.

Johnston, P. Melissa (2014). “Secondary Data Analysis: A Method of which the Time Has Come”, *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)* 3 (3), s. 619 –626.

Jones, W. Gavin (2007). “Delayed Marriage and Very Low Fertility in Pacific Asia”, *Population and Development Review* 33(3), s. 453-478.

Kalemlı Özcan, Şebnem (2002). “Does the Mortality Decline Promote Economic Growth?”, *Journal of Economic Growth* 7(4), s. 411-439.

Kalkınma Bakanlığı (2013). “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, (Erişim tarihi: 04 Şubat 2022), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf>.

Kalkınma Bakanlığı (2014). “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Yayın No: 2900.

Kalkınma Bakanlığı (2018). “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Yayın No: 3018.

Kasarcı, Rüya (1993). “Türkiye’de Nüfus Gelişimi”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5, s. 247-266.

Kavak, Yüksel (2011). “Türkiye’de Nüfus ve Eğitim: Uzun Vadeli (2010–2050) Nüfus Projeksiyonları ve Eğitim Sistemine Yansımaları”, *Millî Eğitim* 192, s. 86-104.

Kaypak, Şafak ve Bimay, Muzaffer (2016). “Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6 (1), s.84-110.

Kurtkapan, Hamza (2019). “Türkiye’de Demografik Dönüşümün Sosyal Yansımaları ve Yaşlılık”, *Sosyal Güvençe Dergisi* 15, s. 27-46.

Kwok, Chi-Leung ve Lloyd, Chris J., Yip, S. F. Paul (2013). “Aging population scenarios: an Australian experience”, *Journal of Population Research* 30(4), s. 335–345.

Lee, Ronald ve Mason, Andrew, Cotlear, Daniel (2010). *Some Economic Consequences of Global Aging: A Discussion Note For The World Bank*, HNP Discussion Paper 58408, Washington: The World Bank.

Manis, G. Jerome (1974). “The Concept of Social Problems: Vox Populi and Sociological Analysis”, *Social Problems* 21(3), s. 305-315.

Mcdonald, Peter (2016). “Ageing in Australia: Population Changes and Responses”, *Population Ageing and Australia’s Future*, Australia: Anu Press, s. 65-83.

MEB (2023). “Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/’23”, (Erişim tarihi:2 Aralık 2023), <https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/29151106_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2022_2023.pdf>.

Nakatani, Hiroki (2023). “Aging and shrinking population: The looming demographic challenges of super-aged and super-low fertility society starting from Asia”, *Global Health & Medicine* 5(5), s. 257-263.

Nawaj, Sarif ve Sruthi Anil, Kumar, Aditi, Chakraborty, Nilesh Jagannath, Yadav (2023). “Population Aging in India: A Micro-Level Estimate Using Gridded Population Data”, *Journal of Aging & Social Policy*, 35(6), s.882-900.

Nazlı, Aylin (2016). “Yaşlanma, Birey ve Toplum: Yaşlanmaya Sosyolojik Bakış”, *Ege Tıp Dergisi* 55, s. 1-5.

Ntv (Şubat 2022). “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizim gibi ülkeler için nüfus güçtür”, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023), < <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bizim-gibi-ulkeler-icin-nufus-guctur,Oi7K0Bfyr0Ozo1UqQ7wH9w>>.

OECD (2023a). Life expectancy at birth (indicator). (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023), <<https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm>>.

OECD (2023b). “Fertility Rates Statistic”, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2023), <<https://data.oecd.org/pop/fertility-rates.htm>>.

Önder Erol, Pelin (2011). “Sosyolojik Perspektiften Demografik Yaşlanma: Toplumsal, Ekonomik ve Politik Alanlarda Yaşlı Failliği”, *Sosyoloji Dergisi* 25, s. 141-147.

Özar Şemsa ve Günlük-Senesen, Gülay (1998). “Determinants of female (non)participation in the urban labour force in Turkey”, *Metu Studies in Development* 25(2), s. 311-328.

Özbay, Ferhunde (2014). “Demografik Dönüşüm Sürecinde İktidar, Kadın ve Aile”, *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.

Özcan, Merve (2019). *AB Katılım Sürecindeki Türkiye’nin Kadın İstihdamı Karnesi*, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Palloni, Alberto (1990). “Fertility and Mortality Decline in Latin America”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 510, s. 126-144.

Poikolainen, Kari (1976). “Notes On Mortality Decline in Developing Countries”, *International Journal of Health Services* 6 (1), s. 169-174.

Psacharopoulos, George ve Tzannatos, Zafiris (1989). “Female Labor Force Participation: An International Perspective, World Bank Research Observer”, *World Bank Group* 4 (2), s.187-201.

Qiongzhi, Liu, ve Dapeng, Zhao (2023). “A Study of the Impact of Population Aging on Fiscal Sustainability in China”, *Sustainability* 15(6), s.1-15.

Razavi, Shahra (2012). “Rethinking Care in a Development Context: An Introduction”, *Development and Change* 42(4), s.873–903.

Reher, S. David ve Requena, Miguel (2018). “Living Alone in Later Life: A Global Perspective”, *Population and Development Review* 44 (3), s. 427-454.

Resmi Gazete (1965). “657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu.”, Tertip: 5, Cilt:4, s. 3044, (Erişim tarihi:20 Ocak 2021), <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>>.

Resmi Gazete (2003). “4857 Sayılı İş Kanunu”, (Erişim tarihi:20 Ocak 2021), <<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>>.

Resmi Gazete (2013). “28737 Sayılı Gebe Kadınların Çalıştırılma Yönetmeliği”, (Erişim tarihi:19 Ocak 2021), <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm>>.

Resmi Gazete (2015). “Çeyiz Hesabı ve Devlet Katkısına Dair Yönetmelik”, (Erişim tarihi:20 Ocak 2021), <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/21.5.20158302.Pdf>>.

Sabah (Ekim 2013). “Evli öğrencilere burs müjdesi!”, (Erişim tarihi:21 Ocak 2021), <<https://www.sabah.com.tr/egitim/2013/10/29/evli-ogrencilere-burs-mujdesi.>>>.

Sanderson, Stephen K. ve Dubrow Joshua (2000). “Fertility Decline in the Modern World and in the Original Demographic Transition: Testing Three Theories with Cross-National Data”, *Population and Environment: A Journal of Interdisciplinary Studies* 21(6), s. 511-537.

Sgk Kurumsal (2019). “Kurumsal Çocuk Bakımı Projesi Nedir?”, (Erişim tarihi:19 Ocak 2021), <<http://www.sgkkurumsalcocukbakimi.org/>>.

Toros, Aykut (2015-2016). “Demographic Transition in Turkey: Landing on to Civilization once upon a Time”, *Nüfusbilim Dergisi* 37-38, s. 79-100.

Trt Haber (Eylül, 2022). “Türkiye nüfusu neden hızla yaşıyor?”, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023), <<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiye-nufusu-neden-hizla-yaslaniyor-707736.html>>.

Tufan, İsmail (2016). *Türkiye’de Demografik Dönüşüm, Yarattığı Riskler ve Sorunlar, Alınması Gereken Önlemler ve Gelecekle İlgili Hedefler*, Ankara: Unesco Türkiye Millî Komisyonu.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)(2014). “İstatistik Göstergeler(1923-2013)”, Yayın No:4361.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2015). “İstatistiklerle Gençlik 2014”, Yayın No:4374.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2019). “İstatistiklerle Gençlik 2018”, Bülten: 30723.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020a). “İstatistiklerle Gençlik 2019”, Yayın No:4582.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020b). “Dünya Nüfus Günü 2020”, Yayın No:33707.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020c). “İşgücü istatistikleri, 2019”, Bülten:33784.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022a). “İstatistiklerle Gençlik 2021”, Yayın No:4659.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022b). “İşgücü istatistikleri, 2021”, Bülten:45645.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023a). “İstatistiklerle Türkiye 2022”, Yayın No:4695.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023b). “ADNKS Sonuçları, 2022”, Bülten: 49685.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023c). “İstatistiklerle Yaşlılar, 2022”, Bülten: 49667.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023d). “Hayat Tabloları (2018-2020)”, Bülten: 37226.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023e). “Hayat Tabloları (2019-2021)”, Bülten: 45592.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023f). “Hayat Tabloları (2020-2022)”, Bülten: 49726.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023g). “Doğum İstatistikleri, 2022”, Bülten: 49673.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023h).“Ölüm ve Ölüm Nedeni İst., 2022”, Bülten: 49679.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023ı). “Doğum İstatistikleri, 2022”, Bülten: 49673.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023i). “Evlenme ve Boşanma İst., 2022”, Bülten: 49437.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023j). “İstatistiklerle Gençlik, 2022”, Bülten: 49670.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023k). “İstatistiklerle Kadın, 2022”, Yayın No:49668.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023). “Yaşam Memnuniyeti Arş., 2022”, Yayın No: 4680.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023m). “İşgücü İstatistikleri (2014 ve Sonrası) ve (1988-2013)”, <<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>>, (Erişim tarihi:2 Aralık 2023).

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023n). “İşgücü istatistikleri, 2022”, Bülten:49390.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023o). “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022”, *Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezleri ve Belde / Köy Nüfusu, Genel Nüfus Sayımları – ADNKS Tabloları*, Bülten: 49685.

UN (United Nations) (2023). “World Population Prospects 2022”, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023), <<https://population.un.org/wpp/Graphs/DemographicProfiles/Pyramid/792>>.

White, J. Michael ve Muhidin, Salut, Andrzejewski, Catherine, Tagoe, Eva, Knight, Rodney, Reed, Holly (2008). “Urbanization And Fertility: An Event-History Analysis Of Coastal Ghana”, *Demography* 45(4), 803–816.

World Bank (2023). “Labor Force, Female (% of Total Labor Force)– Turkey”, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS?end=2022&locations=TR&start=1990&view=chart> > (Erişim tarihi: 2 Aralık 2023).

Yumurtacı, Aynur (2007). “Nüfusun Yaşlanması ve Avrupa Emek Piyasalarına Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yüceşahin, M. Murat (2011). “Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme”, *Coğrafi Bilimler Dergisi* 9 (1), s. 11-27.

Zeren, Fatma ve Kılınç Savrul, Burcu (2017). “Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* 15(30), s. 87-103.

Şiirin Resmi Resmin Şiiri: Ahmet Haşim ve O Belde Şiiri

Rabia Nur ÖZYÜZER*

ÖZ

Sanatın her alanında disiplinler arası ilişkiler kurularak, sanatçıların kendi alanları dışında farklı disiplinlerden etkilenmeleri sağlanmıştır. Bir şiirin resim ile ilişkisini ele aldığımız bu makalede; Ahmet Haşim'in poetikası ve resim sanatı arasındaki yakın bağı ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamdan yola çıkarak, genelde resim ve şiir ilişkisi, özelde Ahmet Haşim'in O Belde şiiri temel alınarak poetikası ve resim hakkındaki düşünceleriyle destekleyip, şiirin resimle olan ortaklığına vurgu yapılacaktır. Ahmet Haşim'in O Belde şiirinin belirli imgeler yardımı ile resim sanatına uyarlanması amaçlanmıştır. Bunu yaparken sözlü ve yazılı yolla ifade etmenin yanı sıra görsel ifade yöntemine de başvurulmuştur. Bu makale ile bugüne kadar mücerret olan renk ve ışığı müşahhas hale getirmeyi amaçladık. Resim ve şiir; tarihin şekillendiren çarkında yerlerini belirlerken, ortaya konulan ürünlerle de sonraki nesillerin tohumlarına can suyunu serper. Resim ve şiir, sözel ve görsel sanatlar olarak çoğu zaman sanatın ayrı dalları olarak çalışılsa da sanatsal bilimlerin aynı çatısı altında varlıklarını yürütürler. Şiirde de resimde de ortak bir kavram kabul edilen imgeden yola çıkarak fizik ve metafizik boyutlara ulaşılan bir ilişki ağıdır. İnsan, edindiği tüm kazanımlarıyla sanatsal yaratımın bir parçasıdır. Ortaya koyduğu ürünler ise kendi varlığından kopan özlerdir. Organik bütünlüğün bir gereği olarak insanın, varlığını ispat ve ifade etme yönelimleri vazgeçilmez bir gerçektir. Her insan özel kabul edildiğinde, insani ifade biçimleri dünyaya gelen insan sayısı ile eş değerdir. Resim ve şiir sanatları kendi alanlarında güçlü ifade yöntemleridir. Şiir, varlığını betim gücüyle resme dönüştürebilir. Türk edebiyatında çoğu şair şiirlerini yazarken aynı zamanda görsel şölen oluşturmaya da özen gösterir. Türk şiir dünyasının Fecr-i Âti dönemi şairlerinden Ahmet Haşim'in O Belde şiiri de resmin şiirsel ahengi içerisinde bir tabloda görülmeye değer. Şiir dünyasının imgesel anahtarlarıyla resim dünyasındaki kapıların kilidi renkler,

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum/Türkiye.
E-posta: ozyuzerrabianur@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0604-1757.

DOI: 10.32704/erdem.2024.86.097

Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

semboller ve sezgiler ile açılabilir. Ahmet Haşim'in bir bütün olarak hayatı ve sanat anlayışı ortaya konulurken, resim ve şiir ilişkisinin bu bütünlükteki yeri de belirlenmiştir. O Belde şiirinden yola çıkarak O Belde resmine varana kadar, şiirin ve resmin birbirini tamamlayan ve besleyen tarafları incelenmiştir. O Belde şiirinin belirlenen metaforları üzerinden Haşim'in hayatına uzanan bir yol çizilerek, bilinen Haşim kalıplarının ötesinde şiire yeni bir yorum getirilmiştir. Şiirin sembolik dil ile ifadesi; anne, çocukluğa duyulan özlem, mâna ve hayatı ve sanatına şamil olan bir ütopya motifi ile tasvir edilir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Resim, Estetik, Sanat, Ahmet Haşim, O Belde.

The Picture of the Poem, the Poem of the Picture: Ahmet Haşim and O Belde Poe

ABSTRACT

By establishing interdisciplinary relations in every field of art, it was ensured that artists were influenced by different disciplines other than their own. Considering the relationship that can be established between a poem and its picture, this commission; a close connection can be established between Ahmet Haşim's poetics and the art of painting, and the execution of the poet's painting on a fingerprint from this context. The relationship between painting and support has expressed the connection between poetry and painting by using the poem O Belde by Ahmet Haşim, in particular, as a basis, and by accepting it as a basis for painting and painting. It is aimed to adapt Ahmet Haşim's poem O Belde to the art of painting with the help of certain images. While doing this, besides verbal and written expression, visual expression method was also applied. With this article, we aimed to embody the abstract color and light until today. Painting and poetry; while determining their place in the shaping wheel of history, it sprinkles the water of life for the seeds of next generations with the products put forward. Although painting and poetry, as verbal and visual arts, are often studied as separate branches of art, they maintain their existence under the same roof of artistic sciences. It is a network of relations in which physical and metaphysical dimensions are reached, starting from the image, which is accepted as a common concept in both poetry and painting. Man is a part of artistic creation with all his achievements. The products it reveals are essences that break away from their own existence. As a requirement of organic integrity, the tendency of human beings to prove and express their existence is an indispensable reality. When each person is considered special, their human expression is equivalent to the number of people born into the world. Painting and poetry arts are powerful expression methods in their fields. Poetry can transform its existence into painting with the power of description. Most poets in Turkish literature, while writing their poems, also take care to create a visual feast. The poem O Belde by Ahmet Haşim, one of the poets of the Fecr-i Âti period of the Turkish poetry world, is also worth seeing in a painting in the poetic harmony of the painting. With the imaginary keys of the world of poetry, the doors of the world of painting can be unlocked with colors, symbols and intuitions. While Ahmet Haşim's life as a whole and his understanding of art were revealed, the place of the relationship between painting and poetry in this integrity was also determined. Starting from the poem

“O Belde” and reaching the painting O Belde, the sides of the poem and the painting that complement and feed each other have been examined. A new interpretation has been brought to the poem beyond the known Haşim patterns by drawing a path to Haşim’s life through the determined metaphors of the O Belde poem. Expression of poetry in symbolic language; the mother is depicted with a utopia motif that includes the longing for childhood, the meaning and her life and art.

Keywords: Poem, Picture, Aesthetic, Art, Ahmet Haşim, O Belde.

Giriş

Sanat, yaratıcılığın ve hayal dünyasının ifadesidir. Hayal dünyası gerçeğin, gerçek de hayal dünyasının bir yansımasıysa, sanatın iki ayağını bu temel iki kaynağa bağlayabiliriz. Aslında sanatlararasılık kavramının da buradan doğduğunu düşünebiliriz. Modernden postmoderne, postmodernden de post trutha geçişin gerçekleştiği günümüz dünyasında, gelişim hızla yayılırken gerçeği yakalamak oldukça zordur. Kafka'nın ifadesiyle 'gerçek canlı bir varlıktır ve bu yüzden çehresi durmadan değişir.' Bu çehreyle çoğu zaman karşılaşmışızdır fakat ne ölçüde farkına varabildiğimiz tartışılır. Gerçeğin çehresini yakalamak, kanaatimce zamana bir mim koymaktan geçer. Bakmak yerine görmek burada devreye girer. An genişler ve insan anda yaşamaya başlar. Burada hafızaya kaydedilenler yerine göre sözel, görsel, tınsal gibi bir araçla an dışına aktarılır. Tam olarak gerçeğin ötesinde, post trutha karşılık gelen bir yaklaşımla sanatın farklı disiplinlerinin birbirleriyle etkileşim halinde olması, bilgiye dair yeni alanlar ve algıya dair yeni ufuklar açmaktadır. Bu etkileşim sanatlararasılık kavramıyla tanımlanır.

Resim ve şiir sanatları arasında estetik bir zevk söz konusudur. Edebiyat tarihinde resimlerden etkilenerek yazılan şiirler olduğu gibi, şiirlerin altına yapılan resimler de mevcuttur. Sanatları birleştirirken aynı zamanda duyguların birleşiminden de bahsedebiliriz. Bu duygu birleşimi sinestezi kavramında karşılık bulur. Sinestezi, insan sinir sisteminde görülen nörolojik bir vakadır. Çoğu sanatkarın sinestezik bir bakış açısına sahip olduğunu söylesek yanlış olmaz. Zira sanat bu olguya oldukça müsait bir alandır. Algıda çeşitliliğin bir sonucu olarak sinestezi, resim ve şiir sanatlarında da kendini gösterebilmiştir. Bu iki sanatın birlikteliğinden doğan estetik yaratımlar duygu ve düşüncelerin yeni ifade biçimlerine de olanak sağlar.

Resim Şiir İlişkisi

Resim şiir ilişkisi geçmişten günümüze, bazen iç içe, bazen yan yana, bazen de güzel sanat dalları olarak, birbirlerini besleyerek var olmaya devam etmiş ve sanata iki farklı bakış sergilemişlerdir. Sanatın bu temel taşlarına basarak geçen sayısız düşünür, sayısız fikirle tarihin sayfalarına adını yazdırmıştır. Ressam dilin zengin anlamının özlemini çekerken, şair doğrudan resimdeki duygusallığın özlemini çeker. Her resim, akan zaman içinde canlı doğanın sırlarını keşfetmeye yarayan bir anahtardır. Doğada varlığından habersiz olduğumuz renklerle karşılaşmanın heyecanıdır. Hem yabancı olduğumuz hem de bize ait olan bir dünyanın somut bir gerçeğidir. Resim, hayal ile gerçeğin bulunduğu yerde kurgu ile gerçeği yansıtan yahut gerçek ile

kurgusal bir dünya oluşturan yaşam biçimidir. Bu yaşam biçimi bir şeyleri ifade etmenin, göstermeye çalışmanın derdini taşır. Bu minvalde şiirin de bir yaşam biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Şair, şiirindeki her kelimeye bedel ödemiş bir savaşçıdır. Metin Altıok, “Şiirin İlk Atlası” kitabında şiirin bir kavramdan ziyade, onun çok özel ve benzersiz biçiminden dolayı imge olarak kabul edilmesini uygun görmüştür. Ancak şiire sadece bir imge gözüyle bakmak şiiri yetersiz kılar. Bu sebeptendir ki şiirin bir yanı hep karanlıkta kalmıştır. Şiirin gizemli varlığını düşünce ile açıklamak onu okumağa yeltenmek gibidir. Çünkü şiir o karanlığın mistik havasını soluduktan sonra salt duygularla kavranabilir bir sanat dalıdır (Altıok 2004: 11). Resim ve şiir ilişkisi temelinde metin ile imaj arasındaki ortak yönleri tespit eden analogiler oluşturmaktır.

Tarih öncesi dönemlerde resimler, mağara duvarlarına çizilen ve boyanan betimlerdir. İnsanın binlerce yıl önceki yaşam biçimi hakkında bize bilgi aktaran bu mağara resimleri, o dönemki insanların bir ifade biçimidir. Bu resimlerin içeriği çoğunlukla hayvanlar üzerinedir. İlkel insanlar için bir kulübe ve bir imge arasında yararlılık açısından hiçbir fark yoktur. Kulübeler onları yağmurdan, rüzgârdan, güneşten ve kendilerini yaratmış olan ruhlardan korurlar; imgeler ise, onları, doğal güçler kadar gerçek olan öteki güçlere karşı korurlar. Başka bir deyişle, resimler ve heykeller büyüsel amaçlarla kullanılırlar. Bir hayvanı hedef alan bir ok işareti, yakalanması çok arzu edilen bir avı ele geçirme isteğinin sembolik bir tasviri ve bir av büyüğü olarak kabul edilir. İlkel avcılar, belki de oklarını ve taş baltalarını kullanarak elde ettikleri avlarının yalnızca resmini yapmakla, gerçek hayvanların da kendi güçlerine boyun eğeceğine inanıyorlardı. Bunlar doğaya, hayvanlara egemen olmanın birer sembolü, avın şanslı geçmesini sağlayan birer tılsımdır. “İmge ile gerçeklik arasındaki ayırım, ilkeller için bazen çok daha belirsizdir. Yerliler, bir keresinde, sürülerinin resmini yapan Avrupalı bir ressama, korkuyla şu soruyu sormuşlardır: “Bunları alıp götürürsen, neyle yaşarız biz?” (Gombrich 2022: 40)

Resmin köklere dayanan bir geçmişi olduğu gibi şiirin de insan tarihiyle baş başa yolculuk eden bir geçmişi vardır. Resim, ilk insanlar için nasıl bir tür büyü aracı olmuşsa, şiir de sözsöz değerlerin insanı etkileme gücünden yola çıkarak büyü ile ilişkilendirilmiştir. Büyü, sihir, tılsım, efsunlamak ve büyülemek sözcüklerinin şiirdeki gücüdür, sözcüklerin iç değeri ve yaratıkları heyecansal güçler en uzun burada yaşar ve en belirgin biçimde burada açığa çıkar (Malinowski 1990: 59). Şiirin tılsımı onu oluşturan imgelerinden gelir. “İyi şiirde imge şiire kan pompalayan ve sonra yine kanla dolan yürek gibidir” (Altıok 2004: 17). İmge karşısında okuyucu veya

dinleyici, duygu çeşitliğiyle devinen bir anafora kapılır. Bu yüzden filozoflar hep şair olmak istemiştir. Çünkü şiirin olduğu yerde felsefe kendini yok eder. Sevgililer hep şiire benzetilmiştir. Çünkü aşkın badesi şiirin badesiyle aynı tattadır.

Mağara duvarlarındaki yazı ve resimlerden sonra görselliğin şiir ile ilişkisine verebileceğimiz diğer bir örnek, ilk yazılı ve edebi metin olarak bilinen Gılgamış Destanıdır. MÖ. 1800'lü yıllarda arkeolojik kazılar sonucunda bulunan Gılgamış tabletleri, sanatsal olarak oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. İçerisinde mitolojinin belli başlı konularını barındıran bu destan, çokça sembol içermekle birlikte, hayal gücüne de hitap etmektedir. Gılgamış'ın, tanrıların ve mitolojide geçen epizotların kabartmaları, resimleri, heykelleri, friz kabartmaları, yazıtları ve devasa tapınaklar bugüne kadar yapılagelmiştir. Gılgamış'ın şu an Louvre Müzesinde sergilenen, Asur saray kabartmasında sol kolunda bir aslan ve sağ elinde bir yılan tutarak hayvanların efendisi motifıyla betimlenen temsili mevcuttur. Görselliğin şiirle buluştuğu diğer bir örnek ise MÖ. 800'lerde yaşamış olan Homeros'un İlyada'sıdır. Bu eserde bahsi geçen nesnelere ayrıntılı tasvirinin yapılması, dilin anlatım ve belagat gücünün kullanılması dolayısıyla eser, ekphrastik şiirin ilk örneklerindedir. Homeros eserinde kullandığı dilin görselleştirme gücü ile adeta bir tablo çizer ve okuyucu o tabloyu görür gibi olur.

Resim-şiir ilişkisinden ilk söz eden kişi, milattan önce beş ve altıncı yüzyıllarda yaşamış, Yunanlı şair Simonides'dir. Bu iki sanat arasındaki benzerliği şöyle ifade eder. “Şiir konuşan resimdir ve resim susan bir şiirdir” (Plutarch 1936: 490). Simonides, resim ve şiir arasında kurduğu benzerlik ile iki farklı sanat için kendinden sonra gelen sanatçılara yeni temsil yollarının ipucunu verir. Benzer şekilde Leonardo Da Vinci de “Resim dilsiz bir şiir, şiir ise kör bir resimdir” der. Bu ifade ile resmin betimden, şiirin de görselden uzak olduğu düşünülemez. O halde şöyle denebilir: Ressam sessiz bir şair, şair de konuşabilen bir ressamdır.

Tarih boyunca resim ve şiir üzerinde yapılan karşılaştırmalar resim ve şiir ilişkisine dair bazı kavramların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlardan ilki, imgedir. Resimde imge sanatçının dış dünyada izleyip belleğine kaydettiği görüntüleri farklı kurgular yaparak yeniden görsele aktardığı öznel yaratımlardır. İmgeyi diğer taraftan bir şiir terimi olarak ele aldığımızda dilin alegorik benzetmeler, metaforlar, mecaz anlatımlar ve semboller kullanılarak yeniden üretilmesidir.

Ressam imgeyi görselde kullanırken, şair imgeyi yazında kullanır. Resimde kullanılan imgesel görsellere “piktogram” ya da “piktografi” denir. Herhangi

bir kavramı resmetme yoluyla temsil etmek için üretilen sembollerdir. Sembol, biçim ve varlık arasında ya da ifade ile fikir arasında aracı olarak görülür. Ekphrasis, Türkçe ‘dışarı’ anlamına gelen ek ve ‘konuşmak’ anlamına gelen phrasis kelimelerinin eklenmesi ile oluşmuş Yunanca bir kelimedir. Bu esasında kendinden var olan doğal bir varlık ya da onun veya başka bir imgenin görsel tasviri üzerinden, onun yerine konuşmak, bir nevi özneyi seslendirmek olarak ifade edilebilir. “Paragone” ise karşılaştırmadır. Karşılaştırma, resim ve diğer sanatların karşılaştırmasıdır.

Latince *Ut pictura poesis* ifadesi, Horace’ın *Ars Poetica*’sında resim sanatını geçici olarak şiir sanatıyla karşılaştırmak için sunduğu bir benzetmedir. Kelimenin tam anlamıyla tercüme edildiğinde, “resim ne ise, şiir de odur.” Sonraki yüzyıllarda bu fikir etrafında birçok farklı teori üretilmiştir. Bağlamda, Horace, izleyicilere estetik zevk sağlamak için resmin gerektirdiği aynı geniş analizi edebiyata sağlamak için bu deyimini kullanır. Platon Devlet’inde ne resmi ne de şiiri bir bilgi kaynağı olarak kabul etmediğini açıkça belirtir. Her iki çaba da bilgiyi hızlandıran gerçekliği değil, gerçeği taklit etmeye çalışırken aldatan mimetik temsilleri sağlar. Platon’a göre hem resim hem de şiir sanatı bize gerçeğin yanlış bir simülasyonunu verir çünkü doğrudan bir bilgi sağlamaz. Resim ve şiirde yaşamın aynı mimetik temsili Aristoteles’in *Poetika*’sının merkezinde yer alır, ancak çok farklı sonuçlar verir. Aristoteles, yanlısımları bir kenara bırakmak yerine, dünyanın şiirsel ve sanatsal temsillerini insan doğasının bir parçası olarak görür. Onun için bu sanatlar gerçeğe ulaşmanın bir yolunu sağlar. Aristoteles’in argümanları Trajedi ve resimdeki yapısal öğelerin yapısıyla ilgili, *Ut pictura poesis*’in Rönesans tartışması için bir sığrama tahtası sağlamıştır. Hem resim hem de şiir popüler olsa da bu dönemin argümanları esas olarak hangisinin öncelikli olması gerektiği üzerine odaklanır. Leonardo da Vinci, her iki sanatta da doğanın taklidinin farkına varmıştır ancak şaşırtıcı olmayan bir şekilde, resmin daha soylu bir sanat olduğunu da onaylamaktadır. Resim (ve bazen heykel) medyası ile şiir arasındaki bu rekabet, resme öncelik verir çünkü görme, şiirin bağlı olduğu duyu olan işitmeden daha üstün olarak kabul edilir. Da Vinci’nin iddia ettiği resmin üstünlüğü, İtalya’da çok önemli bir tartışmadır ve önemli takipçiler kazanır. 16. yüzyılda İtalya’da resim ve şiirle ilgili diyalog iki ayrı gruba bölünür. Floransalılar bu ilişkiyi resimle şiiri karşılaştırmak için kullanırken Venedik tartışması iki sanatın birliğine odaklanır. Ressamların şairlerden neler öğrenebileceğine ve bunun tersi üzerine yoğunlaşan her iki grup da doğanın taklidinin her iki sanatta da ele alınan kilit bir konu olduğu konusunda hemfikirdir. Abbe Jean-Baptiste Dubos, doğal görme eylemi ile okuma için gerekli olan keyfi işaretler

arasında bir ayırım yaparak, resmin önceliğini savunur. Bu, 1744'te James Harris tarafından desteklenir ve genişletilir. Özellikle medya ve dolayım araştırması için uygun olan Harris, resim ve şiir arasında bir ayırım yapar: “Şiir, kompaktlık ortamından geçmeye zorlanırken resim, doğa ortamı aracılığıyla hemen uygulanır.” Yazarken ortaya çıkan ikili dolayım. Yazılır ve sonra okunur, sembolik olanın kodunun çözülmesine bağlıdır, oysa figüratif resim izleyici ile dolaysızlığa sahiptir. Lessing'in çalışması, göstergebilimin erken gelişimini etkileyerek, insanların nasıl öğrendiği, gördüğü ve anladığı üzerine tartışmalara yol açmıştır. Bu noktada C.S. Peirce ve Ferdinand de Saussure'un ufuk açıcı eserleri vardır. Peirce, “Sembol, İndeks, İkon”da anlamı mümkün kılan üçlünün ana hatlarını çizer. Resim ve şiir arasındaki ilişkiyi incelememizde bu, bir imgenin dilde o imgeyi temsil eden sözcükle bağlantısını güçlendirir. Peirce'in dil öğelerini üç işaret olarak ele almasına karşı, Saussure, daha çok sembol, indeks ve ikonun atomik birimi üzerinde yoğunlaşır. Sembol veya dilsel işaret her zaman çift eklemli bir formdur ve anlam yaratmak için hem ikona hem de indekse ihtiyaç duyar (Harvey 2002).

Türk edebiyatında, resim ve şiir ilişkisinin Avrupa'daki gibi bir akım niteliği taşıdığını söyleyemeyiz. Ancak bugüne kadar çoğu şair, şiirlerinde resmi aramıştır. Özellikle bazı şairler somut şiir örnekleri vermişlerdir. Böylece şiirlerinin anlatım olanaklarını çeşitlendirmeye çalışmışlar ve okurlarının ufkunu yeni biçim arayışlarına açmışlardır. Sonrasında Klasik edebiyatımızda divanların vazgeçilmez sembolleri, mazmunları birer tasvir niteliğindedir. Divan şiiri kelimelerin gücünden yararlanarak anlatmak istediği şeyi tasvir eder ve okuyucusunun gözünde adeta bir tablo oluşturur. Edebiyatımızda resim ve şiir ilişkisinin gerçek anlamda başlangıcını Tevfik Fikret'e dayandırabiliriz. Fikret, şiirlerinde duygu ve düşüncelere uygun hayaller ve semboller yaratmasını bilen bir şairdir. Fikret'in şiirinin en önemli özelliği muhteva ve şekil bakımından bir bütün oluşturmasıdır. Bu bütünlüğü sağlamada resimle uğraşmasının büyük önemi vardır. Tevfik Fikret'i öteki şairlerden ayıran en önemli özelliklerin başında onun aynı zamanda ressam olması gelir. Fikret'in resim sanatıyla ilgisi; resim altına şiir yazması, bizzat resim yapması ve şiir yoluyla çizdiği resim ve tablolar olmak üzere üç koldandır. Şairin gerek kendisinin gerek başkasının yaptığı tabloların altına yazdığı otuz bir şiiri vardır. Bu türlerde önemli şiirlerinden biri “Hayran” adlı şiiridir. Bu şiiri Philip Hermogenes Calderon'ın “Sighing his Soul into his Lady's Face” (Hanımının Yüzüne Ruhunu Çekmesine İç Çekmek) adlı tablosun altına yazmıştır. Kendi yaptığı resimlere örnek olarak da Bahâr-ı Terânedar şiiri önemlidir. Fikret, Parnasizm akımının etkileri sonucunda, tablo altına şiir yazma tekniğini öğrenmiştir.

Galatasaray Sultanîsi'nde lisan ve imlâ dersleri veren Tevfik Fikret, Ahmet Haşim'in de hocasıdır. Fecr-i Ati döneminde eserler veren Ahmet Haşim, sembolist ve empresyonist bir şairdir. Sembolistlere göre şiir, gerçeklik ile bütün bağların kesildiği noktada başlar ve sonsuzluğa doğru gelişir. 1880'li yıllarda ortaya çıkan bir harekettir. Görünemeyenin gerçekliğini, algılanabilirliğin ötesinde sezgisel ve çağrışımsal yaklaşımlarla görünür kılmışlardır. Empresyonizm ise tamamen sanatkârın görme duygusu ile iç dünyası arasındaki ilişkiye dayanan bir sanat anlayışıdır. Bu anlayış, sürekli değişen dış dünyada ışık ve renklerin iç dünyamıza olan yansımalarının ifadesidir. Orhan Okay'ın ifadesiyle de Haşim'in şiiri, "sembolizmle empresyonizm arasında, sembolizmden çok empresyonizme yakın bir dil olmuştur" (Okay 1976: 203).

Ahmet Haşim'in sembolizmi üç ana kaynağa dayanır. İlki ferdi hayat ve şahsiyetinden gelen yansımalar, ikincisi Türk şiir geleneği (Servet-i Fünûn şiiri ve Şeyh Galip başta olmak üzere Divan şiiri.) Üçüncüsü Fransız sembolizmi (Okay 1976: 191). Genel olarak şiirlerinde bu üç kaynağın yansımaları görülür. Bu çalışmanın inceleme konusu olan O Belde şiirinde de yine Haşim'in hayatını etkileyen unsurları, Servet-i Fünûn şiirinin semantik yapısını ve sembolizmin alegorik ifadelerini bulmak mümkündür.

O Belde'de Şiir ve Resmin Ortaklığı

Mehmet Kaplan, Haşim'in şiirlerindeki olgunluk çağını iki merhaleye ayırır. İlk merhale lirik, ikinci merhale ise sembolik vasfını taşır. Bu iki merhaleyi karakterize eden bir başka ölçü daha vardır ki, bu da şiire hâkim olan renk unsurudur. O Belde, mavi atmosferi ile birinci merhale şiirlerine bağlanırken kapsadığı akşam saati havası ile de ikinci merhalenin başlangıcını ifade eder (Kaplan 1948: 233). O Belde, lirik namesiyle Haşim'in dünyasının resmini boyayan bir şiirdir. Haşim bu dünyayı kelimelerle kurarken bir yandan da gördüğü büyük resmi okuyucunun zihnine yansıtır. Dolayısıyla O Belde şiiri artık bir O Belde resmine dönüşebilir. Şiirde mihenk taşı sayılabilecek birkaç metafor ve unsur üzerinden yola çıkarak Ahmet Haşim'in hayatı, poetikası ve resim hakkındaki düşüncelerinin O Belde resmiyle ilişkisine dair bir temel kurabiliriz. İlk metafor Haşim'in çocukluğuna duyduğu özlemdir.

Sen ve ben

Ve deniz

Ve bu akşam ki lerzesiz sessiz

Topluyor bû-yı ruhunu gûyâ,

Uzak

Ve mâî gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak

Bu nefy ü hicre müebbed, bu yerde mahkûmuz (Enginün,
Kerman 2015: 151)

O Belde şiiri, Haşim'in çocukluk hatıraları arasındaki münasebetin bir yansımasıdır. Şiirinde cüda kaldığı bir beldeyi tasvir eder ve çocukluk anılarına dönememenin imkânsızlığından gelen bu mahkûmiyet duygusu ile özlemine dile getirir. Bağdat'ta doğan ve on iki yaşına kadar orada kalan Haşim'in üzerinde çocukluk hatıraları, hayatı boyunca derin izler bırakmıştır. Haşim burada, sert bir babayla, hassas, hastalıklı bir anne arasında ve daha çok bu annenin sevgi ve şefkat kanatları altında büyür. Annesinin yaşarken çektiği acıları kalbinde hisseden Haşim, sekiz yaşında iken bu aziz varlığı kaybettikten sonra hayatın zorluklarını artık ölene kadar sırtında taşımıştır. Haşim, idrak duyarlılığını; anılarının ilk kaynağı olan Bağdat'ta, çocukluk yıllarında annesiyle arasındaki güçlü sevgi bağı kurarken kazanmıştır. Dolayısıyla onu besleyen, büyüten, şairlik melekesini kuvvetlendiren çocukluk izlenimi şiirlerinin temelini oluşturur. Arap bir aileden gelen Haşim, on bir-on iki yaşlarında İstanbul'a geldiğinde Türkçe bilmediği için insanlar arasında kendini yabancı hisseder. Bunun üzerine meşrutiyetin ilanı ile milliyetçilik cereyanı arasında kalan Haşim, yaşadığı yabancılaşma duygusuna iyice kapılır ve bu durum onun gerçekte olmayan bir şiir dünyası kurmasına sebep olur.

Kadınlar orada güzel, ince saf, leylidir

Hepsinin gözlerinde hüznün var

Hepsi hemşiredir veyahut yâr;

Dilde tenvim-i ıztırabı bilir

Dudaklarındaki giryende bûseler, yahut,

O gözlerindeki nilî sükût-ı istifham.

Onların rûhu şâm-ı muğberden

Mütেকâsif menekşelerdir ki

Mütemadi sükût u samtı arar;

Şu'le-i bî-ziyâ-yı hüzn-i kamer

Mülteci sanki sade ellerine.

O kadar nâtuvân ki âh, onlar,

Onların hüzn-i lâl ü müştereki,
Sonra dalgın mesâ, o hasta deniz
Hepsi benzer o yerde birbirine (Enginün, Kerman 2015: 150)

Rabia Nur Özyüzer, O Belde, 2022, TUYAB, 147 x 48

İkinci metafor kadın yani annedir. Haşim'in yukarıda söylediği gibi derinlerde yatan yoğun bir anne sevgisi ve hâtırası vardır. Şiirlerinde kullandığı kadın ve sevgili motiflerine ait özellikler temelde anne kavramında toplanır. Şiirde manzara tasvirlerine nazaran, O Belde sakinleri olan kadınlara ayrılan mısralar daha fazladır. Haşim için önemli olan manzara değil, ruhtur. Kadımlar O Belde'nin ruhunu teşkil eder. Ve O Belde kadınların varlığıyla değer kazanan bir yerdir. Şiirde kadınlara atfedilen tüm bu hususiyetler, Haşim'in annesinde toplanan meziyetlerdir. O zaman şöyle bir çıkarım yapılabilir ki, Haşim'in ideal ülkesi çocukluğunda yaşadığı anıların idealize edilmiş bir şeklidir. O Belde resminde, Haşim'in kurguladığı ve benimsediği o büyük tablo içerisinde anne, dağ ile yansıtılmıştır. Anne, insanın bir birey olmasını sağlayan köktür. İnsanın dünyadaki aitliği anne karnında başlar. Dolayısıyla insan, dünyaya ait olma içgüdüğü ile gelir. Annenin varlığı, bireye güvende ve içeride olduğunu hissettirir. Annenin varlığı kaybolursa bile insan bu ait oluşu ölene kadar arar. Haşim'in de çocukluğundaki arayış ölene kadar devam ederek onda bir ütopyanın oluşumunu gerçekleştirmiştir. Carl Gustav Jung, Dört Arketip kitabında anne kompleksinin psikopatolojik bir kavram olduğunu söyler. Dolayısıyla daima hastalık ve incinme kavramlarıyla ilintilendirilir. Diğer taraftan bu kompleksin olumlu tezahürleri de vardır: cesur, kararlı bir erkeklik, en büyük hedeflere ulaşma hırsı, tüm budalalıklara, saplantılara, haksızlığa ve tembelliğe muhalif bir ruh ödün vermez, sağlam bir irade, dünyanın muammalarından bile ürkmeyen bir merak ve nihayet çevresine yeni bir dünya ve yeni bir çehre kazandıran oluşumları da vardır (Jung 2021: 27). Jung'a göre hem fiziksel hem de psişik olarak çocuğun önkoşulu annedir. Haşim'in ütopyasında bir simgeye bürünen anne, gerçekte erkeğin anneyi idealize etmesinden kaynaklıdır. İdealize etmek aslında onu

kötülükten korumakla eş değerdir. İnsan, bilinçdışına attığı ve korktuğu şeyi savuşturmak için idealize eder. (Jung 2021: 45)

Üçüncü metafor: Ütopya, mevcut, fiziki dünyanın karşısına metafizik bir dünyanın kurulmasıdır, bir “karşı-dünya” (Riot-Sarcey, Bouchet, Picon 2003: 264) düşüncesidir. Yeni bir söylemdir. Dolayısıyla var olduğu haliyle içinde yaşadığı dünyanın reddedilmesiyle meydana gelir. Şiirin ütopyası şahsına münhasırdır. Şiir, ütopyayı korumak, saklamak ve hatta ona ulaşılmasını daha da gizemli kılmak için vardır. Dolayısıyla ütopya ve şiir arasında da yakın bir ilişki kurulabilir. Şiir, nazmın yeni bir manifesti ise Ütopya da dünyanın yeni bir paradoksal manifestosudur. Haşim, ütopyasını sadece nesnelere düşünce boyutunda bırakmaz söylemiyle de fiile döker. Yeri ve mekânı olmayan bir beldeyi şiir ile kurgular. Kurgulanan ütopya bir uzama sahip olmasa da ulaşılmak istenen zamandır. Haşim’in ütopyası kendini nereye yerleştireceğini bilmeyen bir ruhun inşasıdır.

O belde

Hangi bir kıt’a-i muhayyelde?

Hangi bir nehr-i dûr ile mahdûd?

Bir yalan yer midir veya mevcûd

Fakat bulunmayacak bir melâz-ı hülyâ mı?

Bilmem, yalnız

Bildiğim sen ve ben ve mâî deniz

Ve bu akşam ki eyliyor tehzîz

Bende evtâr-ı hüz ü ilhamı. (Enginün, Kerman 2015: 151)

O Belde şiirinde birbirini tamamlayan iki kavramdan söz edebiliriz. İlki yaşanan hayat ve dünya içerisindeki mahkûmiyet düşüncesi; ikincisi uzak, güzel ve bilinmeyen bir ülkeyi özleyiş duygusu. Bu iki kavram yani hayal-hakikat çatışması, Ahmet Haşim’in şiirinin kaynaklarından biri olan Servet-i Fünûn şiirinin yansımasıdır. O Belde şiiri; gerçek olanın dışına çıkarak uzak, olanın ötesindeki güzel ve bilinmeyen bir ülkeye dair sezislerin şiiridir. Şairin aslında hakikatte yaşayıp hayale duyduğu özlem bir ütopya tasvirine evrilir. Muhayyel bir kıta: Muhayyel, Gilles Deleuze’e göre çok karmaşık bir mefhumdur. Gerçek ve gerçekdışının kesişiminde yer alır. Gerçek, aktüel olanın meşru bağlantısı, uzayıp giden zincirlemesi iken gerçekdışı bilinçte ani ve süresiz ortaya çıkarır. Muhayyel için genelde gerçeğin ötesine ait, düşsel bir tanım yapılır. Oysa Deleuze’e göre muhayyel, gerçekdışı olan değil, gerçekle gerçek dışının ayırt edilemezliğidir. Bu iki kavram birbirini

karşılıyamaz. Ancak karşılıyamadıklarını değiş tokuş ederler. Muhayyel bu değiş tokuşlar kümesidir. Deleuze değiş tokuşlar devresini kristal-imaj ile tanımlar. Kristal; zamanın etrafını çevreler, karmaşık bir yapıya sahiptir ve birden fazla forma dönüşebilir. Hayal etmek, imaja bir kristal gibi iş gördürmektir. Bulgular muhayyelden değil, kristalden doğar. Bu yüzden muhayyelin kristal ile koşullandırılması gerekir. Erişilen mutlak ise zaman olmalıdır. (Deleuze 2006: 78, 79) Dolayısıyla Haşim'in O Belde şiirindeki bu kıta; gerçek ile gerçek dışının kesiştiği yerde, salt zamana doğru aşılın imajların, kristal huzmelerden yansıyanlarıdır.

Rabia Nur Özyüzer, O Belde, 2022, TUYAB, 147 x 48

Haşim; ütopyasının resmini şiirle yaparken, O Belde resmi Haşim'in şiirini resim ile yazar. Yapılan resimde dikkat edilen metaforlar bir zemine oturtularak yerleştirilmiştir. Şiirin geneline hâkim olan ütopyanın iki kolu vardır. Birincisi batıda mecz edilmiş bir Atlantis veya Campanella'nın Güneş Ülkesi gibi ütopyalardan doğmuş batı menşeli bir kol; ikincisi ise doğu mitolojisinin doğu masallarının ve en önemlisi divan şiirindeki tasavvurun kısaca doğu ütopyasının meydana getirdiği bir kol. Çünkü Ahmet Haşim, doğu ve batıda cereyan eden bu iki tasavvurun modern bir örneğidir. Haşim'in bu ütopyasını O Belde resminde renklere bürünmüş haliyle görebiliriz. Resme ilk bakıldığında mor rengin hâkimiyeti göze çarpar. Mor; gücün, imparatorluğun, asaletin rengidir. Mor, elde edilmesi zor ve pahalı bir renk olmasından dolayı, tarihte sadece asillerin kullandığı ve asil olarak tabir edilen bir renktir. Kimilerince asaleti, kimilerince keder ve hüzün ifade eder. Mor, cinnet durumlarında iyi ve sakinleştiricidir. Doğada, yeryüzünde ve gökyüzünde, çoğu ayrıntıda mor olmasına rağmen görülebilmesi en zor olan renktir. Mor, sanat ruhunu taşıyan her insanda bir parça vardır ve doğada bu renge rastlaması muhtemeldir. Mavi, soğuk, sakin, berrak bir renktir. İnsanlarda, düşünme, karar verme ve yaratıcı fikirlerin doğmasını sağlar. İfade gücünün göstergesidir. Lacivert, resmiyet ve güvenin temsilidir. Konsantrasyonu artırır. Fuat Köprülü'ye göre Haşim, şahsiyetinin tekâmül macerasını değiştirmeyen bigâne ve inatçı

bir karakterdir (Enginün, Kerman 2015: 34). Yani Haşim, lacivert gibi otoriter ama mor kadar da yeniliğe açıktır. Yine Tanpınar da Haşim'in daima avant-garde kalmak istediğini, şaşırtmanın peşinde olduğunu söyler (Enginün, Kerman 2015: 37). Tanpınar'ın bu söylediğine karşılık mor renk yeniliğin temsilcisi, öğrenmeye teşvik eden ve ufku genişleten bir renktir. Mor, genelde orijinal düşünen, hayata farklı yönleriyle bakabilen, sanatçı yapısındaki kişilerin rengidir.

Ölümünün yaklaştığını hissetmekte olan şair, Abdülhak Şinasi'ye şu sözleri söylemiştir: “Ben de physiologique (fizyolojik) bir joie (neşe) içinde yaşadım.” (Enginün, Kerman 2015: 24) Ölümüne yakın bir zamanda hayatından şikâyetçi olmayan Haşim, aslında genelde hüznün şairi, kızıl havaların şairi olarak bilinmesinin yanı sıra gerçek hayatında oldukça rahatına düşkün bir şair olarak görülmektedir. Dolayısıyla resmin temeline kızıl havaları değil de asaletin, zenginliğin, zevkin rengi olan mor ve lacivert yerleştirilmiştir.

Tanpınar, Haşim'i müphem bir şair olarak yorumlar. Çünkü Haşim, şiirdeki zıt kabiliyetleri tek bir mükemmeliyet haline getirir. Dolayısıyla Haşim, şiiriyle ruha bir sır üfler. Bu yönüyle Abdülhak Şinasi de onu bir sihirbaz benzetir. Haşim'in kelimeleri şiirde kullanımı, bir havai fişek gösterisindeki ihtişam ile aynı gösterişe sahip olabilir. Hatta onu bir fikir adamından ziyade; kıvrak ve keskin zekâsı ile fikir ve düşüncelerle oynayan kurnaz bir şair olarak da nitelendirebiliriz. Tanpınar ise Haşim'in şiirini ve sanatını büyük davaların dışında daha çok kendi başına bir şey olarak yorumlar ve daima hayatın haşiyesinde kendi fantezisini kovalarken hiçbir zaman Yahya Kemal'inki kadar geniş kütlelere aksinin vurmadığını söyler (Enginün, Kerman 2015: 29).

Son olarak şiirin geneline hâkim olan mâna ve ahenk unsurlarıdır: Ahmet Hikmet'in bir derste söylediği şiir ile ilgili görüşü, Ahmet Haşim'de hakikatin keşif kapılarını aralamıştır: “Bir şiir yazılmak için bir fikir düşünülüp mantıklı bir kanaat ifade edilirse, bu yazı bir şiir olmazdı. Şiir ancak kullanılan güzel kelimelerin yardımıyla ve ahenkli kafiyelerin sayesinde tatlılaşarak mantığın haricinde bir eda ile hakiki bir şiir olabilirdi” (Enginün, Kerman 2015: 10). Ahmet Haşim için ressamda bulunması gereken en önemli meziyet, varlığa karşı bakışı ve onu görme biçimidir. Bakmak ve görmek arasındaki ayrımı burada belirgin hale getirebiliriz. Göz ile görülebilen oluşumlar genelde sistematik bir şekilde mantık çerçevesine oturtulan izlenimlerdir. Bu izlenimler uygun gerekçelerle herkes tarafından açıklanabilir niteliktedir. Ancak oluşumların görünür hale gelmesi bakma

faaliyetine katmanlar kazandırır. Artık herkesin açıklayabildiği izlenimler burada karşılık bulamaz. Öznel ve orijinal düşünce devreye girer.

Ressam, resimlerinin arka planında ruhuna ait tüm perdeleri kaldırarak sürekli değişen dünyasını tuvale aktarır. Dolayısıyla ressamın ruh dünyasında olan bitenler boyalarla somutlaşır. Resim, şizofren fikri yönetebilen bir zihnin ürünüdür. Şizofreni hastası gerçeği ve gerçek dışını birbirinden ayırmakta zorlanır. Bir sanatkâr olarak ressam, sanatsal yaratım eylemlerini bilişsel olarak yaparken şizofren, eylemlerinde bilinçsizdir. Sanat gerçek veya hayalin zihindeki oluşumunu yansıtır. Ressamı, psikolojik bir rahatsızlık olan şizofreniden ayıran fark, sanatı bilinçli olarak kullanmasıdır. Şizofren, metafizik bir âlemin içinde yaşarken, Ressam metafiziği içinde yaşatır. Ona hâkim olur, yönetir. Sanat her zaman bilinçli olarak üretilmemiştir. Bilincin zayıf olduğu yerde doğal rastlantısallık meydana gelir. Ressamın değeri, doğal rastlantıları kullanabilmesinde gizlidir. Bu doğal oluşun bir sürecidir. Sanatın bir de birikimsel rastlantı yoluyla ifade edilebilir tarafı vardır. Ressam tecrübeleri veya gözlemleri sonucunda tüm birikimlerinin karşılığı olarak bir ürün meydana getirir. Burada da teorik bir süreçten söz edilebilir.

Resim, belli başlı özellikleri temele alarak oluşturulan bir taklittir. Doğa varlığını bir nizam ve denge üzerine kurarken, resim de bu dengeyi bir kompozisyon dâhilinde içinde barındırır. Resimde tüm parçalar bir bütünü temsil etmektedir. Parçaları tanımadan bütünü görmek zordur. Kitap okumak da bunun gibidir. Okudukça insan zihni açılır ve bakış açısı genişler. İşte bu görme işlemi yahut okuma işlemi esnasında bütünü oluşturan temel kavramlar kompozisyonda yerini alır. İlk olarak resimde bir perspektif kurulur ve yakın olanlarla uzak olanlar kendi boyutlarına göre ayrılır. Resimdeki oran, yine doğanın dengesini gözetten bir orandır. Mimaride ve sanatta tasarım amacıyla kullanılan, ayrıca insan anatomisini en ideal ölçülerle belirleyen ‘altın oran’ resmin temel matematiğidir. Doğayı taklit arayışı ne kadar çok artarsa resimdeki hareketlenme de o kadar artar. Varlıkların karakteristik özellikleri belirlemeye başlar. Dağ artık sadece bir taş kütleli olarak görünmez yahut deniz saf su olmaktan çıkar. Dağın üzerindeki yeşil örtü, pamuksu dokudaki çiçekler, sivri dikenler hissedilir. Denizde rüzgârın yuvarladığı dalgalar duyulur. Tüm bunlarla birlikte ışık alan ve gölgede kalan yerler netleşir. Resme ilk bakışta anlaşılmayan gizli renkler kendini göstermeye başlar. Edebiyattaki kelime kazıcılığı, burada renk kazıcılığına bürünür. Tüm bu aşamalar ve deneyimler sonucunda ressam kendi üslubunu yakalar. Bu minvalde Ahmet Haşim de şöyle der: “Fırça sanatkârı çizeceği çehre üzerinde uzun müddet hayatın gelgitini gözlemlemek ve onu birçok

değişimlerinde kaydetmek yoluyla sonunda gerçek kimliğin gizli hatlarını sezme ve görmeyi başarır.”

Kanaatimce resim teknik olarak ikiye ayrılabilir. Birincisi bir boyama faaliyeti. İkincisi ise salt renk ve fırça vuruşlarıyla resmi canlandırma, resme hareket kazandırma olarak yorumlanan gerçek resim sanatıdır. Boyama olarak adlandırılan resimlerin de elbette bir kıymet değeri vardır. Ancak, durağan bir resim yapmaktansa yani boyaları tuvale sadece sürmekten ziyade renkleri fırça veya spatula yardımıyla resmi yapmak istediğimiz şeye dönüştürmek, hislere dokunmak büyüleyici bir etki yaratabilir. Bu teknik “pentür” kavramında karşılık bulabilir. Pentür, doğadaki renklerle dokuların bulunduğu bir tekniktir. Ressam, bu teknikle resim yaparken adeta doğayı tuvale aktarır. Aslında bu iki farkı şiire de uyarlayabiliriz. Şiirde de ifade etmek istediklerimizi birebir olduğu gibi söylemeyiz. Şiirdeki kelimeler, yaşamın birer hisleridir. Burada yine Haşim’in bir cümlesiyle buluyoruz: “Bir şiir yazmak için bir fikir düşünülüp mantıkî bir kanaat ifade edilirse, bu yazı bir şiir olmazdı. Şiir ancak kullanılan güzel kelimelerin yardımıyla ve ahenkli kafiyelerin sayesinde tatlılaşarak mantığın haricinde bir eda ile hakiki bir şiir olabilirdi.”

Haşim’e göre mâna şiirde bir meyvenin tadı gibidir. Varlığı hissedilir ancak görülmez. Somut olarak görmesek de ruhun peşinden koştuğu ve zevk aldığı şeydir. Ona göre şiirde mânadan önce düşünülmesi gereken şey, kelimenin telaffuz kıymetidir. Haşim bir kelimeyi şiire almadan önce onun karakterini şiire taşır. Böylece kelime diğer kelimelerle oluşturduğu ahengin içerisinde kaybolur. Haşim’in resim hakkındaki görüşleri de şiir poetikasının bir tezahürüdür. Bu iki unsuru resim sanatına uyarladığımızda, mana karşılığını renklerde, ahenk de karşılığını fırça darbelerinde bulur. Haşim’e göre şiirde mâna, şiiri okuduktan sonra bizde kalan hisler ise, resimde de bu hisler renklere dönüşür.

Haşim’in şu meşhur cümlesini hatırlayalım: “Şairin lisanı nesir gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında sözden ziyade musikiye yakın mutavassıt bir lisandır.” (Enginün, Kerman 2015: 113, 114) Haşim burada şiir nasıl olmalı sorusuna cevap verir. Pekiyi bu cevaptan yola çıkarak Haşim’in resim nasıl olmalı sorusunun cevabını bulabilir miyiz? Ressamın renkleri gerçeği olması gerektiği gibi göstermek için değil, fakat hissedilmek üzere vücut bulmuş, boyamak ile estetize etmek arasında boyamaktan ziyade estetiğe yakın bir tonlamadır.

Ahmet Haşim’in resim hakkındaki düşüncelerine ilk olarak poetikasından, sonra da resim hakkındaki bazı yazılarından yola çıkarak varabiliriz. Haşim,

poetikasını anlatırken renkleri de kendine referans alır, mesela “Şiirler vardır ki sular gibi akşamla renklenir ve ağaçlar gibi mehtapla gölgelenir, güneşin ziyasında ise bu aynı şiirler teneffüs edilmez bir buhar olur.” (Enginün, Kerman 2015: 66) Tanpınar’a göre Hakikat onu bir nevi ressam yaratmıştır. Belki acemi ve biraz kekeleyen bir lisanla bize yeni ve çok daüssıllalı tabiatın sabah, akşam manzaralarına çok yeni bir gözle bakan bir şiir getirdi. Onun şiiri çok esrarlı parıltılarla dolu bir tek imaja kaybolmuş bir halet-i ruhiye şiiridir. Tabiat manzaralarını, eşyayı bir uykunun arkasında görür gibi rüyalı hali vardır. His ve telkin yoğunluğunu bu yarı rüyalı halden almaktadır. Söz musiki-uyku uyanıklık.

“Mallarme’ın şiir anlayışını benimseyen Haşim, Şairler insanlar arasında âdetâ rûhânî bir küçük zümre teşkil ederler. Bu lâdinî mutasavvıfların vazifesi, konuşma lisanından alınarak kudsî bir istihâleye uğratılmış hususi ve mümtaz bir lehçeyle beşerin hülya ve elemi ni muvakkat anâsırından tecrid ettikten sonra ebedî bir âhenk hâlinde semâlara yükseltmektedir” (Okay 1976: 201). Şair, insandan ayrı ve ayrıcalıklı yaratılmış gibidir. Şair, varlığını her zaman dilininde belli eden ve zamanı peşinden koşturan bir etkiye sahip olan, ‘ladîni mutasavvıftır’. Kaynağını geçici olarak yaratılmış olanın köklerinden alan ve kendine mahsus bir lisan ile yaratma eylemini ebediyete taşımaya şartlanmış varlıktır.

SONUÇ

Resim ve şiir ilişkisi insanlık tarihi boyunca birçok çalışmanın konusu olmuştur. İnsan, içinde taşıdığı değerlerin farkına vardıkça imkansızdan söz etmek zorlaşır. Evrenin temel taşlarını bünyesinde barındıran insan her varlığın birbiriyle olan ilişkisini bilir. Doğada birbirinden ayrı gibi görünen bütünlük çarkı, insan vücudunda da maddi ve manevi olarak döner. Bunun farkına varan insan, elde ettiği imkanları ya amacı doğrultusunda ya da amacı dışında bir yola koyar. En ince çizgi ile ayrılan bu ayırım, aralarında uçurum farkı yaratır. İnsanın kendini gerçekleştirme si bir şey üretmekle mümkündür. İnsan ruh değerleriyle iç içe olmalıdır ki kendini bilsin. İnsan aslında bir eserdir aynı zamanda sanatkardır. İnsanı kullanmayı bilen insan, buluttan merdivenlerle arşa çıkarken, yine aynı insan kıl farkıyla yerle bir olur. İnsanın evren ile kurduğu bu ilişkiye somut ve küçük bir örnek resim ve şiir ilişkisidir.

Sanat, toplumlara ve insanlara kimlik kazandıran bir yaşama biçimidir. Sanat, güçlü çekim kuvveti ile etkisinde kalan insanı geliştirerek kendine yön verir. Sanat başta amaçken, insan sanat ile donandıktan sonra araca

dönüşür ve insan da başta sanatın aracıyken sonrasında üreten olur. Sanat, insan için yaşamın bir parçasıdır hatta ta kendisidir. Sanatın ayrı dalları olan resim ve şiir genelde birbirinden ayrı gibi görünse de analogik olarak birbirine bağlanan türlerdir. Bu bağlar ortak veya benzer yönler ile kurulur. İki sanatın da en benzer özelliği imgedir. Resim ve şiir temelde imge ile kurulur. Tarihi çağlardan günümüze kadar resim ve aynı şekilde şiir bir ifade biçimi olmuştur. Resim, anlatmak istenileni görsel ifade yöntemleriyle, imgesel ve sembolik bir dil ile karşı tarafa aktarırken; şiir kelimelerin sonsuz kombinasyonu ile zihni imgeselliğin aktarımıdır. İnsanlık tarihinin en eski yıllarından günümüze kadar resim ve şiir ilişkisi ile oluşturulan eserler vardır. Bunların en çok bilinenleri destanlardır. Destanlar içinde barındırdıkları tip ve motiflerle sembolik dilin bir örneğidir. Resim ve şiirin benzerliğine dair eserinde ilk temas edenlerden biri olan Horatius, *Ars Poetica*'sında "ut pictura poesis" ifadesi kendisinden sonra bu yolda yürüyecek birçok sanatkâra öncü olmuştur. İlerleyen dönemlerde her iki sanat dalını besleyen kavramlar üretilmiştir.

Türk edebiyatı sahasında bugüne kadar resim ve şiir ilişkisi adına akım oluşturacak büyük yankılar yoktur. Ancak bu iki sanatı kendi tekelinde sürdüren sanatkârlar mevcuttur. Türk edebiyatında, eserlerinde resim ve şiiri birleştiren ilk şair Tefik Fikret, resim altına şiir yazarak, şiir altına resim yaparak, hem şiir yazıp hem şiirin resmini yaparak resim ve şiir ilişkisinin öncüsü olmuştur. İki sanatın birleşimi; şiirlerinde sanatı, duyguyu yok sayan Orhan Veli için de bir itiraz meydana getirir. Ahmet Haşim'in, şiir hakkındaki yorumunu dikkate aldığımızda, şiir okuyucusunun kendisinden başka kimsenin karar veremeyeceği bir bakış açısına sahip olabileceğine varırız. Bugün hala bu iki sanat birleştirilmekte ve metinlerden etkilenerek resim yapan ressamalar, resimlere bakarak şiir yazan şairler, hem resmini yapıp hem şiirini yazan sanatkârlar sanatını icra etmeye devam etmektedir.

Ahmet Haşim, döneminde Divan ve Servet-i Fünûn şiir çevresinin kültü ile yetişmiş bir şairdir. Dolayısıyla şiirlerinde sembolik, alegorik birçok ifade vardır. Haşim'in resim diliyle yazılan şiirlerini resim diliyle açıklamak bu ilişkinin bir sonucudur. Alegori, bir kavramın daha iyi anlaşılması için onu canlandırmak ve dile getirmektir. Alegori, kaynağını şiir gibi soyut bir fikirden alırken sembol, bu fikrin somutlaşmış halidir. Sanat dallarında farklı şekillerde yansıtılan semboller şiirde imge olarak karşımıza çıkar.

Ahmet Haşim'in O Belde şiiri belli imgelere yaslanarak sembolik dilde ifade edilebilir. Haşim'in şiirlerinde rastladığımız tasvirî mısraların karşılığını resimde bulmanın mümkün olabileceğini, kendisine ait resim

hakkındaki düşünceleriyle ileri sürebiliriz. O Belde şiirinde belirlenen imgeler; anne motifi, Ahmet Haşim'in çocukluğuna duyduğu özlem, yaşamı boyunca taşıdığı ütöpic dünyası ve mâna adı altında incelenebilir. Böylece şiir dünyasının anahtarlarıyla resim dünyasındaki kapıların kilidi imgeler, renkler, semboller ve sezgiler ile açılabilir.

KAYNAKLAR

Altıok, Metin (2004). *Şiirin İlk Atlası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Anar, Turgay (2019). *Sonsuzluğun Yüzleri İkinci Yeni Şiirinde Görsel Sanatlar*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Deleuze, Gilles (2006). *Müzakereler*. Çev. İnci Malak Uysal, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep (2015). *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri Piyale, Göl Saatleri ve Kitapları Dışındaki Şiirler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Gombrich, Ernst Hans Josef (2022). *Sanatın Öyküsü*. Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran Remzi Kitabevi.

Harvey, Judith (2002). "Ut Pictura Poesis". (Erişim Tarihi: Haziran 2022) https://csmt.uchicago.edu/glossary2004/utpicturapoesis.htm#_ftnref2. adresinden alındı.

Jung, Carl Gustav (2021). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Metis Yayınları

Kaplan, Mehmet (1948). "O Belde'nin Tahlili", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2(3-4), s. 231-244.

Malinowski, Bronislaw (1990). *Büyük, Bilim ve Din*. Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Okay, Orhan (1976). "Ahmed Haşim'in Şiirlerinin Sembolizm Açısından Yorumu", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22, s. 191-203.

Plutarch. (1936). *Moralia*. Londra: MA. Harvard Üniversitesi Yayınları.

Riot-Sarcey, Michele, Bouchet, Thomas, ve Picon, Antoine (2003). *Ütopya Sözlüğü*. Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Attila İlhan'ın Çözümlemelerinde Kültürel Emperyalizmin Sosyolojik Temelleri

Mustafa Doğan SÜMER*

ÖZ

Bu çalışmada Attila İlhan'ın kültürel emperyalizm çözümlemesi ele alınmıştır. Kültürel emperyalizm olgusunun İlhan'ın düşünsel dünyasında nasıl bir yere sahip olduğu ve konuya dair hangi temalar üzerinden bir tartışma yürüttüğü bu çalışmanın cevap aradığı temel sorulardır. Bu sorular doğrultusunda İlhan'ın kaleme aldığı köşe yazıları ve kitaplarından yola çıkılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Düşünce hayatı boyunca Türkiye'de ulusal bir kültür inşa etme meselesi üzerine yazan İlhan, bu inşa sürecindeki en büyük engeli kültürel emperyalizm olarak görür. Bu sebeple kültürel emperyalizm konusu onun üzerinde düşündüğü ve tartıştığı temel konuların başında gelir. Attila İlhan'ın kültürel emperyalizm çözümlemesinin küreselleşme, ulusal kültür, çağdaşlaşma ve aydın olmak üzere dört tema üzerinden ilerlediği görülür. Küreselleşme sürecini dünya emperyalist sisteminin yeni bir adlandırması olarak yorumlayan İlhan, bu sistemin egemenleri ve sömürülenleri olduğu gerçeğinden hareketle bir analiz yapar. Attila İlhan'ın ister kültürel emperyalizm konusunda ister kültürel tartışmaların diğer alanlarında olsun, üzerinde durduğu ilk nokta toplumların kendine özgü kültürel birikimlerinin toplumsal hayattaki değeridir. Bütün toplumların özgül tarihsel ve toplumsal koşullara sahip olduğu savunusu çözümlemesinin merkezinde yer alır. Kültürel emperyalizm konusunda toplumlar arasında bir karşılaştırma yapan Attila İlhan, Türkiye'nin Batı kültürü karşısındaki konumuna bakar. Ona göre bir yanda Batı'nın kültürel birikimi diğer yanda Türkiye'nin kültürel birikimi söz konusudur ve bu iki kültürel birikim önemli farklılıklar gösterir. İlhan'a göre Türkiye'nin kültürel birikiminden bihaber olmak, tersine Batı kültürü ile kaynaşmış olmak, kültürel emperyalizmi anlamak için başlangıç noktasıdır. Ona göre Türkiye özelinde kültürel emperyalizm, asıl amacın çağdaşlaşmak olduğunu unutup amacın batılılaşmak olduğunu sanan zihniyetin ürünüdür. İlhan bu zihniyet sebebiyle bireyler arasında kendi kültürel dünyalarını hor

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Burdur/Türkiye.
E-posta: mustafadogacansumer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7798-1295
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.117
Makale Gönderim Tarihi: 16.08.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Araştırma Mk.)

görme sonucunun ortaya çıktığını ve bireylerin içinde bulunduğu toplumun kültürel hayatından soyutlanarak başka bir kültürün aktarıcıları olduğunu savunur. Buradan hareketle Türkiye'deki kültür kaynaklarının küçümsenmesinin kültür emperyalizmine kapı açtığını ifade eder. İlhan'ın düşüncelerinde ulusal kültür, savunulması, korunması, geliştirilmesi gereken bir kültürel dünyaya karşılık gelir. Ona göre ulusal kültürün diğer ülkelerin saldırısından korunması gerekir. Bu saldırı biçimini emperyalizmin kültürel boyutu, yani kültürel emperyalizm olarak tanımlar. Çözümü ise ulusal kültür sentezine ulaşmak olarak ortaya koyar. Dolayısıyla Attila İlhan'ın küreselleşme, ulusal kültür, çağdaşlaşma, aydın gibi farklı boyutlarla inşa ettiği düşünceleri kültürel emperyalizm literatürüne önemli bir katkı sağlar. Bu yönüyle Türk düşünce hayatında önemli bir boşluğu doldurur.

Anahtar Kelimeler: Attila İlhan, Kültürel Emperyalizm, Ulusal Kültür, Küreselleşme, Çağdaşlaşma, Aydın.

Sociological Foundations of Cultural Imperialism in Attila İlhan's Analyses

ABSTRACT

This study examines Attila İlhan's analysis of cultural imperialism. The fundamental questions addressed in this study revolve around the role of the phenomenon of cultural imperialism in İlhan's intellectual world and the themes through which he engages in the discussion on this subject. Based on these questions, an evaluation is conducted regarding İlhan's columns and books. Writing on the issue of building a national culture in Türkiye throughout his intellectual life, İlhan sees the biggest obstacle in this construction process as cultural imperialism. For this reason, the subject of cultural imperialism is one of the fundamental issues upon which he thinks and discusses. İlhan's analysis of cultural imperialism is structured around four key themes: globalization, national culture, modernization, and intellectualism. Interpreting the process of globalization as a new nomenclature of the world imperialist system, İlhan makes an analysis based on the fact that this system has its sovereigns and the exploited. The first point Attila İlhan emphasizes, whether on the subject of cultural imperialism or in other areas of cultural debates, is the value of societies' unique cultural accumulations in social life. It is central to his analysis that all societies have specific historical and social conditions. Conducting a comparative analysis of cultural imperialism among societies, İlhan examines at Türkiye's position against Western culture. He discerns two contrasting cultural legacies -the Western cultural heritage and Türkiye's own cultural heritage- marked by significant disparities. According to İlhan, being oblivious to Türkiye's cultural heritage and, conversely, assimilating with Western culture constitutes the initial step in comprehending cultural imperialism. According to him, cultural imperialism in the specific context of Türkiye is the outcome of a mindset that forgets the true goal of modernization and mistakenly perceives the goal as westernization. İlhan argues that due to this mentality, contempt for one's own cultural world emerged among individuals and that individuals were isolated from the cultural life of the society in which they lived and became transmitters of another culture. Based on this, he states that the underestimation of cultural resources in Türkiye leads to cultural imperialism. Within İlhan's conceptual framework, national culture corresponds to a cultural world that needs to be defended, preserved and developed. He advocates for the protection of national culture against external, aggressions defining this aggression as the cultural dimension of imperialism, namely cultural

imperialism. He puts forward the solution as reaching the national culture synthesis. Therefore, Attila İlhan's thoughts constructed with different dimensions such as globalization, national culture, modernization and intellectualism make an important contribution to the literature on cultural imperialism. In this respect, he fills a significant void in Turkish intellectual life..

Keywords: Attila İlhan, Cultural Imperialism, National Culture, Globalization, Modernization, Intellectual.

Giriş

“Ben ilim adamı değilim. Böyle bir iddiam hiç olmadı. Meraklınım biriyim. Baş merakım çağımı, bu arada elbette ülkemizin durumunu anlamak” (İlhan 2005: 18,19) sözleriyle kendisini tanımlayan ve Türk düşünce dünyasının önemli isimlerinden biri olan Attila İlhan'ın bu merakındaki temel meselelerden biri kültürel emperyalizm olgusudur. Bu konu üzerinde en çok duran düşünürlerin başında gelir. Kültürel emperyalizm, Türkiye'deki sosyal bilim pratiğinde ve düşünce hayatında fazlasıyla göz ardı edilen bir olgudur. Bu göz ardı etme durumu da dikkate alınarak sorulabilecek ilk soru, İlhan'ın eserlerinde kültürel emperyalizm üzerine neden bu derece eğildiğidir. Bu sorunun cevabı İlhan'ın düşünsel dünyasını belirleyen temel nokta olan “ulusal kültür” meselesinde saklıdır. Emperyalizme karşı büyük bir mücadele sonucu doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulusal kültür inşa etmesindeki en temel engel kültürel emperyalizm olarak görülür.

Kültürel emperyalizm İlhan'ın düşünsel dünyasının bütün evrelerinde en önemli konuların başında gelmiş ve birçok farklı yazısında bu meseleyi ele almıştır. Bu durum onun aynı zamanda düşünce tarihindeki konumunu da ortaya çıkarır. Güncel, popüler ve getirisi olan konular üzerine kalem oynatmakta oldukça başarılı olan düşünürlerin aksine İlhan, yıllarca gazetelerde köşe yazıları yazmasına rağmen bu saplantıdan sıyrılmış isimlerden biridir. Dolayısıyla onun kültürel emperyalizm üzerine yazıları oldukça uzun bir yıl aralığına yayılırken, bu yayılma konu özelinde içsel bir tutarlılığın oluşmasına engel olmaz.

İlhan'ın kültürel emperyalizm çözümlemesini anlamak bu konu özelindeki farklı boyutları ele almayı gerektirir. Bu boyutların ilkinin ve temelini ulusal kültür meselesi oluştururken, diğerlerini ise küreselleşme, çağdaşlaşma, aydın sorunu oluşturur. Bu boyutlar çerçevesinde Türkiye'deki tarihsel gelişmeleri de temel alarak bir çözümleme yapar.

1. Küreselleşme mi Emperyalizm mi?

Sosyal bilimler literatüründe kültürel emperyalizm tartışmalarındaki önemli başlıklardan biri küreselleşme sürecidir. Attila İlhan da kültürel emperyalizm çözümlemesinde birçok noktada küreselleşme sürecine değinir. Bu sebeple İlhan'ın kültürel emperyalizm çözümlemesinde ilk olarak küreselleşme sürecini nasıl değerlendirdiğine bakılabilir. Böylece onun dünya genelindeki ekonomik ve politik sistemi hangi noktalardan analiz ettiği ve kültürel emperyalizmi bu noktada nereye konumlandığı anlaşılabilir.

Küreselleşme sürecinin ekonomik, politik, kültürel alanlarda farklı şekillerde tanımlandığını söylemek gerekir. En genel şekilde söylemek gerekirse küreselleşme, çağdaş dönemde toplumsal hayatın yayılarak ve hızlanarak dünya üzerinde birbirine bağlanmasına gönderme yapan bir süreçtir (Rossi 2007: 28). Küreselleşme sürecine dair tartışmalardaki bir bakış açısında dünya üzerinde çok az şeyin küresel olduğu, küresel bir ekonomiden bahsedilemeyeceği savunularak küreselleşme savları reddedilirken (Hirst ve Thompson 1992: 394), diğer bir bakış açısında küreselleşme sürecinin sınırsızlığına vurgu yapılarak, bunun tarihsel olarak kaçınılmaz bir süreç olduğu ve ulus devletlerin mevcut küresel ekonomide yer alamadıkları savunulur (Olmae 1990: 183). Bu iki uç arasında yer alan düşünceler söz konusu olmakla birlikte bu tartışmaların önemli bir boyutunu kültür kavramı oluşturur. Bir kültür küreselleşmesinin gerçekleşmekte olduğuna yönelik vurgunun bir tarafında tüm insanlığın birleştiği bir dünya özlemi yer alırken diğer tarafında kültürel çeşitliliğin engellenerek baskın ve homojenleşmiş bir kültüre indirgenediği korkusu yer alır (Tomlinson 2013: 110). Bu temel karşıtlık küreselleşmenin tekçi bir kültürel homojeniteye veya kültürel alanın melezlendiği bir heterojeniteye ilerlediği tartışmasıdır (Ritzer ve Stepnisky 2015: 224). Dolayısıyla kültürel emperyalizmin en temelde belirli saiklerle homojenleşmekte olan bir kültür düşüncesinden doğduğu söylenebilir.

Sömürgecilik, Amerikanlaşma, batılılaşma gibi kavramlar küreselleşme ve kültürel emperyalizm tartışmalarında üzerinde sıkça durulan kavramlardan bazılarıdır. Küreselleşme, eleştirel bakış temelinde genellikle bu alt başlıklar üzerindeki tartışmalarla şekillenir. Bu doğrultuda kültürel emperyalizm olgusu küresel olanla yerel olan arasındaki farklılıklar temelinde tartışmaya açılır. Harvey emperyalizm ve sömürgecilik gibi sözcüklerin küreselleşme kavramının gölgesinde kaldığına vurgu yapar ve bir süreç olarak küreselleşmenin belirli aktörlerce teşvik edilmemiş gibi ele alınmasına karşı çıkar (2008: 74-75). Hobsbawm da içinde bulunduğumuz çağı ABD ve ona ait yaşam tarzının küresel zaferi olarak yorumlar (1998: 1). Bu anlayışa göre küreselleşme genel olarak kapitalizmin en ileri seviyesi olarak tanımlanır (Elliot 2017: 380). Dolayısıyla belirli kültürel ürünlerin hangi tarihsel bağlam içerisinde dünyanın bütün bölgelerinde aynı anda ortaya çıkmasının arkasında yatan nedenlere bakmak gerekir (Erbaş ve Gül 2001: 214,215). Bu da sürecin hangi güç ilişkileri tarafından devam ettirildiğini anlamayı gerektirir.

İlhan toplumsal çözümlemelerini iki aşamalı olarak yürütür: ilk olarak, proleter ulusları proleter olmayanların boyunduruğundan kurtarmak; sonrasında, endüstrileşmiş toplumlarda ise bu toplumlardaki ezilenleri

ezenlerin boyunduruğundan kurtarmak. Bu bağlamda ona göre toplumsal diyalektik “yeryüzü çapında ana çelişkiyi, gelişmişlerle gelişmemişler arasında; gelişmiş ülkeler çapındaysa, proletarya ile burjuvazi arasında” saptamaktadır (İlhan 2020: 302). Bu noktada Marx’ı sömürge gerçeğini görmediği için eleştirir: “Marks, ‘sınıf mücadelesini’ Avrupa ölçüsünde koymuş, gezegen ölçüsünde koyduğunu zannetmişti; bu aslında onun, sömürgeler gerçeğini yeterince ciddiye almadığını gösterir” (İlhan 2015: 353). Onun küreselleşme ve kültürel emperyalizm tartışmaları bu düşünsel konumlanış üzerinden ilerler.

Attila İlhan küreselleşme sürecini, Doğu Bloku’nun dağılmasının ardından tek kutuplu dünya temelinde ele alır ve bu sürecin ulusal devlete düşman klasik emperyalizmin bir devamı olduğunu savunur (2017a: 261, 2020: 367). Ona göre kavramın kendisi sadece bir yanılısamadan ibarettir. Küreselleşme denilen süreçte herkese dilini, kültürünü ve giyimini empoze eden bir sistem söz konusudur ve küreselleşme bu sistem içinde ABD’nin “tek tabanca” sayılması gerçeğine dayanır (İlhan 2015: 149). Bu doğrultuda küreselleşme sürecini ekonomik ve kültürel alanlardaki uygulamalara yönelik bir “eritme ve yönetme” şeklinde tanımlar (İlhan 2017a: 320). Dolayısıyla ona göre küreselleşme, emperyalizmin yeni adıdır. Küreselleşme sürecindeki en önemli noktalardan biri, ülkelerin üretici güç olmaktan çıkartılması ve uluslararası tekeller için açık bir tüketici pazar haline getirilmesidir (İlhan 2017b: 184). Ona göre bu süreç, dünyanın bir ve bütün olduğu, milli sınırlara ve milli pazarlara gerek olmadığı savunusuyla ilerler ve Yeni Dünya Düzeni, küreselleşme, büyük değişim gibi kavramlar bilinen eski vahşi kapitalizmin “yeni vitrin süsleri, yeni cilaları”dır (İlhan 2015: 159).

İlhan’a göre küreselleşme savlarında dayatılan temel nokta, bağımsızlığın modasının geçtiği ve yeni dönemin “karşılıklı bağımlılık” dönemi olduğudur. Bunun bir yutturmaca olduğunu, her alanda sisteme bağımlı olursa da sistemin hiçbir şekilde karşı taraftaki ülkeye bağımlı olmayacağını söyler. Örnek olarak Almanya ya da ABD gibi ülkelerin Türkiye’ye gerçekten bağımlı olduğu bir alanın gösterip gösterilemeyeceğini sorar ve şu ifadeleri kullanır:

“Hele o ‘küreselleşme’ palavrası yok mu, ona bayılıyorum; artık dünya değişmiş, her şey tek tek ülkeler düzeyinde değil, gezegen düzeyinde düşünülüyor, ele alınıyormuş; hiçbir şey (insan hakları, çevre vs) ulusal sınırlar içinde kalamazmış; sevsinler, öyleyse o yaman ‘küreselleşme’ niye ‘Sistem’in Afrika, Asya ve Güney Amerika’daki milyonlarca aç

beslemesini, kendi refahını onlarla paylaşmasını içermiyor?
Niye en az üç yüz yıldır, gezegeni sömürerek biriktirdikleri
serveti, ‘küreselleştirip’, yoksul ülkelere dağıtmıyorlar?”
(İlhan 2015: 370).

İlhan’ın buradan hareketle küreselleşme eleştirisinde kullandığı en önemli kavramlarından biri “sistem” kavramıdır. Dünyanın politik, ekonomik ve kültürel açıdan belirli bir sistemin baskınlığında ve belirleyiciliğinde olduğunu savunur. Yazılarında sistem kavramı, Batı’ya, Amerika’ya, yani en temelde emperyalizme karşılık gelir (İlhan 2016: 12). Sisteme dahil edilen ülkelerin, ekonomik ve kültürel yönden girdiği çıkmazları ele alır. İlhan’a göre sistem içerisinde esas olan “pazar”dır (2016: 138-141). Üretilen malların ancak bir pazar bulunması sonucu satılabileceğini ve kapitalist ülkeler arasındaki savaşlarda bu pazar kavgasının ön planda olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda İlhan küreselleşme sürecini şu cümlelerle anlatır: “Çokuluslu tekellerin yeryüzünü kapladığı bir dönemde, ‘Sistem’in dayattığı tez, ‘küreselleşme’ tezi; yani dünyanın bir ve bütün olduğu, milli sınırlara (milli pazarlara) gerek olmadığı, falan filan! Gerçekte Sovyet tehlikesi kalkar kalkmaz, ‘Sistem’in yüzündeki maskeyi atması değil midir bu?” (2017b: 161). Bu açıdan İlhan’ın, “son yıllarda “küreselleşme” olduğu keşfedilen şeyin, kapitalist dünya-ekonomisinin temel bir işleyiş ilkesi olduğunu iddia ettik” sözlerini kullanan Wallerstein’la (2013:8) benzer bir noktada durduğu söylenebilir. İlhan bu düzende bir ülkenin başına gelebilecek en büyük sorunun teslimiyet olduğunu, teslimiyetçi olmayan yönetimlerin sistemin baş düşmanı olduğunu ifade eder (2020: 156). Teslimiyetçi olmamanın yolu, yani sistemin bir ülkeyi denetimi altına alma sürecinde en büyük engel ise kamu gücüdür. Dolayısıyla ona göre emperyalizmin denetimi altına düşmeden kalkınmak amacıyla olan bir ülke sanayileşmesini kamu egemenliğine yaslamak zorundadır (İlhan 2020: 186-187).

Küreselleşme sürecini geliştirmekte olan ülkelere kurulan bir tuzak olarak adlandıran İlhan’a göre kapitalizmin diyalektiği yeryüzünde yeni bir kutuplaşmayı getirir. Bu düşünceler küreselleşme sürecini tabakalaşma süreci olarak yorumlayan Bauman’la örtüşür: “Bugün tanık olduğumuz şey, dünya çapında bir *yeniden tabakalaşma* sürecidir ve bu süreç boyunca yeni bir toplumsal-kültürel hiyerarşi, dünya çapında bir derecelendirme oluşturulmuştur” (2010: 74). Özetle “zenginlik küresel, sefalet ise yereldir” (Bauman 2010: 79). İlhan da bu eşitsiz işleyişe vurgu yaparak düşüncelerini geliştirir. Ayrıca İlhan’a göre sistem, ekonomisi üzerinde denetim kurmak istediği ülkelere dayattığı serbest ticaret ve açık ekonomi modelini kendi çıkarı söz konusu olduğunda en başta kendisi uygulamaz (2015: 384).

Emperyalizmin güç uyguladığı ülkeyi ekonomik açıdan az gelişmişlik düzeyinde tuttuğunu, gelişmişliği ise kendi kültür modelini ve yaşama biçimini kabul etmek olarak sunduğunu ifade eder (İlhan 2005: 25). Bu noktadaki ana savunusu, kültür emperyalizminin ekonomik emperyalizmle birlikte bir ülkeye giriş yaptığıdır. Çözümlemelerine bakıldığında ikisi birbirini besleyen ve yeniden üreten süreçler olarak varlıklarını devam ettirir.

2. Kültürel Emperyalizmin Türkiye'deki Varlığı

Kültürel emperyalizm veya başka bir adlandırmayla kültür emperyalizmi, sosyal bilimler literatüründeki en sorunlu ve tartışmalı kavramları bir araya getirir. Bu açıdan her şeyden önce uzlaşılması oldukça zor bir kavram bütünlüğünden bahsedildiği kabul edilmelidir. Kültür kavramı modern anlamıyla “maddi, manevi, düşünsel yanlarıyla bütünlüklü bir yaşam tarzı” (Williams 2017: 28) olarak tanımlanırsa bu yaşam tarzının oluşum ve yeniden üretim sürecinde emperyalizmin müdahalesinin nerede yer aldığı sorulması gerekir. Kültürel emperyalizm kavramı, bir kültürel dayatma ve bunun sonucunda bir kültürün tahribatı temelinde, “bir ya da daha fazla kültürün kendisini başka kültürlerle, az çok bilinçli bir şekilde, dayatması” (Ritzer 2011: 277) şeklinde tanımlanabilir. Burada yerel kültürlerin bir bütün olarak ya da bir bölümüyle tahrip olması söz konusudur. Buradan hareketle daha ayrıntı bir tanım şu şekilde yapılabilir: “bir toplumun modern dünya sistemi içine çekilmesi amacıyla onun hakim toplumsal katmanının, dünya sisteminin tahakküm merkezinde geçerli değer ve yapılarla uygun hale getirilmek, hatta bunlara güç katmak üzere kendi toplumsal kurumlarını şekillendirmesi için cezbedildiği, baskı altına alındığı, zorlandığı, bazen rüşvetle elde edildiği bir süreçler toplamıdır” (akt. Tomlinson 1999: 171). Ayrıca Batı özelinde “kendisinden olmayan bütün ülkelere kendi hayat tarzını empoze eder” (Meriç 2016: 306) şeklinde Doğu-Batı çatışması temelinde kültürel emperyalizm tanımlamaları da söz konusudur. Bu noktada Tomlinson kültürel emperyalizmi tartışmanın dört tarzı, başka bir deyişle dört yolu olduğunu ifade eder: medya emperyalizmi olarak, milliyet söylemi olarak, küresel kapitalizmin eleştirisi olarak ve modernliğin eleştirisi olarak kültürel emperyalizm (1999: 42-58). Kültürel emperyalizmi bu şekilde alt başlıklara ayırmak önemli olsa da üzerinde durulması gereken nokta, bu farklı kültürel emperyalizm tartışmalarının aslında birbirine bağlı süreçler olduğudur. Dolayısıyla söz konusu ilişkisellik göz ardı edilmeden bir değerlendirme yapılmalıdır.

İlhan kültürel emperyalizmin ilmiğini kendi elimizle boynumuza geçirdiğimizi savunarak şu ifadeleri kullanır: “Lisede Sophokles okuduk,

klasik Türk sanat musikisine sövmeyi, Divan şiirini hor görmeyi, buna karşılık devletin yayınladığı kötü çevrilmiş batı klasiklerine körü körüne hayranlık göstermeyi öğrendik. Sanki Sinan Leonardo'dan önemsiz, Mevlana Dante'den küçüktü, Itri ise Bach'ın eline su dökemezdi" (2017a: 14,15). Ona göre temel yanlış, kültürel alanda ulusal bileşim aramak yerine hazır bileşimleri aktarmaktır. İlhan'a göre bu noktada kendi edebiyatını, sanatını, kültürünü reddeden bir anlayış doğar. Bu reddedişin sonucunda "yabancı kültürü ta eski köklerine kadar bilmek, onların gelişmesini taklit etmek, onlar gibi yapma"nın marifet sayılması ortaya çıkar (İlhan 2017a: 303).

Ona göre Atatürk dönemi hariç, Tanzimat'tan itibaren isteyerek ya da istemeyerek yapılagelen şey kültür emperyalizmi ile özdeşleşmektir. Türkiye'de kültürel birikimi, kültür ve sanat coğrafyasının en değerli ürünlerini yok sayma söz konusudur. Kendi kültüründen bihaber olma ya da kendi kültürünü yok sayma açısından bir kültürel emperyalizm tanımlaması yapan İlhan'ın düşüncelerinde önemli olan noktalardan biri, bir kültürün diğer bir kültür üzerindeki hakimiyetini tek taraflı açıklamamasıdır. Ona göre kültürel emperyalizmin en önemli boyutu toplumun üyelerinin kendi kültürüne uzak durmasıdır. Yani sadece bir dayatma söz konusu olmaz, aynı zamanda etkin bir kabullenmeyle de bu süreç devam eder.

İlhan'a göre kültürel emperyalizmin Türkiye'deki varlığını anlamak için ilk bakılacak yer eğitim kurumlarıdır (2017a: 166-168). Tarihsel süreç içerisinde misyoner okullarının Türkiye'deki varlıklarını ve gelişimlerini ele alır. Osmanlı döneminde Galatasaray Lisesi, Robert Kolej, Mekteb-i Mülkiye, Cumhuriyet döneminde ise ODTÜ gibi "garba açılan bu pencereler"den kültür emperyalizminin girdiğini, burada okuyanların kendi halkına yabancılaştığını savunur. Ona göre emperyalizm ister dinsel ister laik nitelikte olsun her daim yabancı ve ayrıcalıklı okullarla gelişmekte olan ülkelere girmektedir. Eğitim sisteminde uygulanan politikaları şu cümlelerle anlatır:

"Türkiye, kendi eliyle, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu 'delmiş', ancak bir sömürgecinin yapacağı gibi 'milli eğitimde' ecnebi dille öğretim uygulamış; media'sını neredeyse bütünüyle kültür emperyalizminin emrine vermiş; üst yönetim kadrolarını ecnebi ülkelere göndererek; anavatanlarında çözmeleri gereken sorunlarla uzlaşmayan bir eğitimden geçmelerine sebep olmuştur" (İlhan 2019: 309).

Söz konusu eğitim kurumları hakkında şu ifadeleri kullanır: “Bu okullar ‘kültür emperyalizmi’nin canlı organlarıdır; harıl harıl, öz yurduna ve halkına yabancılaşmış, ecnebiye hayran, onunla işbirliğine teşne aydınlar üretirler” (İlhan 2017b: 189). Bu tarz eğitim kurumlarını misyoner okullar olarak adlandırır ve bu okullarda sömürge aydını, sömürge memuru yetiştiğini savunur. Bu eğitim şeklini tahribat olarak adlandırır: “Asıl tahribat bu, asıl tahribat burada! Bu çocuklara, kendi yurtlarında görev yaptırılmıyorsunuz, öz halkına dudak büküyorlar, gözleri dışarıda” (İlhan 2017b: 104,105). Bu noktada dil meselesine fazlasıyla önem verir. Ona göre kültürsüzleşmenin en temel nedeni dile sahip çıkmamaktır. Yabancı dilin yaygınlaşmasının ve yabancı dille eğitimle birlikte gündelik hayat içerisindeki bütün referansların farklı ülkelere verileceğini ve insanların kendi ülkesini tanımamaya başladığını savunur (İlhan 2017a: 280). Yabancı dille öğretimin gençleri ulusal kültür ortamından koparıp halkına ve tarihine yabancılaştıracağını vurgular: “gitgide Türkçe düşünemez olur, Türkçeyi bir ecnebi gibi konuşur; en kötüsü, artık bütün referansları ecnebidir, örnekleri o ülkeden verir, o ülkenin değer sistemini benimser” (İlhan 2017b: 104). Dolayısıyla ona göre ulusal kültürü yozlaştıran temel meselelerden biri yabancı dilin bütün toplumsal alanlarda yaygınlaşmasıdır.

3. Çağdaşlaşmak ve Batılılaşmak

İlhan kültürel emperyalizmin Türkiye’deki varlığına yönelik en temelde “çağdaşlaşmak” ve “batılılaşmak” kavramları etrafında bir değerlendirme yapar. Ona göre Türkiye’de asıl amaç çağdaşlaşmaktır. Fakat bu unutulmuş ve amaç batılılaşmak sanılmıştır. Başka bir deyişle, çağdaşlaşmakla batılılaşmak birbirine karıştırılır. Bu kültürel emperyalizmin Türkiye’deki varlığı için can suyudur. İlhan’a göre Atatürk sonrası yönetim kademesi, Cumhuriyet’in çağdaşlaşma amacını batılılaşma olarak anlar (2020: 399). Temel sorun, çağdaş uygarlık düzeyinin Batı emperyalist sistemi olarak anlaşılmasıdır. Ona göre “çağdaş uygarlık düzeyi” dogmatik değil, diyalektik bir kavramdır. Sürekliliği içinde barındırır ve kendi karşıtlarıyla etkileşerek gelişir. Muasır medeniyet seviyesi bir yere mahsus ve sabit değildir, bugün Batı’da olabilirken, başka bir gün Asya’da veya Afrika’da olabilir ve önemli olan o seviyeyi yakalamak için edilecek mücadeledir (İlhan 2017a: 313).

İlhan’ın çağdaşlaşmak kavramı üzerinden sunduğu bu analizin Niyazi Berkes’in çağdaşlaşma çözümlemesinden etkilendiği söylenebilir. Türkiye’deki modernleşme sürecini çağdaşlaşma temelinde ele alan Berkes, tarihsel ve toplumsal gelişmeleri bu kavram etrafında analiz eder. Bunu yaparken öncelikli olarak çağdaşlaşmak ve batılılaşmak kavramlarını

birbirinden ayırır. Ona göre çağdaşlaşma sürecinde batılılaşmak gibi bir amaç söz konusu değildir, Batı sadece bir başlangıç noktasıdır. Kültürel alandaki batılılaşmayı, Batı kopyacılığını ve taklitçiliğini sert şekilde eleştirir. Ayrıca mevcut durumu ve değişimleri anlamak için Batı toplumlarına özgü analiz şablonlarını uygulamaya çabalamaz (Berkes 2016). Berkes'in bu düşüncelerinin İlhan'daki yansımaları oldukça belirgindir. Zaten kendisi de Berkes'in eserlerinin batılılaşma sorununu gerçek yerine oturtmak bakımından oldukça yararlı olduğunu ifade eder (İlhan 2017a: 37).

İlhan'a göre çağdaşlaşma ve batılılaşma kavramlarının bir tutulmasının en büyük etkisi gelecek nesillerin yetiştirilme anlayışında görülür. Bu noktada "Batı'nın geri kalmış bir ülkeye göndereceği her öğretisi, kayıtsız şartsız, kendi toprağına yabancılaşmış Batı hayranı ve tüketim toplumu üyesi bir vatandaş türü meydana getirecekti" ifadelerini kullanır (İlhan, 2016: 373). İlhan'a göre "Türkiye'nin sorunu batılılaşmak sorunu değildir, modern kişiliğini bulmak sorunudur. Bu arada yoksulluktan kurtulmak, endüstrileşmek, şehirleşmek sorunudur" (2017a: 96,97) Bu açıdan batılılaşmayı "üstyapısal bir kültür ilericiliğı" olarak adlandırır, oysa asıl önemli olan "altyapısal bir iktisat ilericiliğı"dir (İlhan 2005: 74-75). Türk aydınların büyük bir kesiminin, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma amacını batılılaşma sandığını ve bunun çok vahim bir yanlış olduğunu söyler:

Türkçede, İngiliz, Fransız, Alman klasiklerini, Latin Amerikalı ya da Güneydoğı Asyalı yazarların eserlerini bulup okuyabilirsiniz de; Selçuklu-Osmanlı kültür sentezinin temel eserlerini bulup okuyamazsınız: Alfabenin ve dilin değişmesinden bu yana, yıllar ve yıllar geçmiştir: ne var ki Cumhuriyet Maarifi bu eserleri ne yazdıkları dille yeni alfabeye mal edebilmiştir; ne de günümüz Türkçesine çevirebilmiştir! O yüzden, meraklı Türk okuru, sözün gelişi Erasmus'un Deliliğe Övgü'sünü, ya da Descartes'in Metot Üzerine Konuşması'nı Türkçesinden okuyabilir de, Katip Çelebi'nin o ünü dünyayı tutmuş Cihannüma'sını bulup okuyamaz; doğrusu ya, böyle bir ayıp, gelişmişlik iddiasındaki bir ülkenin kabul edemeyeceğı bir ayıp! (İlhan 2019: 210).

İlhan kültürel hayatın Cumhuriyet dönemi içindeki konumunu anlamak için Atatürk'ün tarihsel bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini savunur (Söker 2002: 32). Atatürk dönemini bağımsızlık ve anti-emperyalist niteliğıyle diğer tarihsel dönemlerden ayırır (Özkandaş 2019: 204) ve kültür politikaları temelinde bir karşılaştırma yapar. Atatürk döneminde

kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu “içimizden çıkarmak zorunda olduğumuz temeli” aramak amacıyla kurulan kurumlar olduğunu ifade eder. Oysa sonrasında Batı kültürünün hegemonyasında bir kültür politikası izlenir. Bir Mevlana eserinin yayınlanmasına karşın, yüz tane Lukianos, Aristophanes, Sophokles'in yayınlandığını ifade eder. Bu noktada “çağdaşlaşıyor muyuz, yoksa kültür emperyalizminin tasmaını elimizle boynumuza mı geçirip, kişiliğimizi yitirip yozlaşıyor muyuz?” sorusunu sorar. Çünkü kendi birikimlerimizden çıkarmak zorunda olduğumuz temel yerine, Yunan klasiklerinden bir kültürel temel çıkarılmaya çalışılır. İlhan bu tutumu “üstyapısal ilerericilik” olarak adlandırır. Bu ilerericilik tutumunda ekonomi-politiğin verileri hiçe sayılır, kalkınma ve uygarlaşma bir kültür sorunu olarak algılanır. Örneğin köy enstitülerinde Aristophanes oynamanın, Türk şiirini Batılı şiirin kötü kopyası haline getirmenin yenileşme olacağı savunulur (İlhan 2019: 286). İlhan bu açıdan kendi kültürel birikimlerinden bihaber olan, bihaber olmaktan da öte bu birikimleri görmezden gelen bakış açısının karşısındadır. Modernleşmeyi toptan bir uygarlık değiştirmek olduğunu sanan düşünürleri eleştirir: “Yunus Emre yok, Bedreddin-i Simavi yok, Pir Sultan Abdal yok; Chanson de Roland var, Campanella var, Villon var; Şeyh Galip, Baki, Nedim beş para etmez, var mı Vingy, var mı Ronsard, var mı Poe?” (İlhan 2017a: 26).

İlhan kültür olgusuna diyalektik olarak bakılmadığını, tarihsel ve toplumsal koşulların göz ardı edildiğini ifade eder (2019: 402). Bu, oryantalist Batı'nın dünyaya bakış tarzıdır. Bu bakış tarzında ne İslam ne Hint ne de Çin medeniyeti vardır. Oysa bu medeniyetlerin farklı koşullarda farklı kültür değerleri yaratarak geliştikleri göz ardı edilir. Bu şekilde Batı'ya benzeme temelinde bir “devşirme kültür taklitçiliği” ortaya çıkar. Kültürel alanda benimsenmesi gerekenin evrensel sanılan batılı kültür olduğu düşünülür (İlhan 2019: 408). Ona göre Tanzimat döneminden beri kültür emperyalizmiyle özdeşleşme çağdaşlaşma sanılmakta ve geçmiş kültürel birikim küçümsenip yok sayılmaktadır (İlhan 2017b: 200).

İlhan bu noktada Türkiye gibi medeniyet sahibi toplumların Batı'ya nasıl bakmaları gerektiği sorusunun ikisi yanlış, biri doğru olmak üzere üç cevabının olduğunu söyler. İlk yanlış cevap, Batı uygarlığının dünya uygarlığının son hali olduğu, evrensel ve tartışılmaz olduğu ve bu yüzden onu benimsemenin ve taklit etmenin gerektiğidir. Bunun yanlış olmasının sebebi, Batılı ülkelerde bile aynı metodun farklı koşullarda farklı kültürler ortaya çıkartmış olmasıdır. İkinci yanlış cevap, Batı'yı tamamen red ve inkar edip kendi imkanlarımızla çağdaşlaşmaya çalışmaktır. Bunun yanlış olmasının sebebi ise, ne kadar büyük olursa olsun inanca dayalı hiçbir

uygarlığın kendiliğinden rasyonalizme ulaşmadığıdır. Doğru cevap ise, Batı'ya akıllıca bakabilmektir. Yani Batı'da gerçekten evrensel olan, bilim ve bilimsel düşüncedir (İlhan 2017b: 124).

4. Aydın Sorumluluğu

İlhan'ın kültürel emperyalizm ve aydın arasında kurduğu ilişkiye geçmeden önce, aydınlara yönelik genel düşüncelerine değinmek gerekir. Türkiye'deki aydınlara çoğunun bilgi açısından noksan “gazete aydını” olduğunu ifade eder (İlhan 2016: 216). İçinde yaşadığı toplumla çelişen, üretimde ve kültürel alanda halkla özdeşleşmeyen, bireysel olarak soyutlanan ve yabancılaşmış bir aydın betimlemesi yapar. “Yabancılaşma” kavramı aydınlara tanımlarken sıklıkla başvurduğu kavramlardan biridir. Yabancılaşmanın bir devrim anlayışının ters uygulanmasından ortaya çıktığını savunur. İlhan'ın bu düşüncesi, aydınlara yabancılaşma kavramı üzerinden ele alan Berkes'in düşünceleriyle örtüşür. Berkes “Batı uyduculuğu” merkezinde, ulusal çıkarlardan yoksunlaştırılmış bir aydın analizi yapar (2015: 258-259). İlhan'a göre bu aydınlara “öz dilini, öz kültürünü, öz tarihini ve öz yurdunu; diliyle eğitim gördüğu ülkenin dilinden, kültüründen, tarihinden ve yurdundan daha az tanır, daha az bilir” (2017b: 104). Bu açıdan aydınlara iki temel özellik ele aldığı söylenebilir: ilki, içinde yaşadığı kültürel dünyanın uzağında kalması ve başka bir kültürel dünyaya yakın olması; ikincisi, kendi ülkesinin kültürünü küçümsemesi. Bu iki özellik sonucunda aydın, kendi kimliğini bir başka ülkenin kültürel birikimiyle inşa eder. İlhan “aydının çarpık ulusallaşmadan dolayı içine düştüğu kültürel krizi” (Söker 2002: 375) hem makalelerinde hem de edebi eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alır.

İlhan'a göre aydınlara temel özelliklerinden biri emperyalist Batı karşısında aşağılık kompleksine sahip olmalarıdır (2016: 372). En çok eleştirdiği ise ilerici olarak adlandırılan aydınlara Batı yanlısı önyargılarıdır. Ona göre Türk aydını en temelde, çağdaşlık ve batıcılığı birbirinden ayıramaz. Aydın tarihsel süreç içerisinde muasır medeniyetin değişebileceği gerçeğini görmez. Bu sebeple, Batı medeniyetini esas alır ve bir sömürge aydınına dönüşür (İlhan 2020: 270). Bu noktada ona göre birbiriyle bağlantılı iki tür kopukluk söz konusudur: ilki, aydının kendi kültürel birikiminden kopukluğu; ikincisi, kendi halkından kopukluğu. Bu iki kopukluk aydının toplum içerisindeki konumunu şekillendirir ve kültür emperyalizminin devamlılığını sağlar. Aydın ve halk arasındaki ilişkiyi “Bu ülkeyi iki yüz yıldır, aydınlara batırır, halk kurtarır” (İlhan 2016: 373) cümlesiyle özetler.

İlhan sistemin etkisine girmiş olan toplumlarda, emperyalist sistemin istek ve planı doğrultusunda komprador bir ekonomi ve komprador bir burjuvazi

oluştugu gibi komprador bir kültürün de oluştuğunu savunur (2020: 104). Aydın bu süreçte hayati bir konumda yer alır. “Ecnebi misyonerleri” anlamına gelen bir “komprador aydın” kavramsallaştırması yapar. Ona göre emperyalizm tarafından sömürülen ülkede bu sömürüye direnecek olan tek güç halktır. Fakat halk ancak aydınlarla güç birliği yaptığında demokratik devrim hareketine kalkışabilir. İlhan’a göre bu hareketi önlemenin çaresi “aydınları iğdiş etmek”tir. Aydın, emperyalizmin kültürünü benimser. Bunun sonucunda aydın ve halk birbirinden kopar. Ona göre “ilerici” olarak adlandırılan Türk aydını, Jön Türkler’den beri batılı emperyalist kültürle ve komprador burjuvaziyle uyumluyken halkıyla çelişir. Çare, Türk aydınının çuvaldığı nokta olan ulusal kültürün yaratılmasıdır. İlhan’a göre iki düzeyde bu çuvalama görülür. Birincisi, üç yüz yıldır ilericiliğin komprador kültürünü benimsemek olarak algılanmasıdır. Örneğin çoğu sosyalist, bir yandan komprador ekonomisine karşı çıkarken diğer yandan ilericilik adı altında komprador kültürü savunmaktadır. Onlar için ulusallaşmak, ülkenin geçmişinden bağımsız olarak, Yunan/Latin kökeninde kozmopolit bir kültür uydusu haline gelmekten farksızdır. İkincisi ise, komprador kültürün karşısında olanların Osmanlı temelinde bir çözüm araması ve duygusal bir tepkiyle geçmişe sığınmalarıdır. İlhan her iki tutumun da yanlış olduğunu savunur (2020: 104-106).

Ona göre emperyalizmin bir ülkeye girişi şirket, asker ve misyonerle olur. Bunu “sermaye, silah ve kültür üçgeni” (İlhan 2019: 401) olarak adlandırır. Bu üçgen aracılığıyla bir sömürü mekanizması yaratılmaktadır. İlhan bu üçgen içerisinde aydının rolü hakkında şu ifadeleri kullanır:

Emperyalist sistem, ahtapot kollarını başka bir ülkeye attı mı, önce o ülkenin içinden ve halkından, kendine yardımcı olabilecek kişiler arar. Bu kol atış ekonomiktir, diyelim ki İngiliz ya da Fransız emperyalizmi Türkiye’ye girecek, amacı hammaddelerimizi ucuza kapatıp, mamul maddelerini pahalıya satmak, bunun için Osmanlı’nın halkını, dilini, görgü göreneğini bilen kişilere muhtaçtır, koskoca kefere gidip de Aydın ilçelerinden incir, Zonguldak’tan kömür, Balya’dan simli kurşun çıkaramaz ya, ona aracılık edecek kişileri bulması, bu kişilerin onun adına bu el ve ayak işlerini yapması gereklidir. Giderek komprador ticaret burjuvazisi diyeceğimiz bu kişiler, çıkarlarıyla emperyalist sisteme bağlanırlar, çünkü yaşama nedenleri, mutlulukları, refahları, sistemin sömürsününün devam etmesine bağlıdır (İlhan 2019: 274).

İlhan'a göre emperyalist sistem komprador burjuvazisini misyonerlik faaliyetleriyle ve dinsel yollarla sağlar (2019: 274-277). Misyonerlik faaliyetlerinin başında okullar gelir. Bu okullarda emperyalist ülkelerin çıkarlarına uygun bir vatandaş kuşağı yetişir. Mezun olanlar yurttası oldukları ülkenin değer ölçülerine göre değil, okullarının bağlı bulunduğu yabancı sistemin değer ölçülerine göre hayatlarına devam eder. Böyle bir yaşam ve düşünce biçimi ise ileride emperyalist sistemin temsilcilerini hazır hale getirir. Diğer kısımda ise çok uluslu bir toplumda dinsel yakınlıklar üzerinden belirli bir kesimin aklını çelmek, onları gerçek kültürlerinden kopararak kendi kültürlerine eklemek vardır. Sonrasında bu kesimler yine sistemin ekonomik çıkarları için kullanılır. Bunun sonucunda yabancı değerler düzeni “yeni ve ileri” sayılırken, kendi ülkesindeki değerler düzeni “eski” diye kötülenir.

İlhan misyoner okullarından yetişen sömürge aydınları ile dolu bir Türkiye resmi çizer (2016: 185). Komprador aydın, Batı'nın gözünden kendi ülkesine bakmakta ve ülkesinin sömürülmesine yataklık etmektedir. Batılılaşmak adı altında açıkça sömürgeleşmeyi öneren bu aydınlar, düşünce biçimlerini Türkiye'nin çıkarlarına göre değil, sistemin çıkarlarına göre ayarlamıştır ve kendi çıkarları ile sistemin çıkarlarını özdeş görürler. İlhan'a göre aydınlar, bir ulusun yüzlerce yıllık uygarlık birikiminden deri değiştirir gibi çıkamayacağını kestiremez ve çağdaşlığı ulusal kişilik iddiasından uzakta bir aynılışma sanır (2019: 182). Bu durum kültürel emperyalizme teslim olduklarının göstergesidir. Aydınların batılılaşma karşısında Atatürkçü ulusal tezi değil, komprador batıcılığı savunduklarını söyler: “Ana kültür kaynaklarını küçümseme, batılı kültür emperyalizmine kapıları açıyor. Öykünmenin doğal sonucu ulusal bilincin çözülmesi” (İlhan 2017a: 127). Ayrıca içinde buldukları durumu şu cümlelerle özetler: “Kendi edebiyatını reddediyor, kendi sanatını reddediyor, kendi kültürünü reddediyor. Bunun yerine yabancı kültürü bilmek, onların gelişmesini taklit etmek, onlar gibi yapmak marifet sayılıyor.” (İlhan 2017a: 291). İlhan'a göre aydınlar altyapısal dönüşümleri savunmak yerine farklı toplumların üstyapısal çözümlerine bel bağlamaktadır: “Türk aydınları, ulusal çözüm diye, başka ülkelerin kendi koşullarına göre ürettikleri çözüm reçetelerini savunmak ‘gaflet ve dalaleti’ içindedir” (2005: 18). Ayrıca aydınları ‘ilerici’ aydın ve ‘gerici’ aydın olarak sınıflar ve şunları ifade eder: “ilki yabancı bir kültürü Türkiye'ye aktarmak, ikincisi geçmiş kültürü ‘aynen’ sürdürmek isteyen, iki yanlış tiptir” (İlhan 2005: 119).

Bu noktada bir değerlendirme yapmak gerekirse İlhan için aydının tanımlayıcı özelliği ve birincil görevi, ulusal iradenin dıştan kısıtlanmasına

karşı çıkmak, başka bir deyişle emperyalizmin karşısında olmaktır. Fakat bahsettiği komprador aydın tipi, bunun tam tersi yönde hareket eder. Savunduğu, Türk aydınının kültür emperyalizmi karşısında durması, Batı'nın veya Doğu'nun taklitçiliğinden uzaklaşıp çağdaşlaşmayı doğru anlamasıdır. Ayrıca ona göre aydınlar çağdaş ulusal kültür sentezine ulaşmanın yollarını bulmalıdır. Dolayısıyla kültür emperyalizmine karşı ulusal kültür sentezine ulaşmak için temel sorumluluk aydınlardadır.

5. Çözüm: Ulusal Kültür Sentezi

Attila İlhan Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal birikimi üzerine, çağın gereklilikleriyle bir sentez oluşturulması gerektiği, bu sentezden çıkacak bir kültür dünyasına ihtiyaç olduğunu savunur. Ona göre kültürel emperyalizme engel olmanın tek yolu “ulusal kültür sentezi”ni oluşturmaktır. Bu savunusunu “Batı’ya ‘doğru’ bakmak yetmez; Doğu’ya, yani kendimize de ‘doğru’ bakmayı öğrenmeliyiz” (İlhan 2017b: 127) sözleriyle özetler.

İlhan'ın sözünü ettiği “ulusal bileşim”in ekonomide ve kültürde gerçekleş(e)mesinin en önemli sonucu, sanattan hukuka kadar bir bütün olarak üstyapının her çeşit kültür emperyalizmine açık olmasıdır (İlhan 2016: 277). Türkiye'nin anti-emperyalist bir ulusalcılık olan Müdafaa-i Hukuk ulusalcılığı tezine sarılması ve ulusal birliğini “sistem”in karşısında durarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder (İlhan 2016: 404). Ona göre kültürel alanda ulusal olmamak, sömürge haline düşmektir (İlhan 2017a: 302).

İlhan ulusallık kavramına kültürel yönden nasıl yaklaşılması gerektiğini açıklar. Ulusallığın ele alınış biçimlerinin, yöntem olarak yanlış olduğunu ifade eder. Geleneksel kültür birikiminin tek başına oluşmuş, terk edilemez bir şekilde ele alınmasına ve Batı'dan ya da Doğu'dan gelecek her yeni gelişmeye karşı savunma halinde olunmasına karşıdır. Ona göre “ulusallıkta da, kültürde de, bir kerede olmuş bitmiş, değişmez ve terk edilemez aşamalar söz konusu olamaz, sürekli olarak değişen koşulların getirdiği tezler, antitezler ve sentezler vardır” (İlhan 2020: 102). Bu noktadan bakıldığında İlhan'ın kapalı, değişmez bir kültür tanımlaması yapmadığı görülür. Ulusal kültürün diyalektik olarak değil, dogmatik ve metafizik bir düzeyde ele alınmasına karşı çıkar.

İlhan'a göre en genel anlamıyla ulusal kültür, “toplumların toplumbilimsel olarak ulus aşamasında ulaştıkları kültür bileşimi”dir (2020: 103). Dolayısıyla burjuva egemenliğine ulaşılan aşamaya karşılık gelir. Üretimin ulusal sınırlar içerisinde açık pazara dönüşme süreci ile kültürün ulusallaşması sürecini birbirine benzetir. Ayrıca ulusal kültürün, kendinden önceki feodal

kültürle ve kendinden sonraki proleter kültürle ikili bir karşıtlık içinde var olduğunu ve bu kültürleri içerdiğini ifade eder. Bu noktada, kültür kavramının sınıfsal özelliğinden söz etmenin yanlışlığına vurgu yapar. Ona göre kültürün sınıfsal açıklanması, yani sınıfsal amaçlarla kullanılışından söz etmek doğrudur (İlhan 2017a: 207). İlhan'ın bu açıklamasıyla burjuva kültürü ve proleter kültür gibi karşıtlıklardan öte, ulusal sınırlar içerisinde bir kültür tanımlaması yaptığı görülür. Ulusal bileşimin burjuva mı proleter mi olduğu gibi bir soruyu anlamsız bulur. Ona göre ulusal kültür, her iki sınıfı da içermektedir ve kültürün gelişmesinde bu sınıfsal karşıtlık belirleyici olacaktır.

İlhan'a göre ulusal kültürü tanımlayan temel nokta, tarihsel bir birikimin varlığıdır. Türkiye için "kökeni Mezopotamya uygarlığına kadar uzanan bir uygarlık birikiminin, Türk/Arap/İran/Bizans potasında eritilip kaynaştırılması, özgür bir bileşim"den bahseder. (İlhan 2020: 117). Dolayısıyla söz konusu tarihsel birikimde farklı kültürel dünyaları dışlamaz. Bu tarihsel birikim üzerinden yapılması gereken, Batı'da da olduğu gibi, "bilimsel yöntemlerle geçmişimize dayanan, ondan yararlanan, fakat ileriye açılan ulusal bir birleşim"dir (İlhan 2017a: 125). "Ulusal kültürü, ulusal geçmişten yararlanmadan yaratamayız" (İlhan 2020: 44) ifadeleri söz konusu sentezin geçmişle ilişkisini özetler niteliktedir. İlhan'ın düşüncelerinde Anadolu'da oluşmuş bütün medeniyetlere sahip çıkılması gerektiği savunusu vardır. Bu sentezin Selçuklu/Osmanlı tabanından üretileceğini ifade eder. Ulusal senteze ulaşmak için ilk olarak ulusal bilincin gerektiğini, ulusal bilinç için de tarih bilincinin gerektiğini ifade eder (İlhan 2005: 49). Her ulusun kendine has yöntemleri olduğunu ve bu yöntemler üzerinden kültürel dünyalarını var edebileceklerini vurgular. Yapılması gerekenleri şu cümlelerle anlatır:

Akılcı metotlarla o görkemli Türk-İslam sentezine yaslanıp, ondan yararlanarak; yeni yaşama koşullarının, çağdaş, yani laik, yani demokratik, yani orijinal kültür sentezini gerçekleştirmek! Bu ulusal kültür bileşimidir: Akılcıdır, şu halde hem laik, hem de demokratiktir; geçmişin kültür değerlerini 'ceffelkalem' reddetmez, onlardan yararlanmayı öngörür; şu halde ulusalcıdır ve ulusçudur; yabancı kültürleri incelemekten yanadır, ama taklidi reddeder; şu halde orijinal ve anti-emperyalisttir (İlhan 2005: 169,170).

Gerçekçi ve diyalektik bir sentez sunma çabasında olan İlhan bu önerisine itirazın sistemin ve yandaşlarının savunduğu emperyalist küreselleşme

süreci üzerinden geldiğini söyler (2019: 414). Değerlendirmelerinde kültürel alanı soyut ve ayrı bir üretim noktası olarak değil, toplumsal yapı içerisindeki farklı alanların etkileşimi noktasında ele alır. “Ulusal kimlik sorunu, ulusal bileşim sorununa; ulusal bileşim sorunu ise ekonomik altyapı ve kültürel üstyapının, ulusal olarak şekilleneceği coğrafi ve sosyolojik manada, yurt ve tarih bilincine bağlıydı” (İlhan 2005: 181) ifadeleri bu bakış açısını özetler.

Bu noktada üzerinde durduğu bir diğer konu “evrensel kültür” kavramıdır. Evrensel denilerek savunulan kültür değerlerinin gerçekte batılı toplumların değerleri olduğunu, bu sebeple evrensel kültür denilen kavramın tarihsel süreçteki toplumsal gelişme ve çatışmalar içerisinde ele alınması gerektiğini ifade eder. Batılı toplumların emperyalist güç olarak, kendi kültürlerini dayattıklarını, bunu da evrensel kültür etiketiyle gizlediklerini savunur: “Onların evrensel kültür dedikleri, birkaç yüzyıldır, Yahudi/Hıristiyan tabanlı Batılı emperyalizmin, dünyaya ‘evrensel’ diye, ‘cebren ve hile ile’ kabul ettirmeye uğraştığı, Yunan/Latin kökenli Batı kültürü -kendi kültürü” (İlhan 2005: 15).

Attila İlhan ulusal kültür sentezine ulaşma açısından en başarılı dönem olarak Atatürk dönemini örnek gösterir. Çözüm Atatürk’ün de uyguladığı gibi “modernizmden (Avrupa’dan) metodu alıp, sentezi içinde yaşadığımız ulusal koşullardan üretmek”tir (İlhan 2020: 421). İlhan’ın savunduğu, diyalektik uygulama olarak adlandırdığı metodun ulusallaştırılmasıdır. Ona göre Atatürk’ün ölümünden sonra bu anlayış terk edilmiş ve Türkiye sistemin içine çekilmiştir. Bu noktada İlhan “Ülkemiz tam anlamıyla bir ‘kültür kirlenmesi’ içindedir... hiçbir dönemde ‘kültür emperyalizmi’ bu kadar egemen ve etkili olmamıştı” (2019: 212) diyerek mevcut durumu betimler. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde yapılanları şu cümlelerle özetler:

Farkında mısınız, her alanda karşımıza, aynı sorun çıkıyor: Türkiye’nin çok sağlam ve çok köklü kültürel bir tabanı olduğunu unutmuş gibiyiz. Hangi alanda olursa olsun, yeniliğimizi, yeni koşullara uygun olarak kendi içimizden üretmeyi deneyeceğimize, nedense bizimle uzaktan yakından ilişkisi olmayan, uzak modelleri taklit etmeyi tercih ediyoruz. Bu bir kere bizi uydu ya da eski sömürge ülkelerin düzeyine indiriyor ki, buna müstehak değiliz; ayrıca, millî kimlik ve kişilik bahsinde durup dururken kendi kendimize çelme takıyoruz. Kendi kültürümüze kendimiz sahip çıkmazsak, başkaları onu -dolayısıyla bizi- ciddiye alır mı? (2017b: 213).

Görüldüğü gibi İlhan'ın "ulusal kültür sentezi" düşüncesinin temelinde toplumların kendi kültürel birikimlerinin ve özgülüklerinin olduğu kabulü vardır. Her toplumun farklı kültürel bileşenleri olduğunu savunur. Bu düşünceden hareketle, ona göre Türkiye özelinde öncelikli olarak yapılması gereken, Doğu'nun ve Batı'nın taklitçiliğini bırakmaktır. Bu noktada önemli olan, hangi kültürel öğelerin nereden geldiği değildir, önemli olan bir bileşimin yapılp yapılamayacağıdır. Ulusal kültürü birleşim temelinde tanımlar. Bu açıdan İlhan'ın kültürü, müdahale edilen ve edilebilir bir olgu olarak ele aldığı söylenebilir. Yani kültür, kendi doğal akışıyla var olamaz, aynı zamanda şekillendirilmelidir de. Buradaki temel nokta, ulusal kültür sentezinin kültürel emperyalizme karşı tek çözüm olmasıdır. İlhan'a göre ulusallığın olmaması, sömürgeye dönüşmektir.

SONUÇ

Attila İlhan'ın kültürel emperyalizm çözümlemesinde izlediği yol ulusal kültür, küreselleşme, çağdaşlaşma ve aydın kavramları üzerinden şekillenir. Bu açıdan kültürel emperyalizm üzerine yazdığı yazıların önemi, ele aldığı meseleyi dar bir alana sıkıştırmaması, farklı olgular üzerinden daha geniş bir bakış açısı sunmasıdır. Dolayısıyla İlhan'ın yazılarından bütünlüklü bir kültürel emperyalizm çözümlemesine ulaşabilmek mümkündür. Türk düşünce hayatında bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan düşünür olarak bu alandaki literatüre önemli bir katkı sağlar.

Attila İlhan Türkiye'nin kültürel birikiminden bihaber olmak, Batı kültürü ile kaynaşmış ve hatta bu kültürün taklitçisi olmak özelinde bir kültürel emperyalizm çözümlemesi sunar. Bunun sonucunda kendi kültürlerinden soyutlanan ve başka bir kültürün aktarıcısı haline gelen bireylerin ortaya çıktığını vurgular. Kültürel birikimine sahip çıkmayan ve bu birikim temelinde tarihsel süreç içerisinde bir sentez ortaya koymayan hiçbir ülkenin kültürel emperyalizmin boyunduruğundan kurtulamayacağını savunur. Ona göre ulusal kültürün korunması ve belirli politikalarla geliştirilmesi gerekir. Bu yapılmadığı taktirde ulusal kültürün kültürel emperyalizmin saldırısı sonucu yozlaşacağını ifade eder.

Attila İlhan bu bağlamda küreselleşme sürecini dönemin emperyalist sistemin yeni bir adlandırması olarak görür. Küreselleşme kavramındaki muğlaklığı eleştirerek meseleyi ekonomik ve kültürel amaçlar çerçevesinde ortaya koyar. Kapitalist sistemi temel alan çözümlemesinde, bu sistemin egemenleri ve sömürülenleri olduğu gerçeğinden hareket eder. Dünya sistemi temelinde yaptığı incelemede ekonomik güç kültürel gücü de egale etmekte

ve ulusal kültür oluşumunu engellemektedir. Ona göre nasıl ki uluslararası pazar gerçeği söz konusuysa, kültürlerin teklediği, tek tiplediği bir süreç söz konusudur. Sistem karşısında politik, ekonomik ve kültürel alanların tamamını kapsayan bir bağımsızlığı savunur. Bunun için çağdaşlaşmak amacı doğru anlaşılmalıdır. Fakat ona göre Türkiye'de çağdaşlaşmak ve batılaşmak birbirine karıştırılmaktadır. Asıl amacın batılaşmak olduğunun sanılması kültürel emperyalizmi besleyen en önemli noktalardan biridir. Bu açıdan İlhan'a göre kültür emperyalizminin Türkiye'deki varlığının baş sorumluları aydınlardır. Sistemin içinde yer almayı engelleyecek güç olan ulusal aktörler kültürel emperyalizmin ya taşıyıcıları ya da engelleyicileridir. Ona göre Türk aydını kültürel emperyalizmin taşıyıcısı konumundadır.

Bütün bu süreçlerle değerlendirildiğinde Attila İlhan'a göre ulusal kültür sentezinin oluşmasının önündeki en önemli engel kültürel emperyalizmdir. Siyasal saplantılar ve ideolojik önyargıların etkisinde kalarak bir ulusallık tartışması yapmak yerine, kültür temelli bir tartışma yürüttüğü görülür. İlhan'ın bu noktada toplumların kendilerine özgü yönlerini temele aldığı söylenebilir. Hangi alanda olursa olsun cevabın farklı ülkelerdeki uygulamalarla verilemeyeceğini savunur, savunduğu toplumların mevcut koşullarına göre özgün gereklilikleridir. Kültürel emperyalizm konusundaki çıkış noktası ve ulaşmak istediğini çözüm buradan hareketle ilerler.

KAYNAKLAR

Bauman, Zygmunt (2010). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, 3.baskı, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berkes, Niyazi (2015). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, Niyazi (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 22.baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Elliott, Anthony (2017). *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, çev. Gökhan Savaş, Ankara: Dipnot Yayınları.

Erbaş, Hayriye ve Songül Sallan Gül (2001). "Kapitalizm ve Kültür: Popüler Kültürün Küreselleşmesi ve Piyasalaşması", *Mülkiye*. 25(229), s. 207-228.

Harvey, David (2008). *Umut Mekanları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis.

Hirst, Paul ve Grahame Thompson (1992). "The Problem of 'Globalization': International Economic Relations, National Economic Management and the Formation of Trading Blocs", *Economy and Society* 21(4), s. 357-396.

Hobsbawm, Eric (1998). “The Nation and Globalization”. *Constellations* 5(1), s.1-9.

İlhan, Attila (2005). *Ulusal Kültür Savaşı*, 3.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2015). *Hangi Küreselleşme*, 4.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2016). *Batı'nın Deli Gömleği*, 6.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2017a). *Hangi Batı*, 13.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2017b). *Hangi Laiklik*, 4.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2019). *Hangi Edebiyat*, 5.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İlhan, Attila (2020). *Hangi Atatürk*, 21.baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Meriç, Cemil (2016). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 18.baskı, haz. Ümit Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.

Olmae, Kenichi (1990). *Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, New York: Harper Business.

Özkandaş, Yaşar (2019). “Attila İlhan'ın Mustafa Kemal Atatürk Çözümlemesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (90), s.198-211.

Ritzer, George (2011). *Küresel Dünya*, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, George ve Jeffrey Stepnisky (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. Irmak Ertuna Howison, 2. baskı, Ankara: De Ki Basım Yayın.

Rossi, Ino (2007). “Globalization as a Historical and a Dialectical Process”, *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches*, New York: Springer, s. 27-62.

Söker, Gönülden Esemeli (2002). *Attila İlhan'da Kültür Sorunsalı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tomlinson, John (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tomlinson, John (2013). *Küreselleşme ve Kültür*, 2. basım, çev. Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wallerstein, Immanuel (2013). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmalarının Sınırları*, 2. baskı, çev. Taylan Doğan, İstanbul: BGST Yayınları.

Williams, Raymond (2017). *Kültür ve Toplum: 1780-1950*, çev. Uğur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Batı Etkisinde Türk Edebiyatı

Batı Şiiri Etkisinde Türk Şiiri

Osman Nuri TOLAR*

ÖZ

Türk modernleşmesi tarihinde yeni Türk edebiyatının inşası ve Türk şiirinin modernleşmesi meseleleri çok önemli bir yer tutar. Modern Türk edebiyatının Avrupa merkezli Batı “medeniyeti” etkisinde doğduğunu söylemekle Batı “edebiyatı” etkisinde bir Türk edebiyatından bahsetmek birbirinden farklı iki düşüncenin dile getirilmesi demektir. Yine Batı “edebiyatı” tesirinde bir Türk şiirinden bahsetmekle Batı “şiiri” etkisinde bir Türk şiirinden bahsetmek de farklı olacaktır. Bu sebeple “Batı medeniyeti” ve “Batı edebiyatı” tamlamalarının farklı içerikleri isimlendirip farklı tesir alanlarına işaret ettiklerini ve edebiyat şiir ayrımını yapmanın zaruri olduğunu söylemek gerekmektedir.

Batı sanatı / şiiri, aynı zamanda Batı medeniyetine karşı söz konusu medeniyetin kendi içinde doğmuş güçlü bir eleştiri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Batı “şiiri” etkisinde gelişmiş bir Türk şiiri için yapılan ‘Batı etkisinde gelişmiş Türk şiiri’ isimlendirmesi eksik ve yanıltıcıdır. Bu konuda Batı veya Batı medeniyetinin etkisinden değil Batı sanatı ve şiirinin etkisinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Yapılacak bir edebiyat ve şiir ayrımı ise meselenin daha açıklıkla kavranmasını sağlayacaktır. Ayrıca modern Türk şiirinin en belirgin vasfının Batı şiiri etkisinde kaldığını iddia etmek de yanıltıcı olmuştur. Türk şiiri, modernleşmesini gerçekleştirirken kendine mahsus bir şiir düşüncesi geliştirmeyi başarmıştır.

Poîésis düşüncesiyle tanışmak Türk şairlerin modern Türk şiirine mahsus bir poîésis üretmelerine sebebiyet vermiştir. Modern Türk şiirinin ilk dönem sanatçıları kökünü Yunan felsefesinde bulan Türk şiirine mahsus bu poîésis düşüncesiyle edebiyatın ve şiirin (sanatın) halkın hizmetinde olması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Böylelikle şiir, Türk kültür varlığının modern dünya içinde yer alıp mevcudiyetini devam ettirme imkânlarını yoklamak işini uhdesine

* Dr., İdare ve Vergi Mahkemeleri Başkanlığı, Erzurum/Türkiye.
E-posta: osmannuritolar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5170-3940
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.141
Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

alarak doğrudan bir amaç (kátharsis) edinmiştir. Sonraki dönem sanatçıları ise “sanat sanat içindir” iddiasında olmakla beraber şiirlerinin arkasında Türk duygusunun olduğunu, edebiyatların ait oldukları milletlerin karakterine sahip olmaları gerektiğini dile getirmişlerdir. “Sanat için sanat” düşüncesini savunan Servet-i Fünûn şair ve yazarları dahi bir millete mahsus edebiyatın en büyük üstünlüğünün milliyetinin seciyesine maruz olması, zevahiri ne olursa olsun akan kanının ait olduğu ırkın kanı olması gerektiği hususunda hemfikirdiler.

Bu düşünceyle nesir ve şiir, Türk kültür varlığının modern dünya içinde var oluş mücadelesinin imkânlarını yoklama işine hasredilmiştir. Bununla birlikte çok eski bir geleneğe sahip Türk şiirinin modernleşmesi roman, deneme, tiyatro gibi türlerin ilk örneklerinin verilmesinden ve Türk edebiyatının modernleşmesinden farklıdır. Türkçede roman, tiyatro gibi türlerin oluşması klasik Türk şiirinin olanca kazanımlarının ve olanaklarının devreye sokulması suretiyle başarılmıştır. Türk şiirinin modernleşmesi, Türk modernleşmesi içinde Türk romanı, hikâyesi, tiyatrosundan müstakil olarak değerlendirilmelidir.

Bu makalede yukarıda özetlenen değerlendirmeler eşliğinde şu problemlere odaklanmak istenilmiştir: 1- “Batı” etkisindeki bir Türk şiirinden / edebiyatından bahsetmekle “Batı şiiri / sanatı etkisindeki” bir Türk şiirinden / edebiyatından bahsetmek aynı şey midir? 2- Şiir de roman, hikâye ve diğer nesir türleri gibi edebiyatın bir alt şubesi midir? 3- Köklü bir geleneğe sahip Türk şiirinin modernleşmesi, modern Türk nesirini oluşturan roman, tiyatro gibi Türk edebiyatında daha önceden örnekleri olmayan türlerin ortaya çıkması meselesiyle aynı değerlendirilebilir mi? Bu sorular (özellikle bir ve ikinci sorular) yeni Türk edebiyatı alanında yeni bir hususa işaret ederek Türk Batılılaşması ve/veya modernleşmesi içinde Türk şiirinin modernleşmesinin biricikliğine dikkatleri çekmeyi, Batı etkisinde Türk edebiyatı gibi isimlendirmelerin modern Türk şiirini sınıflandırmada yetersiz kaldığını göstermeyi hedeflemiştir. Makalenin konusu 19. asır ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, şiir, nesir, Batı, modernizasyon, poîêsis.

Turkish Literature Under Western (Civilisation) Influence Turkish Poetry Under Western Poetry Influence

ABSTRACT

In the history of Turkish modernization, the construction of new Turkish literature and the modernization of Turkish poetry have a very important place. To say that modern Turkish literature was born under the influence of Western European “civilization” and to talk about a Turkish literature under the influence of Western “literature” means to express two very different claims. Likewise, it would be different to talk about a Turkish poem under the influence of Western “literature” and to talk about a Turkish poem under the influence of Western “poetry”. For this reason, it is necessary to say that the terms “Western civilization” and “Western literature” express different contents and distinguish between literature and poetry.

The early artists of the new Turkish literature and modern Turkish poetry argued that literature and poetry / art should be at the service of the people, with the idea of *poiésis*, which finds its origin in Greek philosophy. Thus, poetry has acquired a direct aim (*kátharsis*) by undertaking the task of examining the possibilities of Turkish cultural existence to take place and maintain its existence in the modern world.

The modernization of Turkish poetry, which has a very old tradition, is different from the giving of the first examples of genres such as novel, essay, theater and the modernization of Turkish literature. The formation of genres such as novel and theater in Turkish has been provided by making use of all the achievements and possibilities of classical Turkish poetry. The modernization of Turkish poetry should be evaluated separately from Turkish novel, story and theater within Turkish modernization.

In this article, in the light of the thoughts summarized above, the following questions were asked and tried to be answered: 1- Is it the same to talk about a Turkish poetry / literature under Western influence and to talk about a Turkish poetry / literature under Western poetry / literature influence? 2- Is poetry a branch of literature? 3- (Therefore), does the modernization of Turkish poetry, which has an old tradition, and the emergence of genres such as novel and theater that make up modern Turkish prose, under the direct influence of Western literature, mean the same thing? The subject of the article is limited to the 19th century.

Keywords: Literature, poetry, prose, west, modernization, *poiésis*.

Giriş

1821 Mora isyanında Eflak ve Boğdan'daki isyancılara yazdığı mektupları ele geçirilip idam edilen Dîvân-ı Hümâyün tercümanı Constantine Mourouzi'nin ihaneti ve Rum maslahatgüzarlarının Osmanlı hükümetini yanlış bilgilendirdiklerinin anlaşılması üzerine uzun bir süredir devletin tercüme işlerinde kullandığı Rumlara olan güven sarsıldı (Akyıldız 2011: 504). Devlet adamlarının Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde tercüme sorununu çözmek üzere Tercüme Odasını kurmaları daha sonra Tanzimat sanatçılarının Avrupa düşüncesiyle tanışmalarını hızlandırdı. Osmanlıların Avrupa'daki bilimsel ve felsefî çalışmalara olan ilgisi ve Avrupa dillerinden tercüme yapmaları ise daha eski bir tarihe, on yedinci yüzyıla kadar geri gitmektedir. 1660'lı yıllarda Tezkireci Köse İbrahim Efendi'nin Fransız astronom Noël Duret'den Secencelü'l-Eflâk fî Gâyeti'l-İdrak ismiyle çevirdiği 1651'de Paris'te basılmış kitap önemli bir örnektir. Daha sonra astronomi, tıp, eczacılık, felsefe ve edebiyat çevirileri yavaş yavaş çoğalmaya başlamıştır. Eserlerinden çeviriler yapılan Voltaire, Fontenelle, Fenelon, Rousseau, Moliere gibi isimler edebi tekniklerinden ve düşüncelerinden etkilenilen yazar ve felsefecilerdir.

1721 yılında Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'e gönderilmesi ve 1718-1730 yılları arası saray ve çevresinde ortaya çıkan yaşantı Batı'ya olan yoğun ilginin bir dışı vurumudur. Yirmisekiz Çelebi'nin Paris'ten getirdiği özellikle Batı mimarisine dair bilgiler, Osmanlı klasik mimarisinde Avrupa etkisinin görülmeye başlamasına sebebiyet vermiştir. Şiir alanında Avrupa şiirine karşı bir ilgi veyahut etkilenme söz konusu edilememekle birlikte Lâle Devri şiirinin savaşçı bir toplumun ırk özelliklerini taşıyan Divan şiirini farklı bir evreye taşıdığını iddia etmek mümkündür. Lâle Devri şiiri, “Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem / Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür” (Fuzûlî 1286: 110) beytinden “Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan / Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan / Görelim âb-ı hayât akdığım ejderhadan / Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda” (Nedim 2017: 203) dizelerine geçiştir. III. Ahmet'ten II. Mahmut'un ölümüne kadar olan dönem gerek teknik bakımdan ve gerekse Avrupaî bir yaşam tarzının saray ve çevresinde belirmesi bakımından Batı'ya olan ilginin kesilmeden devam ettiği bir dönemdir. III. Ahmet Çeşmesi (Bâb-ı Hümâyün önü) bezemelerinde ilk Avrupaî tarzın belirlediği mimari yapıdır (Eyice 1989: 39). Türk barok tarzı mimarinin ilk örneği ise Nuruosmaniye Camii'dir (Atasoy 1992: 82). Abdülmecit'in tahta geçmesiyle 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan yaklaşık yirmi yıl kadar sonra ilk ürünlerini

vermeye başlayan yeni edebiyatın düşünsel alt yapısı tüm bu dönem boyunca tartışılan ıslahat, tanzimat, yenilenme, batılılaşma çabalarının taşıdığı sorunlarla şekillenmiştir.

Tanzimat aydınlarının Schopenhauer'dan Voltair'e, Descartes'tan Leibniz'e, Bergson'a Nietzsche'ye kadar geniş bir ilgi alanı vardır. Ahmed Midhat Efendi, Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Rıza Bölükbaşı, Baha Tevfik, Ahmed Vefik Paşa, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Nebil felsefe yazarları ve çevirmenlerinden bazılarıdır. Yapılan ilk tercüme ve uyarlamalar Türk edebiyatında tiyatro ve roman yazarlığı gibi yeni alanların açılmasına sebebiyet vermiştir. Descartes, Voltaire, Schopenhauer, Bergson, Nietzsche gibi Batılı filozofların düşüncelerinin tanınmasının Batı felsefesinin öğrenilmesi yolunda gerekliliği açıkça görülmüş ve Tanzimat'la başlayan bu yakın ilgi İmparatorluğun çöktüğü yirminci yüz yılın ilk çeyreğine ve Cumhuriyetten günümüze kadar devam etmiştir. Batı'nın sahip olduğu askerî, malî, teknik üstünlük Batı kültürünün üstünlüğüne dair kanaati pekiştirmiş ve dönem aydınlarının büyük çoğunluğu tarafından bu inanç benimsenmiştir. Bu sebeple örneğin Batı tarzı bir eğitimin verileceği okullar kurulmuştur. Fakat devlet kademelerindeki Batı tarzı bir yenilenme isteği (II. Mahmut'tan beri yapılan yenilikler) ile aydınların daha liberal bir yönetim biçimi, kanun ve yargı kurumları ve meşrutiyete dair istekleri çatışmaktadır. Bu sebeple padişah ve hükümetle aydın ve sanatçılar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık yeni edebiyatın ve onu tahkim eden düşüncenin yoğun bir muhalif karaktere bürünmesine sebebiyet vermiştir. Monarşinin karşısında padişahın mutlak iradesini kısıtlama isteğinde olan muhalefet içinde de bir bütünlük yoktur. Türk edebiyatının Batı edebiyatı etkisiyle kazanacağı yeni formasyonun işimize yarayacağına dair kanaate sahip olmakla birlikte yönetimde, hukukta, sosyal meselelerde Batı tarzı bir yaklaşımın kabul edilmesine karşı çıkan (Namık Kemal) sanatçılar, kıyafetten, gündelik yaşantıya kadar tüm alanlarda Batılı bir yaşam tarzının benimsenmesi gerekliliğine inanan aydınlar farklı düşüncelerin savunuculuğunu yapmaktaydı. Yine de Batı'dan çok şey öğrenileceği hususunda hemen hemen herkes aynı fikirdeydi.

İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid yukarıda değindiğimiz hususlarda farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen Türk edebiyatında esaslı bir yenilenmenin Batı edebiyatında olan bitenleri takip etmek suretiyle gerçekleştirilebileceği yolunda kanaatin kesinleştiği sanatçılardır. Bu kanaatin birliğine rağmen sebebiyet verdiği pratikler de farklı olmuştur. Beşir Fuad pozitivist ve materyalist bir düşüncenin yol göstericiliğine soyunmuş, Ahmed Midhat

Efendi Batı tarzı bir edebiyatın tüm imkânlarını yoklama arzusuyla durup dinlenmeden çalışmış, Namık Kemal Türk edebiyatına Avrupa edebiyatı marifetiyle kazandırılan yeni türlerle halkın kendimiz kalma yolunda nasıl eğitileceği sorusunun cevaplarını aramıştır (Doğramacıoğlu 2011: 1001). Bu dönemde Romantizm, Realizm, Naturalizm Türk sanatçıların yoğun okumalar ve çeviriler yaptıkları fikir ve sanat akımlarıdır. “Monarkiya”, “aristokrasiya” ve “demokrasiya” kavramlarıyla ilk tanışıklık ise çok daha erken bir dönemde 1739’da basılan Usûlü’l-Hikem fi Nizâmî’l-Ümem’le gerçekleşmiştir (Tanpınar 2006: 56). Bu sebeple Tanzimat edebiyatçıları yoğun bir siyasi tarafgirlik içinde İmparatorluk meseleleriyle meşguldürler. Dönemin aydın kesimi ve sanatçılar uhdelere halkı eğitmek, dönüştürmek ve onlara gerçekleştirilecek bir hedef vermek görevini almışlardır. İkinci kuşak Tanzimat sanatçıları ise daha çok Batı tarzı bir edebiyat ve felsefeyle kurulacak edebiyatın imkânlarını yoklamakla meşgul olmuşlardır. Edebiyat ve felsefe alanında Avrupa’daki gelişmeleri takip eden aydınlar kendi ülkelerindeki yaşanan problemlere çeşitli çözüm önerileri sunmuş ve ürettikleri edebi metinleri bu anlayış içinde üretmişlerdir. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık, Adem-i Merkeziyetçilik ve Türkçülük bu çözüm arayışları içinde sunulan tekliflerdir. Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine karşılık Tanzimat aydını ilkin Osmanlıcı bir siyaset geliştirme çabasına girişmiş, bu çabaların beyhudeliği kısa zamanda anlaşılınca İslâm, İmparatorluğun aslî unsuru olan Müslümanları birlik içinde tutabilmek için çare olarak sunulmuştur. Osmanlıcılığın ve İslâmcılığın beklenen çare olamaması üzerine çok daha geç bir dönemde Türkçülük zorunlu bir teklif olarak belirme imkânı bulmuştur.

Türk yazarların Avrupa edebiyatıyla ilişkisi yeni Türk edebiyatına doğrudan siyasi bir muhtevayı da taşımıştır. Yusuf Kâmil Paşa’nın Fenelon’dan yaptığı Telemak tercümesi bir yönetim eleştirisi olması bakımından önemlidir. Avrupa edebiyatıyla ilk temaslar meşrutî monarşi, ıslahat, nizam, hukuk, özgürlük, vatan, millet tartışmalarının edebiyat alanına taşınmasını kolaylaştırmıştır. Namık Kemal gibi edebiyatın halkı eğitmek için esaslı bir mektep olduğu görüşünü savunan Tanzimat sanatçıları ahlak ve tarih bilinci gibi konuları roman, şiir, tiyatro gibi yazın alanlarına soktular.

Victor Hugo, Racine, Lamartine, La Fontaine, Fenelon, Chateaubriand, Aleksandre Dumas Pere, Lesage gibi yazarlardan yapılan ilk tercümeler yeni Türk edebiyatının ilk Batılı kaynaklarıdır. Bir yandan Türk edebiyatına, giderek vatan, millet, millî şuur düşüncelerinin yerleşmesine sebebiyet veren Batı yazını öte yandan Osmanlı devletinin aleyhine Yunan bağımsızlığını destekleyen Victor Hugo gibi yazarlar ve romantizm, realizm, naturalizm,

hümanizm gibi düşüncelerle Tanzimat edebiyatıyla başlayan ve asıl etkisini Tanzimat sonrası kuşaklarda gösteren bir tavrı Türk edebiyatına sokmuştur: “Milletim nev’-i beşerdir vatanım rûy-i zemîn!” (Şinasi 1310: 56).

Batı edebiyatı etkisi ile yeni bir formasyon sürecine giren Türk edebiyatının ilk imkân yoklamaları Tanzimat edebiyatıyla yapılmıştır. Türk edebiyatının edindiği yeni çerçeve içinde roman, tiyatro ve diğer nesir türleri oturmuş, tercüme etkisiyle Türkçe giderek yeni bir sözdizimi edinmiştir. “Edebîyat-ı Cedîde (...) sarf ve nahivde birçok hatayı meşru kılmak gibi bir yenilik husule getirdi ki az çok inkılâp ve kargaşalık devrine mahsus avârız-ı ictimâiyyeden sayılsa gerektir” (Bölükbaşı 2002: 95). Batı dillerinin etkisiyle oluşan bu sözdizimi Tanzimat edebiyatı içinde verilen eserlerden çok Servet-i fûnûn anlayışı içinde ve sonrasında yazılan eserlerin dili için geçerlidir.

Batı Etkisi / Batı Şiiri (Sanatı) Etkisi

Ekonomik, endüstriyel, siyasi, askeri gelişimin, ilerlemenin yanlısı olmakla beraber örneğin modern Batı dünyasına bir tepki olarak doğan romantizmin etkisinde kalan Türk sanatçılar; ekonomik, endüstriyel, askeri alanda istedikleri gelişimin, ilerlemenin ne pahasına elde edildiği / edileceği düşüncesini hesaba katmış sayılamazlar. Öte yandan ağırlıklı olarak Batı sanatı, kendisinin de varlık bulma imkânını temin eden Batı uygarlığına, bu uygarlığın insanlık ve dünya aleyhine işleyen muzır yanına itirazdır. Kendisini mümkün kılan ve bir yandan da kendisinin mümkün kıldığı bir uygarlığa karşı muhalif tavrı Batı sanatının önemli bir vasfıdır. Batı etkisinde geliştiği ve genel olarak yenileşme sürecini bu etki ile başlattığı düşünülen Türk şiiri böylesi bir edebiyat ile temasa girmiş bulunmaktaydı. Batı edebiyatı tarzı bir edebiyatın öncüsü kabul edilen İbrahim Şinasi’nin çağdaşı Baudelaire (Şinasi ve diğer şairleri etkilememiş olmakla beraber), gelişme düşüncesinin burjuvazinin düşüklüğü ve açgözlülüğü olduğunu söyler. “Şiir ve gelişme içgüdüsel bir kinle birbirinden nefret eden iki muhteristir, ve, aynı yol üzerinde karşılaştıklarında, birinin diğerine ille de hizmet etmesi gerekir” (Baudelaire 2007: 27). Dolayısıyla ekonomik, askeri, endüstriyel gelişim ve ilerleme isteklisi Türk sanatçıların ilerleme ve gelişim üzerine bir eleştiri yahut kayda değer bir düşünce geliştirdikleri söylenemez.

Bir yandan Batı’nın sömürgeci ve dünyanın geri kalanına karşı acımasız tavrına içerleyen Türk aydını diğer yandan hukuk, özgürlük, meşrutî

¹ Şinâsi’ye ait olan bu mısradaki düşünce Tevfik Fikret’in “Halûk’un Amentüsü” başlıklı şiirinde şu şekilde geçer: “Toprak vatanım, nev’-i beşer milletim...” (Tevfik Fikret 2015: 86).

monarşi gibi kendi değerleriyle özdeşleştiğini düşündüğü fikirleri ülkesine taşımaktadır. Avrupa merkezli yeni dünyayı var eden ve aslında dünyanın geri kalanının aleyhine işleyen bir işleyişin (sanatın muhalif tavrına karşı bilim ve teknolojinin desteğinde yayılmacı bir kapitalist işleyiş) kötülüğünü Türk aydın ve sanatçıları tam anlamıyla kavrayamamış olmakla beraber yenileşme sürecine giren Türk şiiri için yapılacak olan tespit, Batı tesirinden çok Batı şiiri tesirinde kaldığı yönünde olacaktır. Yirminci yüz yılın ikinci yarısı ve sonrası için geçerli olacak olan durum daha belirgindir. Bunun en güzel örneği Dadaizmdir. Çünkü “[Dadaizm] Batı uygarlığının tümüne karşı çıkmak amacıyla yaratılan yapıtlar ve düzenlenen sahne gösterileriyle, bu dünya ile ilişkilerin açıkça ve korkusuzca koparıldığı bir eyleme dönüşmüştür” (Lynton 2015: 124).

Yenileşme dönemi sanatçı ve aydınlarının bu ayrımın bilincinde olmadıkları, büyük çoğunluğunun Türk kültür varlığının idamesinin ancak Batı uygarlığına intibak etmekle mümkün olacağı, karşı karşıya kaldıkları bu yeni dünya içinde kendi kalmanın yolunu bularak yer almak gerektiği düşüncesine kuvvetle inandıkları açıktır. Dahası Batı dünyası içinde de Batı medeniyetinin insanlık tarihindeki en parlak medeniyet olduğu yönündeki inanç canlılığını yitirmiş değildir. Oysa Batı şiiri ve edebiyatıyla temasını artırarak devam ettiren yirminci yüzyıl sanatçıları için insanlığa iki büyük savaş ve büyük felaketler getirmiş Batı medeniyeti ile doğrudan bu medeniyete savaş açmış Batı sanatının arasındaki çatışma çok belirgindir.

Halkın Hizmetinde Sanat ve Edebiyat

Yenileşme dönemi Türk edebiyatının öncü sanatçıları için edebiyat, halkın eğitimini mümkün kıldığı kadar değerliydi.

“Sözün ibkâ-yı namdan başka icra-yı meramda dahi hizmeti bir derecededir ki tahvil-i efkârda tesir-i nutuk, şimşîr-i kahra galip olduğu tecârib-i adîde ile sabit olmuştur.

(...)

Sözün (...) bir büyük faydası dahi milletin hüsn-i terbiyetine hizmetidir ki, hakikat-i hâlde lafzen edebiyatın me’haz-ı iştikâkı edeb ise, mânen edebî masdar-ı intişarı edebiyattır denilebilir.

(...)

Bundan başka tevsi’-i karîhaya hizmeti cihetiyle maarif-i edebiye efkârın dahi muallim-i evveli addolunur.

(...)

Bir de ittihad-ı medeniyet her milletin bir müşahhas misal-i zî-hayatıdır ki, lisan-ı edebiyattır. O cihetle edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilinden olur” (Namık Kemal 2011: 128, 129).

“Hakikat! Erbab-ı kalem bulunduğu memleketin ziyasıdır. Onların bârika-i efkârı sayesinde ki, zulmet-i cehl içinde nokasının görmekten âciz olanlar, tenvir-i nigâh-ı ibtisara kudret-yâb olmaktadırlar” (Ebuzziya Tevfik 2011: 237).

Tanzimat şairlerinin Batılı sanatçılardan etkilenmeleri yüzeysel öykülenmeler şeklinde cereyan etmemiştir. Türk modernleşmesiyle birlikte beliren özenti bir Avrupaî yaşam tarzı ilk Türk romanlarının hedefi olmuştur. Tanzimat şairleri Avrupa edebiyatıyla kurdukları temas yoluyla Avrupa merkezli yeni bir dünyanın, medeniyetin içinde var olabilecek bir Türk edebiyatı ve Türk kültür varlığı için imkân arayışlarına girmişler, kendilerinden sonra gelen kuşaklar için yol açıcı bir vazife görmüşlerdir: “Tanzimat, bize Avrupa medeniyetine lüzum-ı dühûlün artık perde-i şekki yırtarak parlak bir güneş gibi tahakkuk ettiğini gösteren bir zamandı. Ve Avrupa medeniyetine girip o medeniyet içinde yaşayabilmek için Avrupa ihtiyacına elverebilecek bir lisan bulmak icap ederdi” (Uşaklıgil 2002: 39). Avrupa merkezli bu yeni dünyaya “dühûl”ün zorunluluğu açıkça belli olmuştu, şimdi o dünya içinde yer alabilmek için gerekli olan dil geliştirilmeliydi. Geliştirilecek olan dil, kaynağını “ka’r-ı milliyette” bulmuştu. “[Edebiyât-ı Cedîdenin] Nazmında bütün teganni ettiği şeyler, nesrinde bütün tasvir ettiği hislerine ka’r-ı milliyetinden nebeân eden şeyler ve hislerdi.” diyen Uşaklıgil’e göre Edebiyât-ı Cedîde’ye atılan Batı tesirinde ve milliyetinden uzak, Türkçe ile Batı’nın fikrini ve kalbini taşımıştır iftirası, o dönemin idarecilerine karşı bu yeni edebiyatı gözden düşürmeğe çabalayan kimselerin güttüğü siyasetti (Uşaklıgil 2002: 42). Türk edebiyatı yabancı bir edebiyatın olanaklarını yoklamak suretiyle kendisi için yeni imkân alanları açmıştır. Yeni oluşan edebiyat, Türk kültür varlığının yeni dünya içinde yerini alabilmesinin imkânlarını yoklarken halk için de bir okul olma vazifesi yüklenmiştir. Tanzimat şairi, örneğin vatan fikrini, toprak sevgisini Türk edebiyatına sokan Namık Kemal, eski edebiyatı “zemmetmek” derdinde değil “Avrupa’daki terakkinin bizde, edebiyatta, edebiyatın da efkâr ve vicdana intikalde vücut bulması” (Sami Paşazade Sezai 2002: 23) arzusundadır.

Avrupa yazını ile tanışan Türk aydını Avrupa merkezli sanat anlayışının temelini oluşturan poîesis düşüncesiyle de tanışmış oldu: “Bildiğin gibi, yaratış, poiesis fikri, çok kapsamlı bir fikirdir. Çünkü, yokluk’tan varlık’a

geçiş, hangi halde olursa olsun, poiesis'tir; dolayısıyla, bütün alanlara ait sanat eserleri poiesis'tir ve bunları yapan bütün sanatçılar da poietes'tir" (Sokrates 2000: 71, 72). Antik Yunan düşüncesindeki yaratım birliği düşüncesine göre şiir mimari ile aynı yaratımdır, tüm sanat [tékhne] yaratımları birdir. "Madem mimarlık, akılla giden, yaratmayla ilgili huy olan bir sanat ve akılla giden, yaratmayla ilgili bir huy olmayan hiçbir sanat ya da sanat olmayan böyle bir huy yok, sanat ile doğru akılla giden, yaratmayla ilgili huy aynı şeydir" (Aristoteles 1998: 116). Buna göre ne için yapıldığı ve ne işe yaradığı hususunda hiçbir kapalılık olmayan bir binadan, köprüden, mimari yapıdan farklı olarak bir şiirin veya genel olarak şiirin ne işe yaradığı ve ne için yazıldığı hususu her zaman bir kapalılık içinde olmuştur. "Mímêsis" (taklit) ve "kátharsis" (arıtma, arınma) kavramları şiirin ne olduğu ve ne işe yaradığı sorularına verilen cevaplardır: Gerçeği taklit ve arınma. Böylelikle poiêsis fikriyle tanışan Türk şairleri modern Türk şiirine mahsus olmak üzere bir poiêsis ürettiler. Buna göre şiir ve genel olarak diğer tüm türler Türk kültür varlığının yeni dünya içinde yerini alabilmesinin imkânlarını yoklamak işini başarmak üzere, "kátharsis"le kıyas edilebilecek bir amaç edinmiş oldu.

Şiir ve Edebiyat-Şiir ve Diğer Türler

Orhan Veli Kanık'ın "(...) [E]debiyatta pekâlâ yer alabilen fikir sanatla bir türlü bağdaşmıyor. Burada fikirle mana arasındaki farkı da belirtmek lazım. Çünkü şiirin bir mana sanatı olması hiç de fikir sanatı olmasını gerektirmez" (2020: 165) şeklindeki sözlerinde şiirin edebiyatın bir şubesi olmadığı hakikati dile getirilmiştir. Yine Uşaklıgil, Servet-i Fünûn'un yeni edebiyat üzerindeki tesirini anlatmak üzere "Bu tesiri tamamıyla izah edebilmek için sanatı asıl edebiyattan tefrik etmek lâzımdır itikadındayım. Sanat hususunda, nazımda bilâ-şübhe Fikret'le Cenab'ı buluruz" (2002: 45) derken Orhan Veli'den yıllar önce aynı şeyi dile getirmiştir. Davet, incelik, kibarlık gibi anlamlara gelen "edeb" erken dönemlerden itibaren İslâmî terminoloji içinde asıl anlamını kazanmış, hadis kitaplarında "müekked" ve "zevaid" sünnet dışında kalan sünneti isimlendirmek üzere ("Kitâbu'l-Edeb" başlıklı bölümler) ve sonraki dönemlerde ise nahiv, meâni, beyân, şiir ilmi gibi ilimler tesmiye edilirken (ulûmü'l-edeb) kullanılmıştır (Çağrıncı 1994: 414). Kimi müelliflerce sekiz, on iki ve on dört kısma ayrılan ilm-i edeb içinde ilm-i târîh, ilm-i inşâ gibi ilm-i şî'r'e ilm-i ma'razu's-şî'r veya san'atü's-şî'r gibi farklı isimlerde yer verilmiştir. Yani ilm-i edeb tarih yazıcılığı veya sanat üretimi değildir, tarihin öğrenilmesi, târîh ilminin, şiir sanatının tahsilidir. İlk defa Türkçeye mahsus olmak üzere edeb kelimesinden türetilen "edebiyat"

ise “1860’lardan sonra littérature kelimesine karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır” (Okay 1994: 395). “(...) [E]debiyyât ve edîb ta’bîrlerinin şüyû’uyla beraber ikincisinin zamanımızda delâlet ettiği ma’nâda isti’mâli hemen kırk, kırk beş senelik bir şeydir. Ondan evvel edebiyât’a bedel ilm-i edeb, ilm-i belâgat ta’bîrleri kullanılırdı (Faik Reşad 2017: 42). Nitekim Muallim Naci Istılahât-ı Edebiyye’sinin, fen (bilim) olmak haysiyetiyle edebiyât-ı Türkiyye’nin kâffe-yi levâzımını bir araya toplamak maksadında olduğunu söyler (2017: 11). Littérature’ün çevirisi olarak kullanılmaya başlanmasından sonra bir bilim olarak edebiyatın kapsamı içinde üretilen her şey nesir ve şiir olarak iki ana başlık altına yerleştirilir:

Birçok mütâleât u tetebbuâtından sonra şu ta’rîfi en münekkâh bir ta’rîf olmak üzere kabul etdim. (Edebiyyât en umûmî kabul u i’tibâra göre mahsûlât-ı efkârın hey’et-i mecmûasıdır. Mâ-dâm ki o mahsûlât-ı efkârın san’at-ı kitâbetle alâkası münkatî’ değildir.) (...)

Havze-i edebiyâta dâhil olan âsâr u müellefât iki şekilde arz-ı vücûd eder ki biri nesir ve diğeri şi’rdir. Nesrin [...] sarf u nahv ile mantık [...] ve âheng-i selâsetden ibâretedir. (Şi’rde fazla olarak evzân u kavâfiye dahi riâyet olunur.) (Recâzâde Mahmûd Ekrem 2016: 44).

Mahsûlât-ı efkâr tamlaması çok geniş bir alanı işaret etmektedir. Bu sebeple günümüz üniversitelerinde de tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, felsefe, sanat tarihi, arkeoloji ve tüm filoloji bölümleri “edebiyat” fakültesi çatısı altındadır². Bir ilim / bilim olarak edebiyatın sanattan ayrı tutulması ve Batı estetiği içinde de şiirin diğer sanatlar arasındaki ayrıcalıklı yeri malumdur. Örneğin Hegel estetiğinde mimari, sembolik; heykel, klasik ve şiir ise en yüksek sanat olan romantik sanat içinde değerlendirilir. Şiir, edebiyatın bir şubesi olmadığı gibi tarih boyunca diğer sanatlardan da ayrı ve ayrıcalıklı kabul edilmiştir. Bununla birlikte edebiyatın inceleme konusu edindiği dil sanatlarının genel ifadesi olarak da kullanılıyor olması işaret edilmek istenen ayrımın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Klasik devrini yaşamış, zirvesine 16 ve 17. yüzyıllarda ulaşmış, şaheserlerini üretmiş Türk şiirinin modernleşmesi ve kısa sürede modern şiirin yüksek örneklerini vermiş olduğu gerçeği ise ayrıca modern Türk şiirinin Türk romanı, hikâyesi, tiyatrosu dışında müstakil değerlendirilmesini zaruri

² Bugün bu fakültelerin adının “İnsan ve Toplum Fakültesi” olarak değiştirilmesinin gerekçesi olarak “edebiyat” kelimesinin tüm bu bilimlere karşılamadığını ileri sürmek kelimenin hem lügat hem de istılah anlamından haberdar olmamak anlamına gelir.

kılar. Batı şiiriyle hiç tanışmayacak olsaydı bile Türk şiirinin kendi yenilik atılımını yine de gerçekleştireceği, kendi gelişiminden edindiği hızla serbest vezne geçeceği, modern Türk şiiri tarihinde gerçekleştirilmiş her bir atılımın, devrimin aslında temel öğelerinin yine klasik şiirimizden çıkarılmasının mümkün olduğu (Süreya 2017: 82) daha evvel dile getirilmiş bir tespittir. Şeyh Gâlib divan şiirinden ilk sapma olarak tespit edilen bir şiir kurmayı başarmış, Sebki Hindî denilen eski bir tarzı yenilemek sûretiyle Türk şiirinde bir yenileşme yolu açmıştı bile (Okçu 2011: 9). Yeni Türk edebiyatında konuların, gayelerin, isteklerin ağırlıklı olarak “ecnebi” ve şahısların daha çok Batılı örneklerle uyan tipler olduğu iddialarının Edebiyat-ı Cedîdenin nesri için kısmen geçerli olsa da şiiri için ileri sürülemeyeceği, Fikret’le Cenab’ın şiirlerinin altında Türk duygusunun var olduğu (Uşaklıgil 2002: 42) tespiti de şiir ve diğer türlerin ayrı değerlendirilmesi zaruretini ortaya koymaktadır. Yenileşme dönemi edebiyatımızın Batı yazınına yönelmesiyle başladığı ve Batı edebiyatına ilk teveccüh eden kişi olarak Şinasi’nin şiiri bakımından tamamen Şarklı kaldığı, nesri bakımından ise bir gazeteciden öteye gidemediği dile getirilen bir tespit olmuştur (Cenab Şahabeddin 2002: 55). Türk sanatçılar birtakım edebi türlerin Türkçe ilk örneklerini verirken de Türk şiirinin kazanım ve olanaklarından faydalanmışlardır. Denilebilir ki Türk romanı, roman türünün varlığından haberdar olunup Türk edebiyatında da olması gerektiğinin hissedilmesi bakımından tamamen Batı edebiyatıyla tanışmak ve bu edebiyattan etkilenmek suretiyle mümkün olmuştur; fakat Türk romanının temeli, Türk şiirinden edinilen kazanımlarla atılabilmektedir. “Öte yandan düz yazı sanatlarının, romanın, hikâyenin, tiyatronun geleneksel şiir biçimlerinden koparak bağımsızlıklarını kazanmaları, ayrı ayrı gelişme süreçlerine girmeleri de, Türk şiirinin olduğu gibi daha doğrusu yüz yıl boyunca olduğu gibi kalmaması için büyük birer nedendir” (Süreya 2017: 82). İlk örnekler Avrupalı romancılardan sadece roman denilen türün varlığının ve bu türün ehemmiyetinin öğrenildiğini gösterir mahiyettedir. “Bizde roman namı pek ucuz olarak alınıp verilmektedir” (Mehmed Murad 2008: 9). Nâbizâde Nâzım Karabibik romanının girişine koyduğu Kârînime isimli yazısında şöyle der: “Bilemem benim şu Karabibik’im de ne dereceye kadar hakîkî yani makûl bir roman olabildi” (2006: 9). Gerçek anlamda ilk örnekler Türk şiirinden edinilen olanakların devreye sokulmasıyla verilecektir. İntibah’ın girişindeki Çamlıca tasviri, Nâmık Kemal’in bir romana değil de teşbîb kısmı “bahariye” olan bir kasideye giriş yaptığını düşündürür. Türk romanının ilk güçlü örneklerini veren Halid Ziya Uşaklıgil’in roman dili şiirseldir.

Türk modernleşmesi içinde nesir ve şiirin farklı aşamalardan geçmiş ve dolayısıyla aynı değerlendirmeye tabii tutulamayacağı içten içe bilinmiş; fakat Türk şiirinin modernleşme tarihinin modern Türk edebiyatından bilhassa ayrı değerlendirilmesinin gerekliliğine dair açık bir teklifte bulunulmamıştır. “Nesirde yazarların karşılaştıkları boşluk şiirde yoktur. Nesirde, gazete, makale yenidir ve eski ile kıyaslanacak bir hâli bulunmamaktadır” (Enginün 2016: 20) tespiti şiirin modernleşmesi serüveninin modern Türk edebiyatının kurulmasından ayrı, başlı başına değerlendirilmesi gerektiğine dair bir düşünceyi dile getirmez; fakat Türk şiirinde eski ve yeni tartışmalarının neden nesir alanında olmadığına sebepini gösterir.

SONUÇ

Türk şiiri on dokuzuncu yüz yıla kadar yabancı olduğu bir şiirle temasa geçmiş ve bu temasın etkisiyle üslup, biçim ve içerik değişikliğine uğramıştır. Türk şiirinin yenileşmesi ile ilgili iki tespitte bulunmak mümkündür: 1- Türk şiirinde “Sebk-i Hindî denilen eski bir tarzı yenilemek suretiyle bir yenileşme yolunu açan” Şeyh Galib (Okçu 2011: 9) ve “edebiyatımızda bir mizacı bütün ilcâlarıyla konuşturan (...) ‘Adem Kasidesi’ ve bilhassa torunu için yazdığı o küçük mersiye ile, herhangi bir yabancı tesire maruz kalmaksızın, sadece hayatının arızalarıyla yeni denebilecek bir edebiyatın numunesini vermiş” (Tanpınar 2006: 96) Âkif Paşa gibi şairlerin eliyle Türk şiiri Batı şiiri etkisinden uzakta ilk yenileşme hareketlerini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Batı şiiri / edebiyatı etkisinde kalmaksızın Türk şiirinin kendi yenileşme hareketini gerçekleştirebileceği yönünde öne sürülen iddialar bir hakikati dile getirmektedir. 2- Türk şiirinde yabancı bir etki altında kalmaksızın başlatılan yenileşme hareketlerine rağmen Türk sanatçılar bu kanalı işletmemiş, Türk şiiri Batı şiiri ve sanatının etkisinde bir başka yenilik hareketi başlatmış ve bu yeni şiir, yenileşme sürecinde çok zaman Batı medeniyetine bir itiraz şeklinde varlık bulan Batı şiirinden (sanatından) etkilenmiştir. Üzerinde dikkatle durulması gereken husus ise yeni Türk şiirinin üzerinde etkisi olduğunu söyleyebileceğimiz etmenin, Batı medeniyeti değil Batı medeniyetine karşı çok zaman bir muhalefet olarak varlık bulmuş Batı şiiri (sanatı) olduğudur.

Poïésis düşüncesi, şiirin kurulmuş, tasarlanmış bir yapı olarak doğrudan bir amaca (kátharsis = arıtma, arınma) yönelmesini bekler. Şiir / sanat, gerçekliği taklit (mímêsis) etme ve muhatabı arındırma (kátharsis) misyonunu yüklenmiştir. Avrupa şiirinden Türk şiirine taşınan en önemli düşünce, şiir sanatının doğrudan aynı amaca yönelik, bir işi başarmak üzere kullanılabileceği düşüncesi olmuştur. Yenileşme dönemi Türk şairlerinin

elinde bu amaç, Türk kültür varlığının yeni dünya içinde yerini alabilmesinin imkânlarını yoklamaktır. Böylece Türk şiiri / sanatı kendine mahsus bir poîsis düşüncesi üretmiş, şiirle / sanatla millî bir görev ifa edilmek istenmiş ve şiir, halkın hizmetine sunulmuştur. Türk sanatçıların şiiri ve en genel anlamıyla edebiyatı halkın hizmetine sunmuş olmaları “sanat halk içindir” deyişinde ifadesini bulmuştur. İkinci ve üçüncü kuşaktan sanatçılar “sanat sanat içindir” deyişini slogan edinmiş olmakla beraber şiirlerinin arkasında Türk duygusunun olduğunu, edebiyatların ait oldukları milletlerin karakterine sahip olmaları gerektiğini dile getirmişlerdir. “Sanat için sanat” düşüncesini savunan Servet-i Fünûn şair ve yazarları da bir millete mahsus edebiyatın en büyük üstünlüğünün milliyetinin seciyesine maruz olması, zevahiri ne olursa olsun akan kanının “ırkıyetinin” kanı olması gerektiği hususunda hemfikirdiler.

Sanatın ve özelde şiirin edebiyatın bir şubesi olmadığı ve fakat günümüzde edebiyatın artık tamamen edebî incelemelerin konusunu teşkil eden sanatların bir genel isimlendirilmesi olarak anlaşıldığı, tarih biliminin bu genellemenin dışında tutulduğu açıktır. Türk edebiyatının Avrupa ‘littérature’ü ile temasa geçmesi ve roman, deneme gibi türlerde Türkçe eserler verilmesi, Türk edebiyatı içinde yeni türlerin oluşturulması Avrupa şiiriyle temasa girmiş Türk şiirinin modernleşmesinden oldukça farklı bir meseledir. Batı yazını ile etkileşime girmiş Türk edebiyatı tartışmaları içinde modern Türk şiiri ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Çünkü Türk edebiyatında henüz ilk örnekleri verilmemiş roman gibi nesir türlerinin ilk örneklerinin telif edilmesi, yüksek Türk şiirinin modernleşmesi ve Batı şiirinden etkilenmesi meselesinden farklıdır.

KAYNAKLAR

Akyıldız, Ali (2011). “*Tercüme Odası*” (Cilt 40), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 504-506

Atasoy, Nurhan (1992). “*Barok*” (Cilt 5), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 56-73

Aristoteles. (1998). *Nikomakhos’a Etik*, Çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Baudelaire, Charles (2007). *Fotografi Sanat mı?* E. Batur içinde, Modernizmin Serüveni, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Alkım, s. 27.

Bölükbaşı, Rıza T. (2002). *Rıza Tevfik Bey*, R. E. Üneydin, Haz. Nevzat Birinci, Nuri Sağlam içinde, *Diyorlar ki-Bütün Eserleri-Röportajlar I* (Cilt 1), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cemal Süreya (2017). *Şapkam Dolu Çiçekle*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cenab Şahabeddin (2002). *Cenab Şahabeddin Bey*, R. E. Üneydin, Haz. Nevzat Birinci, Nuri Sağlam içinde, *Diyorlar ki-Bütün Eserleri-Röportajlar I* (Cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağrı, Mustafa (1994). *Edep* (Cilt 10), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.414-415.

Doğramacıoğlu, Hüseyin (2011). *Namık Kemal’in İbret gazetesinde sıraladığı sosyal tenkitler ve çözüm önerileri*, Turkish Studies (Elektronik), 6 (1), 999-1010.

Ebuzziya Tevfik. (2011). *Dağarcık*, Haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman içinde, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3*, Nesir 1 (1860-1923), İstanbul: Dergâh Yayınları s. 237.

Enginün, İnci (2016). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimattan Cumhuriyet’e*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eyice, Selami (1989). “*Ahmed III Çeşmesi*” (Cilt 2), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 38-39

Faik Reşad (2017). *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye*, Haz. Erdoğan Erbay, Yusuf Babür, İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Fuzûlî (1286). *Külliyât-ı Divân-ı Fuzûlî*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.

Kanık, Orhan V. (2020). *Şairin İşi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lynton, Norbert (2015). *Modern Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mehmed Murad (2008). *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* Haz. Oğuzhan Karaburgu, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Muallim Naci (2017). *İstilahât-ı Edebiyye*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nâbizâde Nâzım (2006). *Karabibik*, Haz. M. Fatih Andı, İstanbul: 3F Yayınevi.

Namık Kemal (2011). *Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir*, Haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman içinde, Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 3, Nesir 1 (1860-1923), İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 128, 129.

Nedîm (2017). *Nedîm Dîvânı* Haz. Muhsin Macit, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Okay, Mehmet O. (1994). *Edebiyat* (Cilt 10), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 395-397.

Okcu, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Şiirlerinin Umûmî Tahlîli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Recâizâde Mahmûd Ekrem. (2016). *Ta'lim-i Edebiyyât*, Haz. Furkan Öztürk, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Sami Paşazade Sezai (2002). *Sami Paşazade Sezai Bey*, R. E. Üneydın, Haz. Nevzat Birinci, Nuri Sağlam (Dü) içinde, Diyorlar ki-Bütün Eserleri-Röportajlar I (Cilt 1, s. 23), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sokrates (2000). *Symposion*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Şinâsî (1310). *Dîvân-ı Şinâsî*, İstanbul: Matbaa-ı Ebu'z-Ziyâ.

Tanpınar, Ahmet H. (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: YKY.

Tevfik Fikret (2015). *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, Haz. Fahri Uzun, İstanbul: İnkılâp.

Uşaklıgil, Halid Z. (2002). *Halid Ziya Bey*, R. E. Üneydın, Haz. Nevzat Birinci, Nuri Sağlam içinde, Diyorlar ki-Bütün Eserleri-Röportajlar I (Cilt 1, s. 39), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cumhuriyet'in 100. yılında Tıp Dallarının Tarihçesi*

Esin KÂHYA**

Cumhuriyetin 100. Yılında Tıp Dalları Tarihçesi kitabında 94 yazar Cumhuriyet döneminde, Türkiye Cumhuriyeti'nde kendi ihtisas alanlarında yapılan tıp çalışmalarını ele alıp kuruluşundan itibaren tıp ve tıp dalları adına yapılan çalışmaları tanıtmakta, Türkiye'de tıp bilimleri alanında atılan adımları ve gelişmeleri anlatmaktadır.

Eserin ilk makaleleri, tıp biliminin tarihle olan ilişkisine ayrılmış olup tıp tarihini bilmenin önemi, nasıl öğrenilmesi gerektiği, tıp ve tarih ilişkisi ile tıp tarihini neden öğrenmek gerektiği kısa açıklamalarla anlatılmaktadır. Bu kısım daha çok tıp bilimiyle tarihi süreç arasındaki ilişkiyi kısaca açıklayan bir giriş niteliğindedir.

Eserin daha sonraki kısımlarında, Cumhuriyet döneminde tıp bilimin ihtisas dallarının her birinin gelişimi açıklanmaktadır. Bunlar eserde 61 müstakil makale ile ele alınmış olup sırasıyla: acil tıp tarihçesi, adli tıp tarihçesi, aile hekimliği tarihçesi, alerji tarihçesi, anatomi tarihçesi, anesteziyoloji ve reanimasyon tarihçesi, beyin ve sinir cerrahisi tarihçesi, biyofizik tarihçesi, biyoistatistik tarihçesi, çocuk cerrahisi tarihçesi, çocuk sağlığı ve hastalıkları tarihçesi, çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları tarihçesi, deri ve zührevi hastalıklar tarihçesi, diş hekimliği tarihçesi, eczacılık tarihçesi, endokrinoloji tarihçesi, enfeksiyon hastalıkları ve klinik mikrobiyoloji tarihçesi, fiziksel tıp ve rehabilitasyon tarihçesi, fizyoloji tarihçesi, gastroenteroloji tarihçesi, genel cerrahi tarihçesi, geriatri tarihçesi, göğüs cerrahisi tarihçesi, göğüs hastalıkları tarihçesi, göz hastalıkları tarihçesi, halk sağlığı tarihçesi, hava ve uzay hekimliği tarihçesi, hematoloji tarihçesi, hemşirelik tarihçesi, histoloji ve embriyoloji tarihçesi, iç hastalıkları tarihçesi, immünoloji tarihçesi, kadın hastalıkları ve doğum tarihçesi, kalp ve damar cerrahisi tarihçesi, kulak-burun-boğaz hastalıkları tarihçesi, kardiyoloji tarihçesi, metabolizma tarihçesi, nekroloji tarihçesi, nöroloji tarihçesi, nükleer tıp tarihçesi, ortopedi ve travmatoloji tarihçesi, plastik rekonstrüksiyon ve estetik cerrahi tarihçesi, radyasyon onkoloji tarihçesi, radyoloji tarihçesi,

* *Cumhuriyet'in 100. yılında Tıp Dallarının Tarihçesi*, Nobel Tıp Kitapevi, Ankara 2023.
Editörler: Prof. Dr. Cengiz Yakıncı, Prof. Dr. Lokman H. Tanrıverdi, Prof. Dr. Mehmet Ali Erkurt,
Prof. Dr. Fevzi Altuntaş, Prof. Dr. Tuğçe Nur Yiğenoğlu.

** Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

romatoloji tarihçesi, ruh sağlığı ve hastalıkları tarihçesi, spor hekimliği tarihçesi, sualtı hekimliği tarihçesi, tıbbî biyokimya tarihçesi, tıbbî ekoloji ve hidroklimatoloji tarihçesi, tıbbî farmakoloji tarihçesi, tıbbî genetik tarihçesi, tıbbî mikrobiyoloji tarihçesi, tıbbî onkoloji tarihçesi, tıbbî patoloji tarihçesi, tıbbî bilişim tarihçesi, tıp tarihi ve etik tarihçesi, üroloji tarihçesi konularını içermektedir.

Bu makalelerin başlıklarından da anlaşıldığı üzere, tıbbın bir bilim dalı olarak diğer bilimlerden en önemli farkı, konusunun insan olmasıdır. İnsan, çok erken tarihlerden itibaren çeşitli sebeplerle, örneğin beslenme, beslenmenin doğurduğu sorunlar ve yaşam koşulları sebebiyle karşılaştığı zorluklar dolayısıyla, vücudunun yapısı, işleyişi, fonksiyonlarındaki bozukluklar ve söz konusu şikâyetlerin nasıl düzeltilebileceğini öğrenmek ihtiyacını hissetmiştir. Ancak diğer bilimsel konulardan farklı olarak, tıbbî olgulardan elde etmiş olduğu veriler, herhangi bir bilim dalının olgusal verileri, örneğin, fizik, kimya ya da astronomideki veriler şeklinde mütalaa edilip değerlendirilemez. Çünkü tıbbın konusu, doğadaki herhangi bir varlıktan çok, farklı olan insan ve insan hayatıyla ilgilidir. Ancak, modern tıp bilgisi, bütün bu disiplinlerde ele alınan konulardaki çalışmalardan, kendi gelişim süreci içinde yararlanmıştır ve yararlanmaktadır. Nitekim eserdeki makalelerin konu başlıklarından da anlaşılacağı gibi, yirminci yüzyılda tıp bilimi, klasik tıp biliminin çalışmalarından farklı olarak diğer bilim dallarındaki çalışmalardan da büyük ölçüde yararlanarak ayrıntı kazanmış; içinde, diğer bilimlerle de ilişkili olan yeni ihtisas dalları oluşmuştur.

Bu eserin yazarları makalelerinde konuyla ilgili Cumhuriyet dönemi bilimsel araştırmalarını bize tanıtırken bir asırlık dönemde insan ve insan sağlığı adına hekimlerimizin yaptığı hizmetleri dile getirmiş ve tıbbın 100 yıllık zaman içinde, yani Cumhuriyet döneminde, ülkemizde tıp adına yapılan çalışmaları tanıtmışlar ve tıp biliminin ülkemizde geçirdiği değişim ve gelişimi de tanıtmışlardır. Böylece onlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde tıp adına yapılan çalışmaları değerlendirerek bu ülkede insan ve insan sağlığına ne kadar önem verildiğini de dile getirmişlerdir.

ERDEM

Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, insan ve toplum bilimleri alanında makalelere yer veren, hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkar. Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uygunluk, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Erdem'e* gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkeler uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alıp gerekli düzeltmeleri yaparlar; fakat katılmadıkları noktalara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar, sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatında yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri metin üzerinde işaretleyerek dergiyeye geri gönderir.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir ve yayın hakları Atatürk Kültür Merkezi'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

- *Erdem'in* dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda, derginin beşte birini geçmeyecek şekilde, İngilizce veya diğer Türk lehçeleriyle yazılmış yazılara da yer verilebilir. Dergiyeye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar, MS Word veya uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Times New Roman kullanılmalıdır. Yazılar 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazıların uzunluğu 8000 sözcüğü geçmemelidir. Özel yazı karakterleri kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı **koyu** harflerle; unvanı, görev yaptığı kurum ve e-posta adresi ise dipnotta normal harflerle yazılmalıdır.
- Makalenin başlığı içerikle uyumlu olup **koyu** harflerle yazılmalı ve 10 sözcüğü geçmemelidir.
- Makalenin başında, 350 ila 400 sözcükten oluşan Türkçe özet ve Türkçe özeten sonra İngilizce özet yer almalıdır. 12 punto ile yazılan özetlerin altında genelden özele doğru sıralanmış 5 ila 8 sözcükten oluşan anahtar sözcükler bulunmalıdır.
- Başlıklar **koyu** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana ve ara başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **koyu** harflerle yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, "tırnak içinde" gösterilir, *eğik* veya **koyu** karakter kullanılmaz. Hem "tırnak içinde" hem *eğik* veya hem **koyu** hem *eğik* yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.

- Doğrudan alıntılar "tırnak içinde" verilir. Alıntılar 4 satırdan uzun olduğunda, bloklama yöntemi kullanılır. Paragraf girintileri sekmeye komutuyla yapılır; blok alıntılara iki sekmeye boyutundan yazılır. Blok alıntılarda yazı karakterinin boyutu değiştirilmez; 12 punto ile yazılır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlılık şarttır. Uzun yapıt (kitap, dergi, gazete vb.) adları *eğik*, kısa yapıt (makale, öykü, şiir vb.) adları ise "tırnak içinde" yazılır. Ayrıca dipnotların yalnızca metne anlamayan ek bilgiler için kullanılması önerilir.
- Metin içindeki göndermeler, yazarın soyadı, yapıtın yayın yılı ve sayfa numarası olmak üzere parantez içinde şu şekilde yazılır: (Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazarın adı geçmişse, parantez içinde tekrarlanmasına gerek yoktur: (1932: 120).
- Birden fazla yazarlı yayınlarda, isimler metin içinde şu şekilde gösterilir: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- Bir yapıtın derleyeni, çevireni, yayıma hazırlayanı, editörü varsa künyede mutlaka gösterilmelidir.
- Elektronik ortamdaki metinlerin kaynak olarak gösterilmesinde, yazarı, başlığı ve yayım tarihi belirtilmiş olanlar kullanılır. Ayrıca künye bilgilerinde parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.
- Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
- Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında kesinlikle yer verilmemelidir.
- **Kaynaklar** metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Eserlerin yayınevleri açık şekilde ve makalelerin bulunduğu sayfa aralıkları belirtilmelidir.

- Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peyami Safa'nın *Hareket* Yazıları", *Erdem* 62, s.1-16.
- Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar", (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/kapak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.
- Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990). *Postmodernizm*, Haz. Necmi Zeka, Çev. Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdem, published by Atatürk Culture Centre, is a peer-reviewed international journal that publishes articles on humanities and social sciences. It is published twice a year in June and December. The articles should be in accordance with scientific research criteria, contribute to related fields, and not have been published elsewhere. Symposium papers may be accepted for publication if they are not published before.

Review of Articles

- The articles submitted to *Erdem* are reviewed by the Editorial Board in terms of publishing principles. Those which are in accordance with the publication criteria are sent to two referees. The authors take referee suggestions into consideration, but they have the right to oppose to the points they do not agree.
- The articles accepted for publication are sent to the authors in pdf format after their page setup is done. The author reads the article for proof and makes necessary corrections and sends it back.
- The opinions expressed in the articles are authors' solely.
- The authors are paid for their articles. The copyright for published articles resides with Atatürk Culture Centre, and this includes the publication of the article on the net.
- Unpublished articles are not returned to authors.

The Language

- *Erdem* is published in Turkish. However, articles in English or in other Turkish dialects may also be published on condition that it does not exceed one fifth of an issue. The articles submitted to the journal should be in harmony with academic language use.

Style Guidelines

- Articles should be typed with MS Word or compatible programmes. Text should be written in Times News Roman font type, 12 font size, 1.5 spaced and pages should be numbered. Articles should not exceed 8000 words. Special fonts should not be used and if there are signs of transcription, they must be pointed out for editing.
- The name and surname of the author should be written in **bold** letters; academic title, institution and e-mail address should be written in normal letters in footnote.
- Titles should be coherent with the content of the article, and written in **bold** letters, not exceeding 10 words.
- At the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, and an abstract in English, each including between 350-400 words. Abstracts have to be typed with 12 font size, and 5 to 8 keywords from general to specific have to be supplied.
- Titles should be written in **bold** letters. It is suggested better to use headings in long articles. All main and subheadings (parts, bibliography, and appendix) should be written in **bold** letters.
- The parts to be emphasized in the text should be in "quotation marks", not in **bold** or *italics*. Both "quota-

tion marks" and *italics* or both **bold** and *italics* cannot be used at the same time.

- Direct quotations are written in "quotation marks". Quotations that exceed 4 lines are blocked. Use tab command for indentations, and for long quotations 2 tabs from the left margin. Use 12 font size for long quotations.
- *TDK Yazım Kılavuzu* is to be taken as the basis for spelling except for special occasions.

Citations and Bibliography

- Footnote and bibliography should be coherent in writing style. The names of long works (books, journals, newspapers etc.) are written in *italic* letters and short works (article, story, poem etc.) are written in "quotation marks". Also it is suggested that footnotes should only be used for additional information not included in text.
- References within the text should include the surname of the author, year of the publication, and page number in parentheses as follows: (Köprülü 1932: 120).
If the name of the author is used in the sentence, there is no need to mention it in parentheses: (1932: 120).
- For articles with more than one author, names should be referred as: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- If a work has a compiler, translator, publisher or editor, it should be cited in the bibliography.
- Author, title, and publication date should be given for electronic sources. Also access date should be given in parentheses.
- Using secondary sources should be avoided.
- Works, that are not referred to in the text, should not be cited in the Bibliography.
- **Bibliography** should be given at the end of the article. Bibliographical information is to be ordered alphabetically as exemplified below. Publisher of the works and page numbers of the articles should be indicated.

Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peyami Safa'nın *Hareket* Yazıları", *Erdem* 62, s.1-16.

Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar", (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/ka-pak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.

Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990).

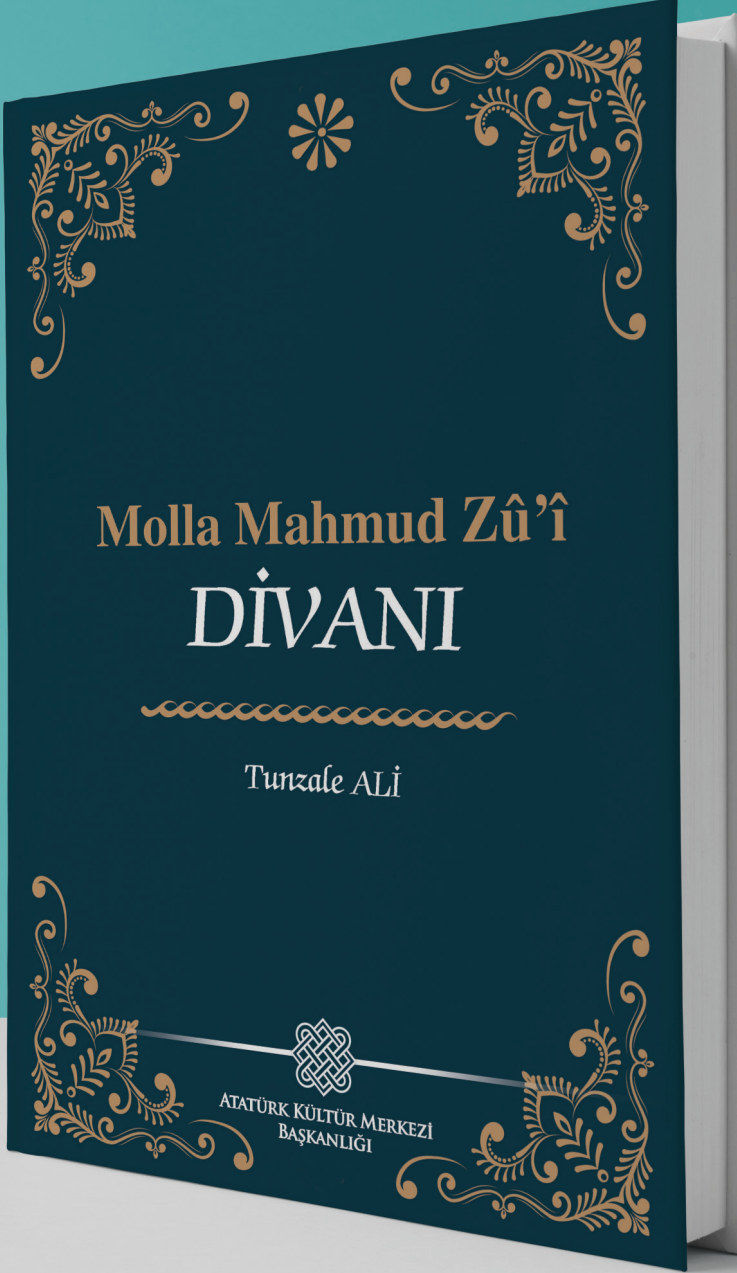
Postmodernizm, Haz. Necmi Zeka, Çev. Gülelgül Naliş, Dumrul

Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.

Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kültür yayıncılığının
ncsnden

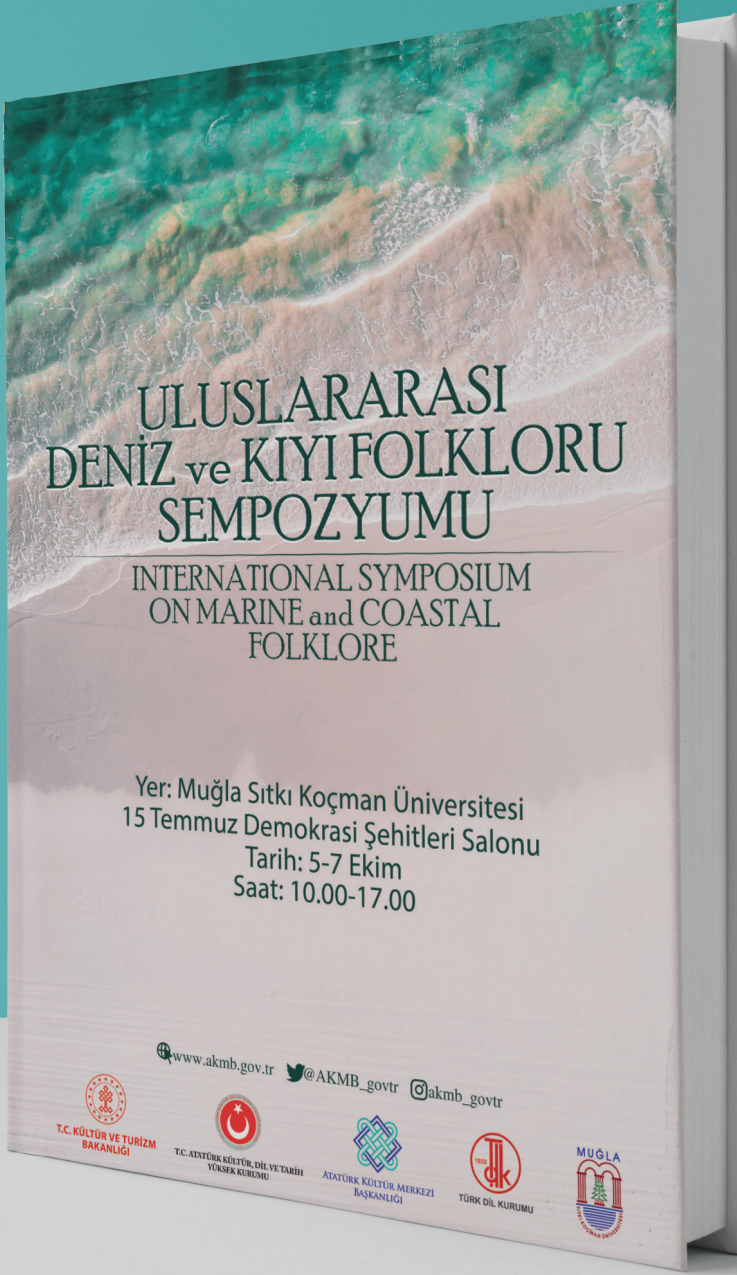
Kültür yayıncılığının
öncüsünden

Kültür yayıncılığının
öncüsünden

Kültür yayıncılığının
öncüsünden

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığının
öncüsünden

Kültür yayıncılığının
ncsnden

Kültür yayıncılığının
öncüsünden

Hattat Hüseyin Öksüz
Kalıplar Atlası
Hüseyin ÖKSÜZ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

e-ISSN 2667-8713
ISSN 1010-867X
9 771010 867006
>

Türkiye'nin Kültür Kurumu